

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра філософії та соціології

ВАРШАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра риторики і комунікації

**РИТОРИКА:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Суми
2015

УДК 160.1:130.1:37.8.4.001
ББК 87.3(4/8)
Р-64

*Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського національного аграрного університету
(протокол № 8 від 23.02.2015 р.)*

Рецензенти:

Т.П. Беценко – доктор філологічних наук, професор Сумського державно-го педагогічного університету ім. А.С. Макаренка;

С.О. Завєтний – доктор філософських наук, професор Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка.

Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації: монографія / **Р-64** ред. кол.: проф. В.М. Вандишев, проф. Я.З. Ліханський, проф. О.С. Переломова; відп. ред. проф. В.М. Вандишев. – Суми: СумДУ, 2015. – 112 с.
ISBN 978-966-657-551-0

У монографії представлено проблематику філософських і культурологічних рефлексій сфери комунікації. Частина текстів присвячена особливостям інформаційного суспільства як нової парадигми комунікацій, гуманітарним аспектам розвитку техносфери, проблемі спілкування, журналістики, медіа, уявленням людей про реальність, специфіці комунікативного простору тощо. У статтях також широко висвітлюється специфіка «лінгвістичного повороту» в сучасних гуманітарних дослідженнях.

У своїх наукових розвідках автори монографії розглядають фундаментальні альтернативи культури, філософську ампліфікацію феномену толерантності як типу культурного посередництва, відображення реальності в мовній картині світу, реальність та віртуальність просторово-часового континууму людського спілкування, діалог культур і полілогічність спілкування, аксіологічні аспекти спілкування, відповідальність медіа, особливості літературної та журналістської творчості тощо.

УДК 160.1:130.1:37.8.4.001
ББК 87.3(4/8)

ISBN 978-966-657-551-0 © Сумський національний аграрний університет 2015

NARODOWY UNIwersYTET ROLNICZY w SUMACH
Katedra Filozofii i Socjologii

UNIwersYTET WARSZAWSKI
Katedra retoryki i komunikacji

**RETORYKA:
TEORETYCZNY I
PRAKTYCZNY
ASPEKTY KOMUNIKACJI**

MONOGRAFIA

Edited by: prof. zw., dr hab Jakub Z. Lichański;
prof. zw., dr hab Helena S. Perełomowa;
prof. zw., dr hab Walentyn N. Wandyszew

SUMY
2015

З М І С Т

Вандишев В. М. Риторика вербальної атаки і захисту.....	5
Lichański Jakub Z. Wprowadzenie do metody krytyki retorycznej.....	10
Abramowycz Semen. Problemy nowoczesności i komunikacji w kazaniu dzisiejszej racy a kontekst ruchu Europejskiego kaznodziejstwa.....	16
Переломова О. С. Риторика і комунікативні девіації.....	21
Завєтний С. О., Пономарьов О. С. Міжособистісне спілкування як екзистенціал суспільного буття людини.....	26
Мацько В. П. Філософія людського спілкування: творення художнього образу О.Смолічем засобами риторичного мовлення, діалогічного концепту.....	30
Осташук І. Б. Католицька гомілія й проповідь: до питання жанру.....	34
Чікарькова М. Ю. Кордони риторики та поетики в сучасній філології.....	38
Огірко О. В. Співвідношення риторики і логіки.....	40
Гужва О. П., Щербак В. М. Етапи ґенези риторики в Україні.....	45
Najder-Stefaniak Krystyna. Retoryka z perspektywy etyki.....	49
Błaszczak Iwona. An intranet as a modern tool for communication used in professional dialogue.....	52
Борейко Ю. Г. Комунікативні горизонти повсякденності.....	58
Попова Н. В., Артеменко Я. И. Риторика и конструирование реальности.....	62
Моїсєєва Н. І. Мовна комунікація в умовах сучасного інформаційного простору.....	66
Сухих Л. А. Ораторское мастерство в античном мире.....	69
Попович Я. М. Екзистенціал спілкування у вимірі католицького паломництва.....	73
Мазур П. Є., Батюх О. В. Комунікативні технології в навчанні студентів-медиків.....	76
Книш І. В. Розвиток риторики в школах Київської Русі та Києво-Могилянської академії.....	81
Сібіякіна Т. М. Заговні традиції українців: магічна сила слова.....	85
Мокрецова Н. Я., Овчаренко В. Н. Метафори в системі риторики і технологій комунікативного впливу.....	89
Ковальчук В. Ю. Педагогічна риторика: становлення і перспективи.....	92
Вандишева-Ребро Н.В. Становлення риторики: українські реалії.....	95
Писаренко Ю. Г. Комунікація як відновлення цілого (архаїчна модель).....	98
Щербакова О. А. Актуальність риторики та культури мовленнєвої комунікації в процесі формування елітарної особистості (концептуально-бібліографічний огляд).....	101
Гришин І.Я. Пропедевтика в поєднанні минулого, сьогодення і майбутнього в Україні	105

РИТОРИКА ВЕРБАЛЬНОЇ АТАКИ І ЗАХИСТУ

Історія ораторського мистецтва має і яскраві періоди свого розвитку, коли з'являлись на історичній сцені талановиті оратори, які виступали з такими блискучими промовами, що їх цитують досі, як зразки непересічної майстерності володіння словом. Були періоди революційного підйому в епоху релігійних і буржуазних революцій, які дали світові полум'яних ораторів.

Можливо, найбільш цілеспрямованими і орієнтованими на сприйняття великими масами слухачів були промови лідерів, так званої, пролетарської революції в Росії початку ХХ ст. Свої промови В.І. Ленін, Л.Д. Троцький, М.І. Бухарін, А.В. Луначарський та їх послідовники проголошували з нестримним прагненням влади над людьми. Вони не переймалися особливо питанням, чому цієї влади можна досягти над одними, а над іншими ні. Бо вони знали головне, – якщо берешся до справи з повним напруженням волі, – то досягаєш бажаного, а коли душевного поривання немає, коли душа квола, без вогню, тоді ніколи тобі не стати переможцем у життєвій боротьбі. Віра і сила бажання, помножені на внутрішнє переконання спроможні рухати горами – це повинен знати кожен оратор, який хоче стати людиною публічною, або щонайменше успішним професіоналом.

Але в пропагандистській роботі усіх згаданих персонажів була одна скверна: занадто багато в їх слова було «жовчі» і ненависті, якими вони легко запалювались лише тільки починали говорити про поневолювачів та їх посібників. Саме ця рафінована ненависть і робила їх яскравими полемістами революційної доби. Ті ж, хто більше говорили про любов, про милість і прощення в середовищі революційно налаштованої народної маси не мали шансів на розуміння і підтримку. Історія багато разів довела, що пропаганда ворожнечі, ненависті і приниження – шлях в нікуди, до поневолення і негараздів.

Але протистояння двох антагоністичних систем припинилось, «холодна війна» ніби скінчилась. Що ж відбулось у царині риторики, ораторського мистецтва, красномовства? Відбулись суттєві зміни: в пострадянських країнах, зокрема в Російській Федерації і в Україні колосально зріс інтерес до цієї сфери, з'явилися десятки, якщо не сотні програм, навчальних посібників, підручників, деякі прогресивні діячі почали запроваджувати основи ораторського мистецтва навіть в молодших класах.

У посткапіталістичному світі власне як пропагували риторику в якості невід'ємного атрибуту успішного просування по життю, так і продовжували поширювати і модернізувати її як «філософію успіху». Але сказати, що там усе залишилось як було, не має підстав. Світ змінюється у напрямках глобалізації та інформатизації. Сучасний динамічний світ потребує і відповідної динаміки у переважній більшості сфер нашої життєдіяльності. Саме спроба навчитись і навчити іншого належним чином реагувати на несподівані випадки життя і спонукає деяких вчених і практиків формувати нові принципи комунікації, які знаходять свою вербальну форму на кшталт риторичних форм і засобів.

У різних неординарних ситуаціях, які складаються в професійній діяльності, в побуті, на відпочинку тощо, часто доводиться швидко реагувати на якісь судження, жарти, упередження, а то і на прямі прояви недоброзичливості. Чи всі люди спроможні реагувати належним чином? Досвід показує, що лише незначна частина з нас здатні на це, хоча в людській душі закладено стільки можливостей, стільки потенційної інтелектуальної сили. Виявляється, що ці сили переважна більшість людей не вміє ні розвивати, ні виховувати, ні використовувати. Саме тому, сучасна риторика і прагне допомогти людині почуватись упевнено в будь-якій комунікативній ситуації.

Карстен Бредемайер, – автор цілої низки посібників з ораторського мистецтва, звертає увагу на посилення за останнє десятиліття негативних за змістом оцінок своїх конкурентів, які вербалізовано як в усних виступах, так і в пресі. Дуже часто словесні перепалки переростають у судові процеси. Так трапилось у суперечці, яка виникла між Sun і Oracle, з однієї сторони, і Microsoft Білла Гейтса, – з іншої. Обидві сторони публічно продемонстрували вражаючу вульгарність. К. Бредемайер у цій ситуації звертає увагу¹ на реакцію співробітників європейських філій цих фірм, які в захваті від вдалих словесних випадів своєї сторони, що заохочує їх власні упередження. Ці люди схильні вважати, що битва за переділ відповідного сегменту ринку дозволяє використовувати всі можливі засоби, а тим більше і чорну риторику. Посилаючись на «USA Today», Бредемайер зазначає три різновиди атакна конкурента.

По-перше, – це **шокова атака**, яку ввів у практику Едвард Тернер (нар. 1938) – відомий американський медіамагнат і власник одноїменної кіностудії. Говорячи про Руперта Мердока (нар. 1931) – міжнародного медіамагната, Тернер зауважив: «Подібно покійному

¹Бредемайер К. Черная риторика: Власть и магия слова / Карстен Бредемайер ; Пер. с нем. – 2-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 224с. - (Серия «Нестандартный подход»).

фюреру, він контролює засоби масової інформації так, як це вигідно йому самому». Щоправда, дещо пізніше Е. Тернер пом'якшив вислів, назвавши опонента «австралійською ганьбою» журналістики. Узагальнюючи сутність такого роду атак, можна стверджувати, що це не що інше як нападки на особистість, різновид *argumentum ad hominem*.

По-друге, – це **методика руйнування по цеглині**, коли конкуренти щораз придумують нові аргументи, щоб довести неспроможність конкурента виконувати ту роботу, якою він займається. Врешті решт таким чином можна зруйнувати бізнес противника.

По-третє, **міжусобиці**. Відомо багато міжусобних воєн, наприклад, між Coca-Cola і Pepsi, між Burger King і McDonald's, а також між Ford і General Motors. Усе це – класичні приклади.

Але важливо, що на певному етапі конкурентної боротьби атака починає вестись у всіх зазначених напрямках, зазначає К. Бре-демайєр. Для того, щоб показати, яке місце займає чорна риторика в системі дієвої сили нашої мови і комунікативних актів, він дає визначення власне риторики, діалектики, еристики і рабулістики.

Чорна риторика – це:

- маніпулювання всіма необхідними риторичними, діалектичними, еристичними і рабулістичними прийомами, щоб направляти бесіду в потрібне русло і до бажаного результату;
- аргументація, дискусія і аргументація спрямовані на досягнення верху над співрозмовником «per fas et nefas», тобто усіма правдами і неправдами;
- чарівний і демагогічнийзасіб, що дозволяє вселити в опонента іншу точку зору;
- мистецтво терпляче зносити всі парадоксальні суперечності, що містяться в наших, висловлюваннях;
- балансування між манірністю і провокуючим лицемірством;
- зброя тих, хто не має в своєму арсеналі нічого іншого ніж бажання замаскувати стан речей, що складається не на його користь;
- наркотик, що приймається нами для самозбудження і наносить незагоювані рани, які назавжди залишаються в ремінісценціях і спогадах співрозмовника.

Нарешті, «чорна риторика – це зодягнена в слова домінанта переможця, переконлива завдяки послідовному використанню всіх засобів та інструментів, доступних в мовній сфері: вербальних, паравербальних і невербальних, тобто мовних, тілесно-речових сигналів і сигналів, що супроводжують мову»¹.

¹Там само. – С. 15-18.

Нині і Україна, і світове співтовариство потрапили в пастку чорної риторики, ведучи перемовини з агресивними лідерами РФ. Тут явні порушення правил перемовин, постійне ухиляння від визнання очевидних усім фактів, гра в мовчанку, ухиляння від повернення за стіл переговорів, агресивна брехня тощо.

Протилежністю вербальній атаці є вербальний самозахист¹. У своїй концепції Лілліан Гласс цілком слушно дотримується думки, що слова мають чарівну силу. Але в реальному житті ця сила часто застосовується з метою руйнування особистості. У сучасній цивілізації ті слова, вирази, інтонації, які ми застосовуємо до своїх співбесідників з негативною конотацією, а тим паче щоденні образи, приниження, незаслужена критика, підкреслювання наших невдач, особливо якщо воно доповнюється замовчуванням наших успіхів, поступово знищують нас, присуджуючи до повільної смерті. Під впливом усього цього негативу, і не бажаючи того, людина все ж таки потрапляє в зловісний хмару комплексу неповноцінності, поступово стає деморалізованою і розчарованою і самою собою і життям. Неприємно те, що саме в цій ситуації людина не знаходить слів, щоб захистити найцінніше і найдорожче в собі – себе саму.

Для того, щоб якомога рідше потрапляти в такі ситуації, коли слова ранять нас дуже глибоко, слід мати правильні слова, правильно їх вимовити в правильний час, тим самим захистити себе від вербального нападу. «Як би легко ми не ставилися до цієї проблеми, але все ж вона дуже серйозна. – Зазначає Л. Гласс. – Грубі слова ранять. Злі фрази колються. Бездушні коментарі засмучують. Тривала емоційна біль через постійні образи може фізично покалічити людину і навіть убити. Ми часто відносимо гидоти, сказані нам кимось, з собою в могилу. Слова можуть заподіяти нам довічну біль, муку, агонію»².

Отже в тому житті, в яке ми закинені (Ж.-П. Сартр), нам слід навчитись захищатися від тих, хто захоче напасти на вас вербально. Для цього слід навчитись розпізнавати свого вербального ворога, оцінювати його і використати такі стратегії, які найкраще застосовувати, щоб перемогти його. Самий процес навчання різним стратегіям з відбиття нападу противника, на думку Л. Гласс, сприятиме формуванню почуття впевненості в собі.

Часто буває, що ми починаємо жалкувати, що занадто швидко і занадто довірливо поставились до нового знайомого. А в результаті

¹ Гласс Лілліан. Вербальная самозащита / Лиллиан Гласс; Пер. с англ. А. Полякова. — М: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2004. — XXVII, 330 с: ил.

² Там само. — С. XXI.

помилились у своєму виборі. Цього б не сталось, якби ми при зустрічі з цією людиною:

а) зупинились і оцінили ситуацію, щоб не потрапити під вербальну атаку;

б) потім уважно оглянули людину в цілому, поспостерігали за її жестами, мімікою, положенням плечей, рук, їхніх рухів;

в) потім прислухатися, що і як вона нам говорить.

І тоді б в момент знайомства ви помітили, що ваш потенційний «діловий» партнер не міг вам навіть в очі дивитися, коли розмовляв з вами. А коли подивився в вашу сторону, його брови були насуплені, губи були підібгані, напружені і витягнуті. Ви б помітили, що він завжди відхилявся від вас, віддаляючись усе далі і далі кожен раз, коли ви наближались до нього. Послухавши його уважніше, зрозуміли б, що за людина ховається за всією його бравадою.

Таким чином, запропонована концепція вербального самозахисту передбачає багаторівневу систему захисту.

У сучасному світі мас-медіа, як уже відзначалось нами, демократичні форми суспільного буття людей співіснують з квазідемократичними і тоталітарними. В різних соціально-економічних системах по-різному функціонують і механізми інформування, агітації і пропаганди. Тому автори однієї з авторитетних праць з теорії і практики пропаганди¹ в своєму дослідженні прагнуть довести, що є інший вибір, ніж тільки наївне прийняття плодів пропаганди, з одного боку, і тотальний цинізм, об'єднаний з жагою розваг, з іншого. Особливо важливо в демократичних країнах у добу, яка характеризується все більш ускладненим застосуванням методів пропаганди, щоб громадяни знали про поширені прийоми пропаганди та психологічну динаміку, що робить їх ефективними, і про те, як протидіяти їх ефективності, не впадаючи в мерзенний цинізм.

Також слід звернути увагу на особливості комунікативних технологій переконування своїх співбесідників. Слід пам'ятати, що люди розуміють речі з точки зору свого власного досвіду. О.С. Переломова зазначає, якщо ви намагаєтеся довести свої ідеї до відома інших, не приділяючи уваги тому, що вони хочуть сказати вам, то вам слід відмовитись від свого задуму².

¹Див.: Аронсон Э., Пратканис Э. Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление // Перераб. изд. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Проект «Психологическая энциклопедия»)

² Переломова О.С. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту / О.С. Переломова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 46. – Львів, 2009. – С. 127–133

* * * * *

Красномовна риторика стародавніх греків і римлян, так само як і американських колоністів, які створили США, різко відрізняється від типової комунікації сьогоdnішнього дня з її акцентом на використанні простих гасел і образів. Мета сучасної пропаганди все частіше полягає не в тому, щоб інформувати і просвіщати людей, а скоріше в тому, щоб підштовхувати маси до бажаної позиції або точки зору. Та й ситуація, в якій сьогодні відбувається процес переконання, в деяких дуже важливих відносинах значно відрізняється від того, що відбувалося в минулому.

**Jakub Z. Lichański – prof. zw., dr hab
(Warszawa)**

WPROWADZENIE DO METODY KRYTYKY RETORYCZNEJ

*Dzięki gramatyce i retoryce
poznaliśmy prawidłowe reguły myślenia.*
Wilhelm Windelband

Аннотация

Автор отмечает, что риторическая критика имеет две природы. Первая связана с традицией *téchne rhetoriké* и имеет начало со времени Платона и Аристотеля. Вторая более поздняя, начало ее следует искать в работе Герберта А. Вихельнса «The Literary Criticism of Oratory» (1925). С того времени риторическая критика стала необычайно динамичной, одним из важнейших аналитических методов искусства слова, а ее приложения выходят за рамки ораторства политического.

Автор полагает, что это один из наиболее интересных и весомых исследовательских методов, не только языковых произведений, но и большой символической деятельности человека. Также это один из лучших методов раскрытия намерений оратора, а также техник убеждения, которые им порой употребляются для манипуляции слушателями. Такими соображениями руководствовался Брюс Э. Гронбек, когда различил историю риторики от риторической критики.

Krytyka retoryczna ma dwa rodowody¹. Pierwszy wiąże się z tradycją *téchne rhetoriké* i sięga co najmniej czasów Platona i Arystotelesa

¹Przy opracowywaniu tego tekstu wykorzystałem uwagi prof. Tomasza Tabako z Georgia State University, USA, prof. Cezarego M. Ornatowskiego z San Diego State University, USA, a także opracowania przygotowanego przez mgr Kingę Kwaterską; osobom tym bardzo dziękuję za pomoc w przygotowaniu niniejszego tekstu.

(choć część badaczy wiąże jej narodziny z Hezjodem i Heraklitem, a część dopiero z okresem hellenistycznym oraz Pseudo-Demetriuszem, Dionizjuszem z Halikarnasu czy z Markiem Fabiuszem Kwintylianiem)¹. Drugi jest młodszy, bowiem liczy niepełne dziewięć-dziesiąt lat, a jego początków szukać należy w tekście Herberta A. Wichelnsa *The Literary Criticism of Oratory*, który został opublikowany w 1925 roku². Od jego czasów krytyka retoryczna (*rhetorical criticism*) rozwinęła się w sposób niezwykle dynamiczny i stała się jedną z najważniejszych metod analitycznych sztuki słowa a jej zastosowania objęły nie tylko oratorstwo publiczne / polityczne, ale objęło wszelkie wytwory językowe, a także przeniknęły do krytyki sztuki – w najszerszym rozumieniu tego pojęcia. W dalszym ciągu niniejszych rozważań postaram się przedstawić w sposób zwięzły zarówno historię jak i metody stosowane w nowożytnej krytyce retorycznej.

Sądzę, iż jest to jedna z najbardziej interesujących i ważkich metod badawczych, nie tylko wytworów językowych, ale wszelkiej działalności symbolicznej człowieka. Także – jedna z lepszych metod odkrywania intencji autora oraz używanych przez niego technik perswazji a czasem wręcz manipulacji odbiorcami. Jednoznacznie ujął to Bruce E. Gronbeck gdy rozróżnił historię retoryki od krytyki retorycznej: pierwsza to studium nad historycznymi efektami dyskursu retorycznego, druga to analiza dyskursów oraz działań retorycznych, których cele są zasadniczo normatywne bądź doradcze³.

Postawić także należy pytanie czy krytyka retoryczna posiada autonomię w obrębie krytyki [krytyka to: *ocena, ocenianie*, ale także sama *zdolność do oceny*, wreszcie *badanie, sprawdzanie*]? Krytykę rozumiem zatem zgodnie z tradycją niemiecką, która – po pierwsze ujmuje ją dość szeroko, po drugie – wyróżnia trzydzieści jeden sposobów jej znaczenia

¹Cf. QUINT., II, 1, 4.; V, 14, 28. Także: Eduard Bonell, *Lexicon Quintilianeum*. Leipzig: Vlg. Teubner, 1834, s. 190. Jednakże Donald A. Russel, *Criticism in Antiquity*, London: Duckworth, 1981 wiąże początki krytyki jednak z Arystotelesem. Definitywnie kwestie te rozstrzyga H-G Schmitz, *Literaturkritik*. w: Gert Ueding, wyd., Gregor Kalivoda, Lavinia Keinath, Franz-Hubert Robling, Thomas Zinsmaier, red., *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Tübingen: Max Niemeyer Vlg., 2001, t. 5, kol. 306-326 [początków krytyki literackiej szuka badacz u Heraklita i Hesioda].

² Cf. Herbert A. Wichelns, *The Literary Criticism of Oratory*. w: *Studies in Rhetoric and Public Speaking in Honor of James A. Winans*, red. A. M. Drummond, Ithaca, New York, 1925, s. 182-216; Jakub Z. Lichański, *Retoryka od renesansu do współczesności*, Warszawa: DiG, 2000, s. 113, 120; tegoż, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. 1-2, Warszawa: DiG, 2007, t. 1, s. 69-70, 176, t. 2, s.111-119.

³Cf. Bruce E. Gronbeck, *Rhetorical history and rhetorical criticism: A distinction*, «Communication. Education», 1975, vol. 24, z. 4, s. 309-320.

oraz użycia. W tej grupie mieści się też, jako osobny jej typ/rodzaj *krytyka retoryczna*; jej wyróżnienie związane jest z faktem, iż posługuje się ona narzędziami wziętymi z teorii retoryki i dostosowanymi do potrzeb konkretnego tekstu, dzieła, itd¹ (pomijam tu kwestie metodologiczne, które same w sobie są interesujące). Spory w jakie „wchodzi” krytyka retoryczna, a na co zwraca uwagę m.in. Wayne C. Booth, dotyczą jednak nie tyle „kwestii technicznych”, co raczej spraw natury metodologicznej związanych, jak sądzę, z nieporozumieniami dotyczącymi tzw. *retoryczności*. Błądność tego pojęcia oraz jego nadużywanie kwestionował przywoływany już Wayne C. Booth a też i piszący te słowa².

Franz Wehrli za początek krytyki literackiej, a także i retorycznej, uznaje agony i przytacza jako przykład *Żaby* Arystofanesa (446-385 pne), w których mamy swoistą „walkę poetów”³. Jednak – tak uważa dziś większość badaczy – krytyka retoryczna, jako metoda opisu i analizy tekstu, jest związana z całą tradycją teorii retoryki; od jej początków po schyłek cesarstwa bizantyńskiego a następnie po aż wiek XIX. Jeden z najnowszych podręczników a zarazem zarysów encyklopedycznych dziejów retoryki i krytyki retorycznej wskazuje główne cechy klasycznej

¹Cf. Wayne C. Booth, *Criticism*. w: Thomas O. Sloane, wyd., *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford, New York: Oxford Univ. Press, 2001, s. 181-190, który przytacza m.in. opinię Matthew Arnolda: *bezinteresowne staranie się aby nauczać i propagować to, co najlepsze z tego, co poznajemy i o czym myślimy na świecie*. Dalej zwraca Booth uwagę na pewne pola sporów pomiędzy krytyką (jako taką) a retoryką i są to: poezja/poetyka a retoryka, piękno i użyteczność, teorie estetyczne a utylitarne, polityczne czy socjologiczne, spór z krytyką wywodzącą się z tradycji formalnych bądź strukturalnych (w tym m.in. z Nową Krytyką), czy wreszcie spór pomiędzy retoryką rozumianą jako sztuka perswazji a krytyką rozumianą jako studium myślenia o języku (w tym m.in. dekonstrukcja czy krytyka kulturowa).

²Cf. Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Rhetoric. The Quest for Effective Communication*, Malden, MA, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s. 1-83, szczególnie s. 77-83 gdzie w dyskusji z Jacques'em Derridą wykazuje zasadnicze niezrozumienie przez filozofa czym jest retoryka (a jest ona *poszukiwaniem najlepszego sposobu porozumiewania się ludzi*) poprzez sprowadzanie jej do erystyki. Także Jakub Z. Lichański, *Retoryka, retoryczność i badania literackie. Wyjaśnienie pewnych nieporozumień i prezentacja metody badawczej*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5/6, 2006, s. 251-266.

³Cf. Franz Wehrli, *Literaturkritik*. w: dtv-Lexikon der Antike: Philosophie, Literatur, Wissenschaft, t. 1-4, München: Deutscher Taschenbuch Vlg., 1970, t. 3, s. 82-83. Fakt, iż w wieku XVIII uzyskała ona autonomię, jaką cieszy się do dnia dzisiejszego, nie zmienia faktu, iż jej rodowód sięga głęboko w przeszłość, por. Wayne C. Booth, *Criticism*, s. 181-183. Także Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, Teresa Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, Wrocław: Wyd. Ossolineum, 1990, s. 14: *Przyjmuje się na ogół, że dzieje krytyki literackiej w Polsce rozpoczynają się w czasach oświecenia*; jednak dalej autorki pokazują renesansowe (o antecedenjach antycznych) źródła krytyki literackiej w Polsce.

krytyki¹. Są to: skupienie uwagi badacza na takich kwestiach, jak: *ethos*, *pathos* i *logos* w technikach argumentacyjnych, na przygotowaniu odpowiednich strategii retorycznych (z wykorzystaniem zarówno elementów ze sfery *inventio*, m.in. problem tzw. afektów, jak i *elocutio*), także umiejętność stosowania odpowiednich stylów w zależności od tematu (zarówno wchodzi w to i zasada *decorum*, ale i umiejętność zastosowania *idei stylu*), posługiwanie się zasadą harmonii stylu, czy wreszcie osiągnięcie biegłości w zakresie progymnasmatów.

W wiekach od średniowiecza aż do oświecenia – acz proces odchodzenia od sztywnej tradycji antycznej zapoczątkowany został w okresie *Querelle des Anciens et des Modernes* – przy niewielkich modyfikacjach i uzupełnieniach klasycznej teorii retorycznej poglądy oraz metody opracowane w dobie antycznej były podstawą postępowania analitycznego². Kwestie te zostały już opisane i nie będę ich szczegółowo omawiał; wskażę tylko, iż związane one są także z ukształtowaną w dobie hellenistycznej a następnie konsekwentnie rozwijaną oraz doskonaloną metodą filologiczną w badaniach literackich (oraz w badaniach Biblii)³.

Analizy koncentrują się wokół kwestii głównie argumentacyjnych oraz stylistycznych. Dobrymi przykładami takich rozważań są: dla wieku XVI wskazać można kilka tekstów m.in. Lodovico Castelvetro *Poetica d'Aristotele vulgarizzata e sposta* (1570) czy Philipa Sidneya *An Apology for Poetry* (ca 1583); w Polsce wskazać można np. Jakub Górskiego *De generibus dicendi liber* (1559). Dla wieku XVII będzie to np. studium Macieja Kazimierza Sarbiewskiego (1595-1640) *De perfecta poesi*. Jest ono nie tylko wykładem „barokowej teorii literatury”, ale najpełniejszą prezentacją analitycznych możliwości retoryki.

Tak postrzegana krytyka retoryczna rozwijała się aż pod próg XX wieku. Istotne znaczenie miało ukształtowanie szkół, zwłaszcza poddanych reformie Johanna Sturma (1507-1589), która ukształtowała na kilka stulecia zasady szkolnictwa protestanckiego, jak i katolickiego, a następnie szkół jezuickich. Analiza *Ratio studiorum* pozwala stwierdzić, iż uczniowie szkół

¹Cf. Walter Jost, Wendy Olmsted, wyd., *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*, Oxford : Blackwell Publ., 2006, *passim*; por. też dalsze uwagi.

²Cf. Ch. Baldwin, *Medieval Rhetoric and Poetic (to 1400)*, New York: Macmillan, 1928; Ch. Baldwin, *Renaissance Literary Theory and Practice*, wyd. Donald L. Clark, New York: Columbia Univ. Press, 1939; Bernard Weinberg, *History of Literary Criticism in Italian Renaissance*, Chicago: Chicago Univ. Press, 1961 i inny.

³Cf. Stefania Skwarczyńska, *Systematyka głównych kierunków w badaniach literackich*, t. 1, Wyd. Łódzkie Tow. Naukowe, Łódź 1948; także Gabriel Korbut, *Wstęp do literatury polskiej. Zarys metodyki badania literatury*, Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1924 i inny.

jezuickich byli dobrze przygotowani w zakresie krytyki dzieł piśmienniczych m.in. dzięki wiedzy w zakresie retoryki.

Jednak trzeba przypomnieć, mniej znaną w Polsce, tradycję osiemnastowiecznego empiryzmu angielskiego i szkockiego. Podstawy tego nurtu to teorie Francisa Bacona (1561-1626) i Johna Locke'a (1632-1704), empiryzm XVIII-wiecznego szkockiego realizmu Thomasa Reida (1710-1796) i Jamesa Beatty'ego (1735-1803) oraz teorie retoryczne Hugh Blaira (1718-1800), George'a Campbella (1719-1796) i Richarda Whately'ego (1787-1863). Koncepcje te ukształtowały postawę, która swe tryumfy poczęła święcić głównie w dobie pozytywizmu; potwierdza to szalona wręcz popularność książki Hugh'a Blaire'a *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres* w wieku XIX właśnie i to nie tylko w kręgu językowym angielskim¹. Należy też pamiętać, iż tradycja szkocko-angielska w zakresie retoryki oparta jest na dwu zasadach, które ją definitywnie ukształtowały w wieku XVIII i dały impuls jej dalszemu rozwojowi w wiekach następnych. Są to: po pierwsze – zwrócenie uwagi na swoiste napięcie pomiędzy podejściem racjonalnym i opartym na wyobraźni; po drugie – w zakresie wygłoszenia są to przeciwstawne tendencje – nastawienie na emfaticzność oraz jednocześnie skrupulatną analizę tzw. mowy ciała, bądź nastawienie na pozorną niedbałość (*carelessness*) wypowiedzi.

W tradycji polskiej – nie jest ona jednak przedmiotem niniejszych rozważań – wskażę na Ludwika Osińskiego², bowiem oddziałał on na prawie cały wiek XIX. Kwestie te omówił m.in. Piotr Chmielowski³, który uważał, iż Osiński nie jest krytykiem związanym tylko z jedną epoką; jest on o tyle ważny, iż zwraca baczną uwagę na kwestie retoryczne w analizie dzieł literackich.

Polska tradycja jest tu nad wyraz skromna i, acz słusznie Elżbieta Sarnowska-Temeriusz upomniała się o zbadanie jej przed osiemnastowiecz-

¹Katalog *Library of Congress* w Waszyngtonie odnotowuje ok. 20 wydań z XIX w., a katalog *British Library* – 60 wydań poczynając od XVIII w i na XX kończąc (ten katalog odnotowuje też tłumaczenie na język włoski (1801) oraz parafrazę dzieła Blaire'a w języku rosyjskim z 1837 r.). Por. także, Robert M. Schmitz, *Hugh Blair, King's Crown Press, New York 1948*; także Jakub Z. Lichański, *Między oświeceniem a romantyzmem. Poglądy Ludwika Osińskiego*. w: tegoż, *Retoryka od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, Warszawa: DiG, 2000, s. 85, 87, 90 i nn.

²Cf. Ludwik Osiński, *Wymowa. Wstęp czytany przy rozpoczęciu powtórnego kursu literatury porównawczej*. w: tegoż, *Dzieła*, t. 4, Warszawa 1862, s. 1-242; także Jakub Z. Lichański, *Między oświeceniem a romantyzmem. Poglądy Ludwika Osińskiego*, s. 85-101.

³Cf. Piotr Chmielowski, *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*, s. 133-135 i nn. Teresa Kostkiewiczowa ocenia go bardziej surowo, por. E. Sarnowska-Temeriusz, T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, s. 325-326 i inne.

nych pierwocin¹, to jednak, poza wspomnianym Maciejem Kazimierzem Sarbiewskim, trudno wskazać kogoś, kto konsekwentnie przedstawiłby jednolity system krytycznej oceny dzieła literackiego.

Koncepcja „pozytywistyczna” zakłada istnienie materialnego świata i jego dostępność zmysłom i poznaniu; jednak świat poznawalny jest tylko indukcyjnie, przez obserwację i eksperyment, nie można go zbadać dedukcyjnie, inaczej niż w nurcie neoarystotelesowskim. Dlatego też wiedza zdobywana jest za pośrednictwem metod właściwych dla różnych dziedzin badawczych: nauki przyrodnicze będą się posługiwały eksperymentem, nauki społeczne obserwacją, filozofia indukcją logiczną, a narzędziem literatury będzie geniusz lub natchnienie. Ponieważ wiedzę zdobywana się metodami nieretorycznymi, retoryka w tym ujęciu nie zajmuje się inwencją; zredukowana jest do kompozycji rozumianej jako organizacja dyskursu i elokucji rozumianej jako trafna, zrozumiała artykulacja i odpowiedni styl. „Celem efektywnej kompozycji jest dokładny przekaz informacji”². Język służy tu jako narzędzie, którego retor jest w stanie użyć precyzyjnie, gdyż język może dokładnie oddać istotę świata, a słowa znaczą to, co retor chce by znaczyły. Z punktu widzenia współczesnej teorii języka, takie podejście do kwestii języka jest chyba najbardziej kontrowersyjnym założeniem nurtu pozytywistycznego.

Z przyczyn, na które wskazałem, w wieku dziewiętnastymu znano retorykę za dobre narzędzie w dydaktyce oraz krytyce literackiej³; w części także – choć brzmi to paradoksalnie – w beletrystyce⁴. I właśnie ta tradycja

¹Cf. E. Sarnowska-Temeriusz, T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, s. 14-29; także Piotr Chmielowski, *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*, Gebethner i Wolf, Warszawa 1902, s. 5-70.

² A.D. Jaroszevska, *Krytyka retoryczna*, s.18. Teza ta została zakwestionowana już przez Kennetha Burke’a, por. tegoż, *Traditional Principles of Rhetoric*. w: tegoż, *A Rhetoric of Motives*, Univ. Of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1969, s. 176nn [ten frgm jest opuszczony w polskim tłumaczeniu, por. K. Burke, *Tradycyjne zasady retoryki*. w: Marek Skwara, *Retoryka, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk, 2008, s. 35-85].

³Cf. Ludwik Osiński, *Wymowa*, s. 1-242; Richard E. Volkmann, *Über Progymnasmen, passim*; Francoise Douay-Soubelin, *La rhetorique en France au XIXe siècle a travers ses pratiques et ses institutions: restauration, renaissance, remise en cause*. w: Marc Fumaroli, wyd., *Historire de la rhetorique dans l’Europe moderne*, s. 1071-1214; Dietmar Till, *Schulrhetorik*. w: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, wyd. Gert Ueding, red. Gregor Kalivoda, Franz-Hubert Robling, Thomas Zinsmaier, Sandra Fröhlich, Max Niemeyer Vlg., Tübingen 2007, t. 8, kol. 672-679 [także hasła pokrewne: *Artes liberales, Lehrbuch, Progymnasmata, Trivium*].

⁴Cf. William Golding, *Ruchomy cel*, tł. K. Majchrzak, Poznań 1997, s. 164; Joachim Jacob, *Die Schönheit der Literatur. Zur Geschichte eines Problems von Gorgias bis Max*

uksztaltowała u schyłku tegoż wieku tradycję retoryczno-kompozycyjną (ang. *rhetoric/composition*). M.in. w specyficznych warunkach amerykańskich przybrała formę nauczania poprawnego i "dobrego" języka i stylu w dwojakim celu: z jednej strony edukacji i absorpcji przez imigrantów, a z drugiej strony kształcenia intelektualnej i zawodowej elity dla szybko rozwijającego się kraju. Nauczanie retoryki miało więc początkowo, i często ma do dzisiaj, charakter normatywny: uczenie poprawnego (w sensie gramatycznym), logicznego (w sensie organizacji myśli), i odpowiedniego (w sensie formalnym i stylistycznym) wyrażania się w dyskursie pisanym. Zapewne zatem jeszcze w wieku XVIII lub najdalej w I poł. wieku XIX wykształciły się dwa odrębne kierunki kształcenia w zakresie retoryki (i nie tylko w USA). Są to:

a) tradycja oratorsko-komunikacyjna, zajmująca się głównie oratorstwem, przede wszystkim publicznym a także politycznym oraz rodzącą się komunikacją medialną, wtedy prasową tylko, oraz

b) tradycja retoryczno-kompozycyjna, która skupia uwagę na nauczaniu technik pisania.

Tę sytuację, jak wspomniałem, wykorzystał Herbert A. Wichelns, dla zaproponowania własnej metody, która, wykorzystując dotychczasowy dorobek teorii i praktyki retoryki, stała się fundamentem nowoczesnej krytyki retorycznej.

**Semen Abramowycz – prof., dr hab
(Kamenetz-Podolsk)**

PROBLEMY NOWOCZESNOŚCI I KOMUNIKACJI W KAZANIU DZIŚIEJSZEJ ROK A KONTEKST RUCHU EUROPEJSKIEGO KAZNODZIEJSTWA

Istotnym punktem, który wymaga zasadniczej dyskusji, wydaje się obecna postawa Kościołów chrześcijańskich wobec kaznodziejstwa i jego miejsca w dzisiejszej przestrzeni informacyjnej. W tym samym czasie prawdziwa modernizacja homiletyki polega nie tyle na zastosowaniu różnych najnowszych metodologii i technologii oratorium, ale na coraz większym rozwoju i self-ujawnieniu «ja» kaznodzieja, jego dialogu ze społeczeństwem, który staje się coraz bardziej wyraźnie neo-pogański: wyzwania sekularyzmu i liberalizmu wymagają aktywacji ducha prawdy i wolności, udziału zasady osobistej, co w rzeczywistości było sprowadzone przez Chrześcijaństwo. Tu historia homiletyki daje nam dużo do myślenia.

Bense, Max Niemeyer Vlg, Tübingen 2007, *passim*; Brian Vickers, *Mächtige Worte – Antike Rhetorik und europäische Literatur*, Lit. Vlg., Berlin, 2008, *passim*.

Kazanie – interpretacja Ewangelii czytanej codziennie w liturgii – sięga początków chrześcijańskiej kultury. Ono odegrało kluczową rolę w tworzeniu klimatu moralnego Europy i wielu innych regionów, przyczyniając się do samoidentyfikacji chrześcijańskiego człowieka, wolnego od dyktatu pogańskich wartości otaczającego społeczeństwa. Chrześcijaństwo najpierw istniało jako małe społeczności odizolowane od «królestwa Cezara», tak samo jak Izrael był duchowo wyodrębniony od społeczeństwa pogańskiego wokół niego. Ale kiedy Chrześcijaństwo stało masową religią, powstało pytanie praw jednostki i jej wolności religijnej. Ogromny wpływ na wprowadzenie prawnej ochrony wolności sumienia wywierał Kościół katolicki, którego prawo kanoniczne jest oparte, jako i prawo świeckie, na prawie rzymskim, dlatego katolicyzm, z jego dobrze rozwiniętą koncepcją społeczną, naturalnie wpłynął na systemy prawne w Europie. Średniowiecze sformułowało w ustach Kościoła nowy pomysł prawny: oddzielenie Królestwa Nieba i Królestwa Ziemi. Jednocześnie Kościół nie mógł beczynnie obserwować bezprawia władzy świeckiej. Augustyn twierdzi, że moc, która nie jest oparta na wartościach chrześcijańskich, to po prostu banda złodziei («De Civic Dei»). Thomas Akwinant wyróżnia Boskie prawo i – w jego manifestacji – prawo naturalne; drugie jest rodzajem prawa człowieka, które jest wciąż poprawiane przez samego człowieka. To Kościół – przede wszystkim poprzez żywe słowo przepowiadania, a także w polemikach teologicznych i publicystyce, – wpływa na to, że «w średniowieczu doktryny społeczno-polityczne zdobyły etyczno-prawne formy» [4, c. 135]. Jeśli na Zachodzie Papież dyktował cesarzowi, chrześcijański Wschód występuje jako przykład cesaropapizmu, wskazując niezniszczalność starożytnego kultu Państwa i Cezara. Czasami, oczywiście, i na Zachodzie istniały przypadki różne, aż do totalitarnego potępienia wolnej myśli. Ale jednocześnie katolicyzm poruszył po raz pierwszy kwestię prawa do wolności sumienia (*Freedom of conscience*), przy czym zdołał pozostać, nawet dzisiaj, w pewnej harmonii z liberalną myślą o prawa człowieka. Faktycznie, bez tego punktu byłaby niemożliwa Reformacja, która oświadczyła prywatne prawo każdego do kapłaństwa i interpretacji Pisma Świętego, i to dało impuls do rozwoju wolnego (czasami nadmierne) filozofowania.

W Nowym czasie, równolegle z coraz większą sekularyzacją, katolicyzm, biorąc pod uwagę złe doświadczenia z represji wobec dysydentów, stopniowo przechodzi do dialogu ze świeckim społeczeństwem, w którym zwyciężył duch wolności i pomysł, że walka o wolność powinna mieć zastosowanie.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna (ROC) w zasadzie ewoluowała niezależnie od tego procesu, ponieważ opierała się na bogatej tradycji bizantyjskiej. Ale nie od razu zdała sobie sprawę, że kazanie jest istotną

częścią kultu – i to z wielkim szacunkiem do Bazylego Wielkiego i Jana Chryzostoma! Adaptacja kazania odbywa się tu za pośrednictwem ukraińskich uczonych w Piśmie (Symeon z Połocka, Stefan Jaworski, Epiphany Slavinetsky, Dymitr z Rostowa [Tuptalo], Teofan Prokopowicz i in.), którzy otrzymali wykształcenie zachodnie. Jednak te pierwsze kazania zostały potraktowane przez duchownych w Moskwie z oburzeniem: *«Землякинаші, опинившисьнаМоскві, хуткозанеслитуди “ересьновую” – почалипоцерквахказатипроповіді. НаУкраїніцебулозвичайнимділом, отжевМосквіможнабулоякусьтампроповідьхібатількипрочитатиізкнижки. Ізцьогозразуземлякинашіпридбалисобіворогів. “Заводитевы, ханжи” – лаялиїх – “ересьновую, людейвъцерквиучите, амылюдейпрежъсеговцеркви неучивали, учивалиихъвътайнѣ... Бѣсавымѣтевьсебѣтисѣханжи”»* [4, s. 67-68]. To tutaj – początki sytuacji, że na przestrzeni wieków wielu rosyjskich kaznodziei aktywnie unikają wyrażania własnej opinii. Tu tkwią głębokie korzenie: od czasu dyktatury Iwana Groznego chrześcijańskie odczucie wolności własnego „ja” było bardzo mocno zredukowane, i sytuacja ta do dziś pozostaje stabilna. Na tej podstawie jest bardzo utrudniony prawdziwy rozwój niezależnych poszukiwań duchowych, impulsów twórczych; jest zdyskredytowana wartość jednostki wcale: człowiek początkowo nie ma prawa do własnej opinii. Dedykowane chrześcijańskie osobowości rangi Filipa (Kołychiowa) wyróżniają się na tym tle jako wyjątki. Apogeum sytuacji był czas sowieckiego totalitaryzmu, kiedy kapłan mógłby sobie pozwolić chyba że zachęcać młodych ludzi, aby ustępowali starszym osobom miejsca w środkach transportu publicznego (słyszałem takiego duszpasterskiego słowa w Kijowie w latach 70-tych).

W ciągu ostatnich dwóch dekad w postsowieckiej rosyjskiej Cerkwi istnieje tendencja do uwzględnienia złożoności współczesnych realiów procesu sekularyzacji i aktualizacji języka komunikacji. Mogłbym tu jako przykład przytoczyć Międzynarodową konferencję naukowo-praktyczną «Cerkiew i problemy współczesnej komunikacji» (Niżnij Nowgoród, 2007), gdzie były uważane za ważne kwestie: zadanie przynieść święty tekst do współczesnego człowieka, potrzeba – wraz z utworzeniem jednolitego koncepcyjnego kierunku kościoła – dialogu tolerancyjnego, cechy socjolektu prawosławnego, problemy użytkowania nowych technologii komunikacyjnych i tak dalej.

Ale w tym samym czasie jest zauważony – a nawet zaczyna dominować – ostro odwrotny trend. Charakterystyczna obecna dysocjacja poza ROC jakichkolwiek niezależnych myślących osób z zasadami, którzy wiele zrobili dla katechizacji społeczeństwa i powrotu do problemów Kościoła w dziedzinie nauki (A. Meń, S. Awerincew, A. Dworkin i inni).

Nowoczesne publikacje, dotyczące kaznodziejstwa, reprezentuje na przykład bp. Awerski (Taushev), który traktuje homiletykę na poziomie XIX wieku – ten ostatni autor, wydaje się, uważa za ακμή: on cytuje w większości wybitnych rosyjskich głośników kościelnych XIX wieku – jak Filaret Moskiewski (Drozdow), a nowoczesność jest przedstawiona tutaj jako strefa wyłącznie polityczna – tytuł rozdziału mówi sam za siebie: *«Проповедь на современные темы (публицистическая)»*. Właściwie, nowoczesność jako taką autor odsłania nie oszczędzając słów, i naprawdę tutaj wyraźnie słyszymy głos człowieka, który mieszka duchowo w jego ulubionym XIX wieku. Warto przytoczyć, nieoszczędzając miejsca: *«Идея приближения христианства к современным понятиям общества – это одна из модных и заманчивых идей, которая нашла себе применение в католичестве и протестантстве, но она глубоко чужда духу Православия, которое призвано возрождать общество христианскими принципами. Пусть жизнь слишком отвердела в своих антихристианских началах и не показывает ни малейшей склонности подчиняться высоким требованиям христианского идеала; это вовсе не значит, что проповедники должны бояться представить христианский идеал во всей его чистоте и строгости и проповедовать какое-то смягченное полухристианство, христианство разжиженное и расслабленное. От такой проповеди, которая может иметь большой успех у слушателей, тяготящихся высокими требованиями христианства, будет прямой вред, ибо такие проповедники своей проповедью как бы санкционируют понизившийся религиозно-моральный уровень жизни и убаюкивают уклоняющихся от Церкви сладким сном неведения и окамененного нечувствия, которое именно и составляет главное зло, основной недуг нашего времени»* [1, s. 46].

Rosyjscy badacze homiletyki, z wyjątkiem, być może, językoznawców, również cytują wyłącznie stare podręczniki homiletyki (J. Amfiteatrow, N. Barsow, G. Bułgakow, V. Pewnickij i in.) i w ten sam sposób interpretują jako przykład doskonałości archaiczne teksty, zbudowane na podstawie starych matryc seminaryjnych. Więc, w dysertacji O. Strełkowej zdobny, gadatliwy i nie błyszczący, szczerze mówiąc, inteligencją esej księdza Pokrowskiego jest traktowany jako przykład «beletryzacji rozmowy» (!); myślę, że wystarczy podać tytuł: *«Разговор сельского священника со своим прихожанином – раскольником, случай-нозаразившимсяучениембеспоповицинскойсектыобустановленииТаинств, содержащихсяПравославнойЦерковью, необходимостихдлячеловека-христианинаинедействительности, когдаонисовершаютселицами, неимеющимиблагодатиСвященства»* [5, s. 41]. A jeśli autor ma zainteresowania naukowe w praktyce współczesnej heterodoksyjnych kazań, wydaje się, że musi szukać odpustu, aby uzasadnić ewentualne

подозрения о «незаводности» его позиции: *«Идеологический плюрализм, объявленный новой вехой в истории России, привел к дезинтеграции традиционной религиозной культуры, поиску поведенческих ролей и проповедников в приходских и конкурентных условиях...»* Этот информационный теологический бум дал возможность американскому миссионерству, под натиском технологий, к религиозно-идеологическому воздействию на население распавшегося СССР <...> Эти причинно-следственные связи вызывают научный интерес к анализу языковых средств косвенно-речевого воздействия проповедника на реципиента...» [2, с. 174].

Выдаётся, что для ROC весьма полезны бы бы запрещение старожиного «осифлаиства» и неустрашенные отволаания до трудных вопросов сегодняшнего выбора егзистенциального (независимость Косцiola в политике, тождество народова и сексуальная и косцiolные постановы wobec того, толерантный диалог з не-православными, ethos каплана, загаднения współczesnej sztuki religijnej и так далее). Не вспоминаю уже о том, как выигрывает современное казание в опарии о медиа и за помощью всего богатства возможности технических XXI века.

Однако следует учесть, что те мои заметки являются исключительно приглашением к расширенному диалогу.

Литература:

1. *Архиепископ* Аверкий (Таушев). Руководство по гомилетике / Аверкий (Таушев). – М.: ПСТБИ, 2004. – 144 с.
2. Зуев М. Б. Проповедь в аспекте лингвистического анализа (на примерах протестантских текстов) / Михаил Борисович Зуев. – Сочи: Известия Сочинского государственного университета. – 2014. – № 1 (29). – С. 174–176.
3. Жоль К. К. Философия и социология права / Константин Константинович Жоль. – К.: Юринком Интер, 2000. – 480 с.
4. Огієнко <І.>. (Митрополит Іларіон) Українська культура. / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 342 с.
5. Стрелкова О. С. Духовная проза и поэзия в Курской церковной периодике дооктябрьского периода (по материалам издания «Курские Епархиальные Ведомости») / Стрелкова Ольга Сергеевна. – Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Специальность 10.01.01 Русская литература. – Курск [Курский государственный университет], 2014. – 186 с.

РИТОРИКА І КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ

У процесі вербальної комунікації співрозмовники прагнуть досягти взаєморозуміння. Але досягти його вдається не завжди легко й просто, бо на заваді до досягнення мети можуть виникати комунікативні девіації, які унеможливають ідеальне спілкування і стають дедалі все більш поширеним явищем комунікативного простору.

Комунікативна (мовна) девіація – це збій у спілкуванні, що супроводжується недосягненням мети спілкування. Причини, які породжують девіації можуть бути різними. Це недостатня мовна і комунікативна компетенція учасників спілкування, а також недостатнє знання специфіки комунікативної, лексичної та граматичної семантики.

Актуальність запропонованого до уваги дослідження зумовлена тривожною стійкою тенденцією до зниження мовленнєвої культури комунікантів (особливо це спостерігається в молодіжному середовищі), що виявляється в наданні переваги вульгаризмам при доборі мовних засобів для висловлення навіть емоційно нейтральної думки, що призводить до звуження тезаурусу мовної особистості, спрощення мовної картини світу.

Та навіть ті, хто не потрапив під згубний вплив вульгаризації мовлення, мають інші небезпеки, які притлумлюють розвиток комунікативних навичок і, відповідно, формування мовної (риторичної) особистості, здатної породжувати тексти і виголошувати їх публічно. Про ці небезпеки в інтерв'ю «Дзеркалу тижня» повідомив Ф. Бацевич: «У цьому аспекті маємо ще одну небезпечну тенденцію в українській освіті. Болонський процес, до норм якого інтегрується вітчизняний освітній простір, передбачає перевірку знань учнів і студентів головним чином шляхом написання тестів та модулів. Хіба це не стане причиною того, що через кілька років молоде покоління не вмітиме аргументовано висловлювати свою думку, не кажучи вже про вміння публічно виступати і переконувати? Така небезпека справді існує. У школах відбувається засилля тестувань, які виконуються або в письмовій формі, або у вигляді спілкування «людина – комп'ютер». Це не спонукає школяра вдосконалювати своє мовлення» [1].

Практика життя нашого суспільства показує, що далеко не кожен мовець у різних комунікативних ситуаціях вміє досягати комунікативної мети в спілкуванні, тобто говорити переконливо й досягти взаєморозуміння та згоди. Коли ж ідеться про публічний виступ перед аудиторією, то ситуація видається ще більш складною, бо небагато хто

має риторичну освіту й готовність та впевненість виступати публічно. Така ситуація сьогодні є наслідком того, що актуалізація риторики як навчальної дисципліни відбулася не так давно і цілі покоління наших громадян виростили й здобували фахову освіту без цієї вкрай необхідної науки, яка з давніх часів, мабуть, найбільше була причетною до формування цивілізованого громадянського демократичного суспільства, де у відкритих публічних дискусіях виборювалися громадянські права й народжувалася істина.

Щоб визначити шляхи і способи уникнення комунікативних девіацій, необхідно передусім установити природу цього явища. Тому автор прагне всебічно дослідити причини виникнення комунікативних девіацій та визначити ролі і значення риторичних знань та вмій і навичок їх застосування в процесі досягнення співрозмовниками комунікативної мети в обхід небезпек комунікативних девіацій.

Видатні оратори минулого – Аристотель, Цицерон, Демосфен – були одноставними в переконанні, що дар гарного мовлення є продуктом дару гарного мислення, а могутність думки породжує переконливе слово.

Успішна комунікація має пряму залежність від мовної компетенції учасників комунікативного процесу – як того, хто породжує мовні конструкції та повідомлення, так і того, хто їх сприймає і розуміє. *Недостатня мовна компетенція* комунікантів (одного чи обох) спричиняє мовну невправність, що не сприяє адекватній передачі чи сприйняттю комунікативного повідомлення.

Отже, учасники комунікативного процесу передусім неодмінно мають *володіти засобами мовного коду* ідіоетнічної мови, щоб уникнути комунікативних девіацій.

Елементи мовного коду – слова, словосполучення, висловлювання – мають бути однаково співвіднесені з референтом і мовцем, і слухачем, що дасть змогу запобігти комунікативним девіаціям, пов'язаним з неадекватністю уявлень комунікантів сфери предметного світу. Мовний знак має бути однаково зрозумілим адресантом і адресатом. *Порушення законів референції* може спричинити появу комунікативних девіацій як у прямих, так і непрямих мовленнєвих актах.

Неточне знання хоча б одним із комунікантів денотативного віднесення і лексичної семантики слів може стати причиною комунікативного непорозуміння. Приблизне уявлення про значення слова – одна із суттєвих причин комунікативних девіацій. Неправильне слововживання, що є наслідком неточного знання лексичного значення слова перешкоджає адекватному розумінню висловленої думки.

Не слід також забувати про полісемію. Багатозначність слова може бути досить серйозною загрозою виникнення непорозуміння, якщо

співрозмовники не з'ясують, яке із наявних значень слова мав на увазі відправник інформації, якщо контекст комунікату не забезпечує достатнє розуміння денотативного чи конотативного значення слова. Отже, *полісемія* повнозначних частин мови може спричинювати комунікативні девіації.

Дотримання принципів *мовної точності, доречності* в процесі когнітивної діяльності, спрямованої на вербалізацію думки в комунікативному акті є тим запобіжним чинником, який дає змогу уникнути девіативної ситуації в процесі породження і розуміння мовного повідомлення.

Отже, запорукою уникнення мовних і, відповідно, комунікативних девіацій є дотримання *мовленнєвого закону риторики*, який вимагає від мовної особистості наполегливо удосконалювати рівень мовленнєвої усної і писемної культури, що неодмінно підвищить рівень мовної компетенції.

Мовна особистість завжди привертала увагу риторів, які ще з античних часів визначали комунікативно-риторичні якості ідеального мовця-оратора, який, на вимогу Цицерона, має однаково добре володіти всіма стилями мовлення: високим, середнім і низьким та вміло й доречно їх застосовувати в різних видах промов. На думку Діогена Лаєртія (Вавилонського), гарне мовлення оратора має оцінюватися за критеріями чистоти, чіткості, лаконічності, доречності, краси.

У сучасних риториках та дослідженнях з проблем культури мови виділяють такі комунікативно-риторичні якості мовлення (ознаки культури мови): змістовність, доречність, точність, логічність і послідовність, правильність і чистоту, багатство (різноманітність), виразність і образність. Ці якості мовлення пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками (адресантом і адресатом), їх взаємодією (принципами та правилами спілкування), мовним кодом, конституцією як міжособистісного спілкування, так і спілкування оратора з аудиторією.

Девіативну ситуацію в комунікативній взаємодії може спричинити неврахування адресантом неготовності чи небажання адресата слухати його.

Ще Цицерон у своїх порадах ораторові застерігав, що навіть добре підготовлений і вправно виголошений виступ оратора може бути невдалим, коли він не перейматиметься тим, що хоче почути від нього конкретна аудиторія.

Застосування *риторичного закону моделювання аудиторії* допоможе уникнути такої ситуації, бо цей закон передбачає врахування соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних ознак тих, на кого розраховане мовлення і вимагає від

мовця в процесі комунікації зважати на потреби слухачів, їх інтереси, переконання, щоб запобігти конфронтаційній (прихованій і відвертій) поведінці учасників комунікативного процесу та перевести його в конструктивне русло.

Девіації можуть стати наслідком *порушення етикетних норм* спілкування суб'єктом мовленнєвого акту. Отже, щоб досягти комунікативної мети спілкування і запобігти небажаному ефекту, необхідно визначити лінію мовленнєвої поведінки, яка сприятиме позитивній перлокуції мовлення. *Дотримання етикетних норм спілкування* допоможе уникнути комунікативних девіацій і створить комфортні умови для фатичного спілкування. Мовленнєвий етикет – вироблена національною мовленнєвою культурою система повторюваних словесних формул, основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо.

Структура мовленнєвого етикету кожної нації визначається психологічними, соціально-політичними, культурологічними чинниками, тобто ідіоетнічною мовною картиною світу, зазначає В.М. Вандишев [2, с. 110]. Дотримання чи недотримання мовленнєвого етикету виразно характеризує мовця, його рівень культури і моральні якості. Процес спілкування не може відбуватися ефективно без дотримання його учасниками вербальних форм ввічливих стосунків, прийнятих у суспільстві форм етикету. Відступ від мовленнєвого етикету створює загрозу виникнення комунікативних девіацій.

Формули звертань і вітань сприяють контакту між мовцями; формули вибачення, прохання, подяки – налагодженню і підтримці контакту; формули прощання, побажання – перспективі продовження контакту в майбутньому.

Мовленнєвий етикет у комунікації виконує ряд функцій – функцію встановлення, збереження чи закріплення, підтримуваних зв'язків і стосунків (індивідуальних чи соціально-масових), регулятивну функцію стосовно адресанта й адресата, імперативну, апелятивну (функцію впливу), емоційно-експресивну. Функції мовленнєвого етикету засвідчують, що мовленнєвий етикет є тим механізмом, без якого не може відбуватися ефективна комунікація.

Тональність, реєстр та атмосфера спілкування можуть як поліпшити, так і ускладнити процес комунікації, знизити його ефективність. Вибір неприйнятної реєстру спілкування, ініціація одним із комунікантів нерівноправної тональності може унеможливити комунікацію взагалі. Колишній прем'єр-міністр землі Північної Рейн-Вестфалії Хейнц Кюн у своїй книзі «Мистецтво політичної промови»

застерігав тих ораторів, хто вважав себе розумнішим за аудиторію: такий промовець не матиме успіху, бо його виступ буде лише виявом зверхності і не досягне своєї мети. Слухачі не сприймуть зміст його промови. Зверхня тональність у міжособистісному спілкуванні неодмінно спричинить комунікативну девіацію.

Отож, налаштованість на товариську тональність, недопустимість зверхньої, панібратської, владної чи, навпаки, підлабузницької, запопадливої тональності забезпечить успішне спілкування в будь-якій комунікативній ситуації.

Дружня атмосфера спілкування забезпечить довіру на емоційному рівні сприйняття висловлювань, що сприятиме уникненню девіативних моментів у комунікації.

Слід пам'ятати також про структуру промови (висловлювання). Ефективність комунікативної взаємодії залежить від організації структури промови. Стосовно структури висловлювання варто пам'ятати про вдалий чи невдалий початок і закінчення промови. Початок (вступ) будь-якого висловлювання має налаштувати слухача, налагодити з ним контакт і включити його увагу. Для успішної комунікації необхідно встановити так званий «теплий контакт», тому не зайвими будуть тут декілька щирих слів. Квінтіліан називав ці зусилля *captatio bene-volentiae* – забезпечення доброзичливості. Воно має бути простим і зрозумілим кожному.

У будь-якому висловлюванні має бути чітко визначена головна думка, а якщо важливих думок декілька, то вони мають бути викладені в певній концептуальній послідовності. Непродумані хаотичні висловлювання стануть на заваді порозумінню комунікантів.

Сьогодні світ будується за допомогою мови. Тим більшою має бути відповідальність тих, хто використовує риторичні засоби і прийоми для творення комунікату, за наслідки його дії на реципієнтів, їх розум і почуття. Мовець має керуватися принципом порядності, спонукаючи своїм словом до певних помислів, дій і вчинків, бо, як зауважував Аристотель, «ми більше і швидше віримо людям хорошим, у тих же випадках, де не все зрозуміло і де є місце непевності, – і поготів» [3, с. 19].

Важко не погодитися з думкою проф. В.М. Вандишева про те, що сьогодні засвоєння законів логіки і риторики і їх застосування в різноманітних комунікативних ситуаціях має спиратися на об'єктивне доведення, на прагнення істини [4, с. 111].

«Ідея риторики ефективного спілкування та трансцендентної прагматики скерована на те, щоб якомога більша кількість членів суспільства була озброєна риторичними знаннями і, спілкуючись між собою, створювала гармонійне суспільство. Тобто комунікація між різ-

номанітними суспільними осередками, організаціями, установами повинна бути не конфронтативною, а толерантною та ефективною. Ідея толерантності спілкування, безумовно, ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішим серед яких є засвоєння риторичних умінь і навичок» [1].

Набуття членами нашого суспільства риторичних умінь і навичок має перспективу просування його до гармонізації через подолання загроз девіацій у комунікації.

Література:

1. Римашевський Юрій. ...плюс риторизація всієї країни / Юрій Римашевський // Дзеркало тижня. – 2009. – № 22, 20 червня.
2. Вандышев В.Н. Философия. Коммуникация. Истина: философские эссе: монография / В.М. Вандышев, В.С. Сломский. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009.
3. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторика: Собрание текстов, статьи, комментарии / [под. ред. А. А. Тахо-Годи]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978.
4. Вандышев В.М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять: Навчальний посібник / В.М. Вандышев. – К.: КОНДОР, 2005.

С.О. Завстний – проф., д.філос.н.;
О.С. Пономарьов – проф.
(Харків)

МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

У процесі філософського дослідження проблем сутності людини, її буття, пізнавальної і практично-перетворювальної діяльності виникають ускладнення, зумовлені суперечливістю природи людини як істоти біологічної і соціальної, духовної і мислячої. Подолання цих ускладнень значною мірою стає можливим завдяки існуванню феномену спілкування і достатньо розвиненому основному інструменту його здійснення, яким виступає мовлення. Останнє ж є своєрідним зовнішнім проявом певних результатів мислення. Все це дає підстави вважати спілкування не просто надзвичайно важливим екзистенціалом людського буття, але й специфічним феноменом, який забезпечує цілісність і системну єдність індивідуального й суспільного буття, можливість спільної праці й навіть самого існування людини і нормального функціонування й розвитку суспільства.

Дослідження міжособистісного спілкування носять міждисциплінарний характер, оскільки їх результати мають сьогодні не тільки суто теоретичне, а й безпосередньо практичне значення. Воно зумовлено тими дійсно тектонічними і досить стрімкими змінами буквально у всіх сферах людського буття, які відбуваються у нас на очах. І серед

провідних тенденцій сьогодення істотне місце посідають зміна цілей і характеру міжособистісного спілкування, життєвих цінностей та орієнтацій, помітне посилення процесів міжкультурної комунікації і загальне послаблення духовності, культури й відповідальності суб'єктів комунікації за свої дії і ставлення до інших людей.

Філософія ж людського спілкування виходить з визначення його функцій, можливостей їх прояву та умов реалізації у забезпеченні не просто буттєвих, суто онтологічних завдань, але й у формуванні та належному функціонуванні всього соціокультурного простору. Оскільки ж онтологія охоплює нескінченну розмаїтість всього сущого, це розмаїття включає і феномен спілкування. Однак своєрідність його буття цікаве своєю суперечливою єдністю об'єктивного і суб'єктивного. Дійсно, об'єктивність існування (екзистенції) міжособистісного спілкування проявляється в суб'єктивності цілей і характері його сприйняття і використання учасниками спілкування. Характерною для цього феномену має вважатися й суперечлива єдність індивідуального і суспільного. Кожна людина в процесі спілкування висловлює свої власні думки і переслідує свої власні цілі. Навіть у тому разі, коли вона сприймає чи висловлює думки іншої людини, вони все одно несуть у собі чітке забарвлення її розумінням та індивідуальною інтерпретацією.

Комунікативна ж функція спілкування є безпосереднім вираженням його соціальної природи і соціальної спрямованості. Ця теза стає особливо очевидною сьогодні, коли все більшого поширення й інтенсивності набуває знеособлене спілкування, коли за допомогою потужних можливостей засобів масової інформації до кожного з нас звертаються від імені держави, суспільства, політичних чи інших угруповань. Нам прагнуть нав'язати певні думки й уявлення, а дехто з нас ще й передає ці думки і погляди іншим людям як єдино правильні й непохитні істини. Ця ситуація ще практично не аналізується з позицій філософії міжособистісного спілкування взагалі й онтології саме цього специфічного та однобічного спілкування.

Ми теж поки що лишаємо її дещо осторонь, оскільки існує багато цікавих моментів у філософії традиційного спілкування та його буттєвих аспектів. Одним з них може слугувати той факт, що способом існування спілкування виступають прийняті в конкретному суспільстві норми і правила, традиції й порядок взаємодії між учасниками спілкування. Водночас як екзистенціал суспільного буття, спілкування постає засобом і середовищем формування і зміни вказаних норм, правил і порядку взаємодії, оскільки останні носять суто конвенційний характер. Вони є формою суспільного буття і його проявом, тому цілком природно, що вони змінюються разом зі зміною (неістотно, ево-

люційною чи революційною) самого суспільства і характеру спільної діяльності людей, які відбуваються у відповідності з закономірностями логіки суспільного розвитку й розвитку продуктивних сил.

Однак буття спілкування та його цілі не обмежуються лише потребами спільної діяльності. Добре відомо, що «людина завжди прагне до спілкування з іншими людьми, прагне до самовираження, оцінки і схвалення своїх дій з боку оточення. Фактично людина тільки й набуває людяності, здатності творити предмети матеріальної і духовної культури завдяки тому, що має можливість вступати у комунікацію, висловлювати свої думки і почуття, спілкуючись із собі подібними». Цікаво, що «час від часу людині не тільки самій хочеться зазирнути у сокровенні глибини своєї душі, а й поділитися ними з кимось з близьких, а то і взагалі з випадковим зустрічним» [1, с. 53].

Тут аналізований нами екзистенціал виконує важливі функції емоційного контакту та своєрідної розрядки чи релаксації особистості, яка онтологічна вкрай необхідна для відновлення нормального психічного, а відтак і фізичного стану людини й забезпечення її нормальної життєдіяльності як прояву її буття.

В монографії з філософії спілкування зазначається, що «онтологічний статус спілкування полягає в тім, що воно є умовою буття людини і суспільства». При цьому воно ще й пов'язується з діяльнісним характером буття сучасної людини, яке, «як і будь-який вид її матеріальної чи духовної діяльності, завжди тією чи іншою мірою пов'язані з необхідністю спілкування з іншими людьми. Крім того, внаслідок суспільної природи самої людини, спілкування взагалі виступає однією з її основних життєвих потреб» [2, с. 44]. А це означає, що спілкування внутрішньо іманентне не лише самій людині, а й її буттєвому стану. Отже, його сенс як одного з визначальних екзистенціалів буття людини відкривається новими гранями, які істотно збагачують наші уявлення про його сутність, роль і призначення.

Розкриття сутності і сенсу міжособистісного спілкування як важливого екзистенціалу людського буття було б неповним, якщо не згадати його роль у виникненні й функціонуванні практично всіх суспільних інститутів. Ми з цього приводу спеціально підкреслювали ту обставину, що «сьогодні не випадково сферою підвищеної уваги філософів виступає не просто спілкування саме по собі, а його роль в освіті, науці й культурі, в бізнесі й управлінні соціальними системами Без цієї його ролі важко зрозуміти саму сутність цих галузей людської діяльності» [3, с. 11].

Можна йти далі, відзначаючи, що сьогодні навіть самі процеси пізнання людиною зовнішнього світу, які також виступають і одним із складників її буття, і неодмінною його умовою, також істотною мірою

визначаються змістом і характером спілкування. Дійсно, сьогодні переважно в процесі спілкування з іншими людьми, насамперед в системі освіти, ми пізнаємо зовнішній світ, в тому числі й природу. Сучасна людина практично втрачає навички, та навіть і потребу в чуттєвому її пізнанні, що істотно змінює характер її буття і водночас надає спілкуванню ще й множину гносеологічних функцій.

Між тим, як зазначає В.М. Вандишев, «людина відчуває, що у її взаємовідносинах з природою існує сенс і мета. Але, прагнучи сформулювати як такі сенс і мету, людина, будучи істотою інтелектуальною і на даному етапі егоцентричною, скоріше доходить висновку, що вся природа створена й існує лише для задоволення її потреб у їжі, одязі, житлі й насолодах» [4, с. 38]. Однак розуміння хибності й небезпечності такого підходу та його подолання істотно ускладнюються саме через те, що на заваді у них постає те, що першоджерелом цих уявлень знов-таки постає не безпосереднє пізнання природи, а спілкування з педагогами, батьками, іншими людьми, які також сприйняли ці погляди від інших в процесі спілкування.

Сьогодні людська цивілізація вступила у принципово новий етап свого розвитку. Однією з характерних його особливостей стає помітна зміна стилю і характеру спілкування. Воно стає більш прагматичним, діловим і лаконічним, втрачає емоційне забарвлення, людяність і сердечність. А ця тенденція впливає на еволюцію характеру буття самого спілкування, а через складну систему прямих та опосередкованих зв'язків цього екзистенціалу з його носіями – і на буття індивіда та суспільства.

Таким чином, сьогодні постає низка нових цікавих і важливих проблем, що вимагають глибокої філософської рефлексії буття феномену спілкування.

Література:

1. Пономарьов О. С., Пазиніч С. М. Онтологічний статус спілкування і його логіка // Філософія спілкування. – 2009. – № 1. – С. 51-59.
2. Філософія общения: монография / В. Г. Кремень, Д. И. Мазоренко, С. А. Заветный, С. Н. Пазынич, А. С. Пономарев. – Харьков: ХНТУСХ им. П. Василенко, 2011. – 440 с.
3. Кремень В. Г., Заветный С. О., Пономарьов О. С. Людське спілкування як сфера філософської рефлексії // Філософія спілкування. – 2011. – № 4. – С. 9-12.
4. Вандишев В. Н. К вопросу о тринитарных представлениях о мире // Філософія спілкування. – 2009. – № 1. – С. 34-42.

**ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ:
ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ О.СМОТРИЧЕМ ЗАСОБАМИ
РИТОРИЧНОГО МОВЛЕННЯ, ДІАЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ**

Постановка проблеми. У системі сучасної гуманітаристики тісно взаємодіють в науці філософія і літературознавство. Хоча без філософії не існує жодна з наук, бо особливо логічно треба висновувати результати досліджень й у точній сфері. Літературознавці розглядають моделювання в художньому аспекті дихотомії людини і світу, морально-етичної проблеми, діалогізації, творчої діяльності людини. Остання, передовсім художня творчість, є складним діалектичним процесом, що вбирає в себе деякі етапи, механізми реалізації. Іншими словами, творчість – це сукупність інтуїтивного і дискурсивного моментів свідомості людини. Не всі здатні до інтелектуального методу творчості, відтак художня творчість є справою вузького кола людей, що мають хист-талант, здатні мислити нестандартно, не на побутовому рівні. Хоча творчість базована на функції свідомості кожної людини. Тому в різних людей рівень розвитку означеної функції не ідентичний, а звідси й результати творчої діяльності різновекторні. Суб'єкт-творець зберігає власне "Я", а отже його художня практика завжди наповнена глибоким індивідуальним смыслом. Метою тезисного викладу дослідження є спроба розкрити моделювання художнього образу О.Смотричем засобами діалогічного концепту, риторичного мовлення.

Для гуманітарного пізнання характерним є ціннісно-смыслове осягнення людського буття, його відтворення. Відповідно й ключовими для розуміння його специфіки є поняття «смысл» і «цінності». На протигау природничому пізнанню, де річ осягається в просторово-часових параметрах, соціально-гуманітарне – аналізує її як носія смыслу [4, с.516].

Аналізуючи прозописьмо діаспорного письменника Олександра Смотрича (Флоринського), впадає в око його поетика діалогічності. Таке помітили й критики, сучасники письменника. Так, в листі (25.XI.1955) до О.Гай-Головка Володимир Русальський (Гевеленко) дає емотичну оцінку, риторично запитуючи адресата: "Якої ти думки про новели О.Смотрича? Як на мене він добре володіє матеріалом, добрі, хоч надокучливо-часті, діалоги, часом дає цікаві картинки з буденного життя, а часом – явні дурниці кримінально-вуркаганського характеру першого гатунку. Але здібна холера! Твій і мій конкурент. Власне, мене тільки радує, що вони є ті конкуренти..." [6,

арк.22]. Певна річ, В. Русальський не мав рації говорити про надокучливо часті діалоги, бо ж йдеться про художній прийом, творчу знахідку прозаїка передати головну думку через діалогізацію, комунікативну форму. Деякі діалогічні оповідання О.Смотрич об'єднував у цикли, наприклад, "Три старомодні діалоги" (сюди увійшли твори "малої" форми "Початок", "Гості", "Двадцять хвилин") [5, с.116-129]. Адже людина не існує поза спілкуванням, поза суспільством. Кажуть, коли кошовий отаман Запорізької Січі 1772 р. був переведений в одинарну в'язницю, то за тривалий час без людського спілкування він здичавів, став похмурим і втратив зір. Якщо людина спілкується, то вона частково відкриває внутрішній світ перед зовнішнім. М.Бубер стверджував, що "діалогічність – це відкритість усім" [1, с.141].

Очевидною, отже, є істина, чому саме у своїй художній практиці О.Смотрич звертався до діалогічності, особливо у таких оповіданнях як "Дитяче", "Джентельмени", "Оригінал", "Хлопчик", "Біологія" та ін. Мова – це дія. А риторичне мовлення є засобом підсилення емоційної впливовості художньої мови. Смотричеві фігури мовлення, побудовані на словесних зворотах, що мають умовно-діалогічний характер: риторичні звертання, оклик, заперечення, запитання.

Відомо, що існує описовий тип композиційної організації художнього твору та подієвий. Останній охоплює епічні й драматичні твори. Подієвий тип прозотексту може будуватися за хронологічною, ретроспективною і монтажною формами. Дослідниця Л. Владиченко, звертаючись до авторитету М.Бахтіна, резюмує, що діалог, за М. Бахтіним, відбувається у лінійній площині між суб'єктами. І коли діалог відбувся, з'являється нова "Іншість", за допомогою якої відбувається єднання тих, хто промовляє [2, с.15]. Якщо ж ми візьмемо за зразок оповідання "Дитяче", то помітимо, що автор, передаючи дитячу мову, не порушує природної послідовності в часі: те, що раніше відбувалося в житті, й у творі подається раніше, а не після наступних подій. Ми не прочитуємо довільного переміщення подій, немає й порушення прямого руху часу, а тому події наче розгортаються прямолінійно, з логічним завершенням діалогічного художнього мовлення.

В основу покладено розмову двох дітей про трагічні події тридцятих років XX століття в Україні. Письменник через дитячу психологію, сприйняття ними реального світу речей спроектовує події на діяльність дорослих: "Дивися, щоб він твого тата не повіз!" / "Куди?.." / Не знаєш куди?! В – тюрму! Мого батька всі бояться!" / "А я не боюся!" / "Бо ти ще молокосос, зрозумів?.. Мій батько з такими не пачкається!" / "А з якими?" / "Постарішими! Бо він – капітан безпеки, зрозумів?" / "А мій дід генералом був!" / "Бреши!.." [5, с.202]. Прозаїк вибрав форму зображення головної ідеї – панування зла – через діалог,

бо вважав, що філософія людського спілкування найповніше моделює довкілля, як і внутрішній світ персонажів. Через комунікативні функції (не через авторські відступи чи ремарки) реципієнт вловлює образ автора і його задум, особливо у фінальній частині твору: "У нього стільки золота знайшли! О!" / Ну, так йому ще мало дали! З цим строго! Приказ – здати, значить здати! Тебе як звуть?! / Нусик... / Ідіотське ім'я! / А тебе як?! / Революціонер Петрович Тузік!" [5, с.206]. У прізвищі прихована іронія й алюзія на те, що батько хлопчика був "собачником" тоталітарної системи, пішаком у сталінській системі зла, маховик якої неодмінно захопить оцих тузиків, сумлінних виконавців вказівок згори.

Подібну тему прозаїк порушує й в оповіданні "Хлопчик". Лише діалог тут відбувається школяра з дорослим чоловіком (служив в енкаведе). Біля ставка чоловік ловить рибу. У розмові хлопчик відверто сказав: "Мій батько зрештою також був наївний. / А це ж чому? / Повірів у революцію / Гм... / Мій дід також каже, що з революції ні хрена не вийшло / Мало, що кажуть. Не можна так... / Чому ж не можна? / Тому, що станеш сиротою, зрозумів?" [5, с.245]. Наведена ілюстрація носить дидактичний характер. Та не це головне хотів сказати автор, а підкреслити класове розшарування, ворожість у суспільстві 30-х років. Школяр, що втік з уроків, які для нього не цікаві, і прибіг до ставка, аби погомоніти з рибалкою, резюмує: "Моя тітка каже, що всі, хто ще не працює в енкаведе – тепер стали бувшими. Виходить, що й ви з бувших!". Виявляється, що Сонька, з якою живе рибалка, також із бувших, себто її батьки до революції належали не до пролетаріату. Але хлопчик відкрив таємницю: "Ви тепер у повній відставці! Кришка, каже Сонька! Побудуємо тепер життя, як у романі, каже... Вона тепер не з бувших!". Творення художнього образу через діалог із застосуванням риторичних речень підсилює лапідарна авторська ремарка "Чоловік змотував вудочку" [5, с.247]. Розмова нагадує швидше всього асоціативно-емоційну тональність. Останнє речення має подвійне значення – пряме й переносне. У притаманному для Смотрича стилі він натякає й на афоризм – швидше всього безіменний рибалка покине Соньку, аби, боронь Боже, на нього не впала тінь. Тут людські почуття безсилі.

У такий спосіб автор заторкує й етико-моральні аспекти, коли страх бути знищеним, переслідуваним, людину перетворює в раба. Означені аспекти є домінантною, підкресленою значущістю майже кожного Смотричового твору. Моральність є внутрішньою установкою людини – на відміну від моралі, яка (поряд із законом) є лише зовнішньою вимогою до поведінки індивіда. "Якщо людина в цілому визнає необхідність та значення моральних норм, її навряд чи можна

назвати аморальною людиною, проте якщо вона, визнаючи їх роль і значення, не виконує, то в даному випадку її дії можна характеризувати як неморальні" [3, с.10].

Центральні персонажі – це люди з нижчого соціального прошарку, вони намагаються пристосуватися до тих обставин, ситуацій, в яких опинилися. Істина для автора полягає в реальному зображенні людини та її світу. Моделювання двосвіття автор розкриває переважно з екзистенційної та раціональної концепцій, розуміючи, що істинним і єдиним джерелом справжньої творчості є ідея, а здатність перебувати у чистому спогляданні, відректися від усього особистого є ознакою геніальності. А. Шопенгауер завважував, що “геніальність є не що інше як цілковита об’єктивність, тобто об’єктивна спрямованість духу, що є протилежна до суб’єктивної, яка спрямована на власну особистість, тобто волю” [7, с. 199]. Письменник виробив свій власний стиль, він не йшов за іншими, не копіював, не повторював їх і навіть намагався оминати ті теми, що до нього порушували колеги по перу. Цим визначається Сморичева геніальність, яка породила справжні витвори мистецтва слова, А.Шопенгауер завважував, що “художник не усвідомлює замислу і мети свого твору: не поняття, а ідея постає перед ним; тому він не може контролювати своїх дій, він творить... несвідомо, навіть інстинктивно” [7, с. 238].

Отже, в процесі дослідження з'ясовано, що сутнісною характеристикою діалогу є рівноправні, симетричні, паритетні відносини суб’єктів діалогу, котрі одночасно є партнерами. У такий спосіб виходимо на фундамент (основу) діалогу, що ґрунтований на спільності суб’єктів. Текстове наповнення Сморичевих оповідань переконує в тому, що єдність суб’єктів виражається в близькості структур духовного світу, типовості проблемних ситуацій, які виникають перед персонажами, їх позиціями і точками зору. Вихідними принципами діалогу між літературними героями є передовсім відкритість для діалогу і народження нового сенсу в позиціях суб’єктів комунікативного спілкування. Через філософію людського спілкування виходимо на простір пізнання людини і світу. Однак ця тема потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Література:

1. Бубер М. Діалог / Бубер М. // Два образа веры. – М.: Республика, 1999. – 592 с.
2. Владиченко Лариса Дмитрівна. Філософські та релігійні аспекти проблеми діалогу: компаративний аналіз творчості Мартіна Бубера та Михайла Бахтіна: автореф. дис... канд. філос. наук : спец.09.00.11 "Релігієзнавство". – К., 2007. – 18 с.
3. Етика та естетика: Навчальний посібник / [В. Л. Петрушенко, І. М. Сурмай, Г. Ф. Карвацька, Л. І. Мазур, Ю. Г. Шадських] ; За ред. В. Л. Петрушенко. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 180 с.

4. Основы философии науки : [учеб. пособ. для асп.]/ В.П.Кохановский, Т.Г.Лешкевич и др. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 608 с.
5. Смотрич Олександр. Подорож у країну ночі / Олександр Смотрич. – Хмельницький: Просвіта, 2010. – 388 с.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.1352. – Оп.1. – Спр.184. – Арк 22.
7. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление // Шопенгауэр А. Собрание сочинений: В 5-ти т. – Т.1/ Пер.с нем. Ю.И. Айхенвальда. – М.: “Московский Клуб”. – 395 с.

**І.Б. Остащук – проф., д.філос.н.
(Київ)**

КАТОЛИЦЬКА ГОМІЛЛЯ Й ПРОПОВІДЬ: ДО ПИТАННЯ ЖАНРУ

Діалог конфесійної теології, релігієзнавчих та філософських наук у сучасній Україні в останні роки демонструє тенденції конструктивізму, до чого підштовхує науково-культурний контекст і соціальні запити суспільства. Свідченням цього є Закон України «Про освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII), який відкриває можливості активного розвитку теології в нашій країні. Співпраця державно-світського і духовно-теологічного елементів матимуть колосальний інтелектуальний та соціальний результат.

Проблема жанрового розрізнення гомілії й проповіді виходить поза вузькі межі конфесійної теології, зокрема католицької, й стосується питання проголошування слова Божого як особливої місії Церкви. Хрестоматійною істиною є те, що Церква виконує свою місію в трьох основних завданнях: пророцькому, священницькому й пастирському. Проголошування Божого слова означає реалізацію пророцького завдання, підкреслює проф. В.М. Вандишев [4, с.135-137], проте його виконання невіддільне від пастирської діяльності.

Проповідництво у церковній практиці належить до пасторальної теології. Проповідник чи гомілет повинен бути підготовленим інтелектуально (через набуті знання, зокрема з біблеїстики) та церковно (через духовну формацію у духовних навчальних закладах).

Проповідь – це укладена промова, в якій духовна особа передає слухачам положення католицького віровчення та заохочує дотримуватись їх у практичному житті. Іншими словами, це виклад якогось церковного питання і переконання слухача дотримуватись його. Проповіді розрізняються за конкретною тематикою, а саме: похоронні, суспільні, апологетичні, відпустові (у Католицькій церкві відпуст – це урочисте відпущення гріхів у зв'язку з релігійними святами (скажімо, понтифікальне благословення *UrbietOrbi* на Пасху та Різдво) чи подія-

ми (наприклад, інавгурація папи) при умові сповіді, причастя, виконання певних духовних умов (окремі молитви) або катехитичні.

Проповідник у цьому жанрі вільний у виборі теми, головне, щоб подавав його відповідно до вчення Церкви, а також виразно й перекожливо; не обов'язково використовувати тексти літургії, яка в цей день відправляється. Проте слід підтверджувати свої слова Святим Письмом.

Якщо під час проповіді священник як людина проголошує істини Церкви, то під час гомілії голос священника-людини вказує на голос присутнього Бога. Така образна вказівка на різницю між проповіддю та гомілією міститься в одному з документів Другого ватиканського собору – догматичній конституції «*Dei Verbum*», де промовляння під час літургії названо діленням словом Божим та порівняне до євхаристії. Тут вказано, що зі столу вітваря розділяється дар Хліба, як зі столу Слова (пульпіта) розділяється об'явлену правду. Переказ включений у молитву. Навчання не стільки ангажує інтелект, скільки особистість людини, що стоїть перед Богом. Природно, що проповідник мусить заглибитися в те, що Бог прагнув сказати через пророка, апостола чи самого Христа: «Оскільки ж Бог у Святому Письмі промовляв через людей, людським способом, то коментатор Святого Письма, маючи намір пізнати, що Він хотів об'явити, повинен уважно дослідити, що агіографи в реальності прагнули виразити і що Богові сподобалося їхніми словами виявити» (DV 12).

В історії Церкви протягом століть у передаванні слова Божого домінує жанрова форма проповіді, що апелює до інтелекту, акцентує на волі, часто звертається до почуттів. На це є ряд історичних пояснень. Наприклад, протестантизм, що сприяв розвитку проповіді, сильно опирався на Святому Письмі та не прив'язував повчальний зміст до церковних таїнств (які в ньому зменшені, порівняно з католицизмом і православ'ям). Відомо, що в США та в інших країнах популярними є проповідники різноманітних протестантських спільнот, котрі виявляють таланти ораторів.

Середньовічні єресі вимагали докладного пояснення істин католицького віровчення. Тоді ж виникли т. зв. жебрацькі ордени, передусім домініканський, основним завданням якого була саме проповідь.

До Другого ватиканського собору літургія проголошувалася на середині храмової нави з амвону, що височів над загальною частиною святині. До сьогоднішнього дня у католицьких святинях збереглися амвони (котрі часто становлять взірці різьбярського й малярського мистецтва), що на сьогодні відіграють лише композиційну роль у загальному ансамблі інтер'єру. У такій формі проголошування проповіді міститься й певний теологічно-літургійний момент (місце проголошу-

вання було відсунуто від вівтаря на середину храму), який намагалися виправити отці Другого ватиканського собору (наблизивши амвон до вівтаря). Звісно, тут було й пояснення суто акустично-візуальне: відсутність мікрофонів чи відеосупроводу (який присутній у великих храмах на значних урочистостях) компенсували підвищенням амвону посередині загальної частини. Отож, до Другого ватиканського собору проповідь була наче позалітургійною частиною богослужіння.

У Конституції про священну літургію «*Sacrosanctum Concilium*» відзначено: «Проповідь, в якій протягом літургійного року за священним текстом викладаються тайни й норми християнського життя, настійливо рекомендується як частина самої Літургії. Більше того: на Месах, що звершуються в неділі та у визначені свята при зібранні народу, пропускати її не слід, якщо тільки на це не буде поважної причини» (SC 52).

Як рід церковної проповіді гомілія має своїми джерелами юдейське суботнє богослужіння, під час якого після читання фрагментів книг ТаНаХа слідували роз'яснення прочитаного. У такій формі гомілію практикували Ісус Христос (Мт. 13, 54; Лк. 4, 16-21 та ін.) та апостол Павло (Дії 20, 7-11). Розробка жанру гомілії в християнському світі здійснювалася завдяки вдосконаленню методів тлумачення Святого Письма. Екзегетична гомілія досягла свого розквіту в III-VI ст. у творчості Орігена, Василя Великого, Григорія Назіанзіна, Григорія Нисського, Івана Златоустого, Амвросія Медіоланського Августина, Ієроніма, папи Григорія I Великого. У V ст. почали укладати перші гоміліарії – середньовічні літургійні книги, що містять зібрання гомілій (на кожен день або на окремі дні року чи літургійного періоду), складених із творів отців Церкви або ж інших знаменитих екзегетів [див.: 3].

У традиційному розумінні гомілія базується на популярному тлумаченні Святого Письма і повинна містити інформацію про подію з історії спасіння, про що йдеться у відповідних читаннях; подати повчання, опираючись на паралельні тексти; розглянути питання реально-го життя й намагатися людину поєднати з Богом.

Класична гомілія передбачає невелику кількість людей, зібраних на літургії, які намагаються глибоко переживати євхаристію й пізнавати слово Боже. У сучасному світі на Месах часто збирається кілька тисяч людей, котрі на різному рівні воцерковлені (а нерідко й далекі від християнства), однак вони очікують від гомілета отримати відповіді на їхні практичні життєві питання. Єпископи Риму на багатотисячних зібраннях вірних на літургії обирають основоположні теми, що стосуються християнського життя, та майстерно опирають їх на слова Божому.

Кодекс канонічного права, в дусі постанов Собору стосовно порядку повчання в Церкві, підкреслює обов'язковість проголошування гомілії у неділі та обов'язкові свята (кан. 767, § 2), яка зарезервована для єпископів, священників, дияконів, а в окремих випадках дозволяється і вірним (кан. 766). Вказується на особливості гомілії: «Ті, котрі проголошують гомілію, повинні представити вірним передусім те, в що належить вірити і що треба чинити для слави Божої і спасіння людей. Нехай також передають вірним вчення, яке Вчительський Уряд Церкви проголошує про гідність та свободу людської особи, про єдність і нерозірвальність сім'ї, а також про її завдання, про обов'язки людей, що живуть у суспільстві, як і про укладання тимчасових справ, згідно з порядком, який встановив Бог» (кан. 768, § 1-2). Зміст проголошеної гомілії повинен відповідати рівню сприйняття вірних, які її слухають, та відповідати потребам часу (кан. 769). Отож, гомілія може містити елементи проповіді.

Національні конференції єпископів у різних країнах зазвичай на кожен рік готують допоміжні матеріали для проповідників, в яких опрацьовано відповідні теми, в узгодженні з душпастирською програмою конкретного року (наприклад, папа Франциск проголосив 2015 рік у Католицькій церкві Роком богосвяченого життя на згадку про 50-річчя документу Другого ватиканського собору «*Perfectae caritatis*» - декрету про оновлення чернечого життя із застосуванням його до сучасних умов).

На сьогодні можемо вести мову про певний синкретизм проповіді й гомілії, внаслідок чого виникає т. зв. проповідь-гомілія. Це є наслідком потреби розкриття актуальних суспільних та екзистенційних проблем в оперті на тексти Святого Письма.

Отже, гомілія – це різновид проповіді, зміст якої ґрунтується на відповідному літургійному читанні. Її під час Святої меси може проголошувати єпископ, священник, диякон, а в окремих випадках і світська людина. Вона обов'язкова в неділі, церковні свята, а також рекомендована в звичайні дні. Проповідь – це різновид церковної настанови, повчання, завданням якої є розповісти, пояснити й передати слухачам християнське вчення. Проповіді відрізняються від гомілій змістом: вони можуть стосуватися окремих ситуацій життя християн (ювілейні, шлюбні, похоронні та ін. проповіді), істин віровчення або пояснювати літургійні обряди. Важливість розкриття соціально-особистісних проблем на основі біблійних текстів та в контексті літургійного календаря детермінує виникнення синкретичного жанру проповіді-гомілії.

Література:

1. Dogmatic Constitution on Divine Revelation DEI VERBUM Solemnly Promulgated by His Holiness Pope Paul VI on November 18, 1965 / Paul VI [Електронний ре-

- сурс]. - Режим доступу : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html
2. Павел, епископ, раб рабов Божиих с отцами Святейшего Собора на вечное памятование Конституция о священной литургии «Sacrosanctum Concilium»/ Павел VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://krotoiv.info/acts/20/2vatican/dcmnt01.html#%D0%9E>
3. Иванова Ю. Гомилиарий. Гомилия/ Ю. Иванова // Католическая энциклопедия : В 3-х томах. Т. I. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – Стб. 1366-1367.
4. Вандишев В. М. Релігієзнавство: навчальний посібник / В. М. Вандишев. – К.: Кондор, 2009. – 240 с.

**М.Ю. Чікарькова – проф., д.філос.н.
(Чернівці)**

КОРДОНИ РИТОРИКИ ТА ПОЕТИКИВ СУЧАСНІЙ ФІЛОЛОГІЇ

Римська мудрість твердить: поетами народжуються, на оратора навчаються. За природою своєю, слово утилітарне і слово художнє не тотожні, тому теорію художньої мови від часів Аристотеля вивчає *поетика*, а закони елоквенції – *риторика*. Художнє слово створює образ дійсності, побудований на емоційному переживанні. Слово риторичне, не уникаючи образу, ґрунтується здебільшого на більш точному, конкретному значенні. Наука про красномовство виникла як спроба осмислити закономірності мовлення буденного, утилітарного – це справжнє, буквальне мовлення *прозою*. Якщо в поезії, що органічно тяжіє до не-буденного мовлення – *віршування*, слово багатозначне й мінливе за змістом, то в повсякденному житті людина з «роздвоєним язиком» викликає недовіру. Від ритора чекають, що він назве чорне – чорним, а біле – білим, чекають поваги до співбесідника, або, як казав Аристотель, – *переконання*, й це закріплено ще й у біблійній моралі: «Хай буде слово ваше «Так – так, ні – ні, а що зверху того, то від лукавого».

Проте нині активно формується й навіть тіснить риторику класичну, т. зв. «нова риторика», де на перший план виступає вже не *аксіологія*, а *маніпуляція*. Сучасні оратори, особливо політичні, навчилися вправно змішувати добро та зло, світле та темне, іноді навіть софістично видаючи одне за друге. До цього долучається вже й нейролінгвістичне програмування – відверте зомбіювання співбесідника. Виникає нарешті т. зв. «чорна риторика», яка навчає доводити свою правоту *per fas et nefas* і врешті-решт – навіть свідомо, цілеспрямовано й брутально перекручувати правду: результативні приклади її застосування кожен з нас сьогодні може легко пригадати – доволі вказати на інформаційну війну наших днів. Не бракує й відверто цинічних друкованих настанов такого кшталту – причому слідом за роботою К. Бредемайера

«Чорна риторика: влада та магія слова», яка давно вже стала класикою, йде безліч ще більш жорстких, назви яких часто прозоро промовляють самі за себе (напр.: Й. Сгрийверс «Як бути щуром. Мистецтво інтриг та виживання на роботі» та числ. ін.). Так, виданий нещодавно у Москві посібник для керівників (у передмові автор запевнює, що його книга *«необходима кожному керівнику»!*) відверто проголошує: часи класичної філософії, що засуджувала маніпуляцію чужою волею як аморальність, давно минули, й слід орієнтуватися на таких «великих людей», як Наполеон, Ленін та Гітлер [1, с. 27–28]. Це граничний вираз духу Модерну, що, роздмухуючи утопічні ілюзії «перебудови засад життя», одночасно виходив з погляду на людину як на непоправно «низьку» істоту.

Водночас виникає вже й спокуса суто постмодерністського зрівання й виправдання протилежних за духом концепцій. Так, у сучасній постмодерністській думці Заходу спостерігається скепсис щодо «диктату» у нашій мовленнєвій діяльності логіки й граматики, які створюють той загальноприйнятий «код», що без нього неможливе порозуміння. Постмодерністи спираються на філософію ірраціоналізму (Ніцше, Фройд, Бергсон та ін.), яка звертає увагу на неосяжні глибини суб'єктивного у мовленні. Отож, уважає О.С. Переломова, постмодерністська думка під мовним актом розуміє насамперед чистий самовираз і, власне, заперечує можливість повного взаєморозуміння між людьми [2]. Особливої ваги надається працям філософа Ж. Дерріда, який критикує такого класика лінгвістики XX ст., як Ф. де Сосюр, котрий, на думку Дерріда, обґрунтовуючи модель комунікації як єдності суб'єктивності і, водночас, «репрезентації об'єктивності», залишається в полоні логоцентризму. Також, на протилежність Сосюру, Дерріда заперечує бінарну опозицію мовлення та письма і в своєму розумінні мовного акту зосереджується не на фонемі як елементарній одиниці мовлення, а на графемі, найменшому значущому елементові письмового висловлювання, – як на моменті, що здатний вміщувати і величезну кількість контекстів, і те, що міститься в мові (отже, і в мовленні) загалом. Дерріда також наголошує на проблемі археписьма – «першопочатку» (первісного лінгвістичного акту, який не співвідноситься з означенням оточуючих речей і «піддає пильній перевірці всі поняття ідентичності»). Водночас постмодернізм визнає за літературу «все написане літерами», що призводить до повного зміщення кордонів між риторикою та поетикою, і, скажімо, епітет трактується вже не як троп, а як риторичне явище [3, с. 317; с. 100–101; с. 30–31]. Словом, пропонуються повна руйнація аксіологічного первня, класичної диференціації риторики й поезики, установка мовця на беззастережну особисту домінацію в діалозі й підкорення співбесідника.

Повністю «висловитися»й при цьому«бути почутим» – річ, мабуть, недосяжна. І поети, і прості смертні часто скаржаться на те, що їх не розуміють; більш того – ми б сказали, що в сучасному житті вимальовується потроху вже справжня методика дезавування власних висловів і запевнення, що «мене не так зрозуміли». Але, подібно, радикальні психологічно-теоретичні новації, про які йшлося вище, не в змозі запропонувати нічого, що б реально замінило та морально перевершило споконвічне прагнення людей до взаємоповаги і порозуміння та класичну диференціацію мовленнєвої діяльності на сфери риторичного та поетичного.

Література:

1. Огарев Г. 25 законов управления людьми / Георгий Огарев. – М. : РиполКлассик, 2002. – 448 с.
2. Переломова О.С. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту / О.С. Переломова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 46. – Львів, 2009. – С. 127–133..
3. Энциклопедия постмодернизма. – К.: Основы, 2003. – 503 с.

**О.В. Огірко – проф., д.філос.н.
(Львів)**

СПІВВІДНОШЕННЯ РИТОРИКИ І ЛОГІКИ

Риторика – це наука про ефективне використання мовних елементів (слів і виразів) під час промови, а не у внутрішніх монологах. Вона також досліджує різноманітні технічні прийоми, які дозволяють досягнути вище поставленої цілі. Специфіка риторики полягає в тому, що вона виступає наукою про ефективне використання мовних елементів під час промови, з метою донесення до слухачів пропонованої інформації. Її завдання полягають в тому, щоб навчити оратора влучно підбирати матеріал, а також вибирати найбільш вдалі форми його подачі. Розглядаючи риторик як вміння переконувати, слід пам'ятати, що її напрацювання часто набирають іншого змісту з огляду на цілі, які переслідує промовець. Зокрема, Поль Л. Сопер виділяє таких п'ять цілей: розважальну, інформаційну, одухотворюючу, переконуючу та закликаючу[1, с. 42-45].

Усвідомлюючи значення мовлення як найефективнішої зброї, не можна оминати увагою те, що в залежності від цілі воно може бути застосоване як в позитивному, так і в негативному напрямку. Всі технічні комунікаційні прийоми, методи та інструменти, як зазначає К.Бредемайер, самі по собі є нейтральні; чесними або нечесними вони стають в залежності від їх використання [2, с. 21]. І тут риторика може

виступати під дещо іншим кутом зору, а саме як здатність маніпулювати, використовуючи всі необхідні риторичні засоби і методи, для того, щоб направити розмову в бажане русло чи підвести опонента до очікуваного висновку. Саме такі завдання ставить перед собою так звана “чорна риторика”. Її головним правилом є те, що ціль виправдовує засоби. І як би це гасло не суперечило основам моралі, все ж таки цей вид риторики лежить в основі сьогочасного впливу на особу.

Згідно наукових досліджень, зазначає К.Бредемайєр, мозок людини опрацьовує інформацію в трьох площинах: візуально, через слух, через інші органи чуття. Він додає також, що приблизно 75% інформації ми сприймаємо через зір, 13% - через слух, а решта 12% - через інші органи чуття. Якщо брати до уваги сказані вище твердження, то завдання риторика якраз і полягає в тому, щоб як найповніше використати здатність людського мозку до сприйняття [2, с. 113].

“Публічний виступ можна розглядати як витвір мистецтва, що одночасно впливає як на почуття так і на розум” [1, с. 3], – зазначає Поль Л. Сопер. Отже, інструменти якими послуговується риторика можна поділити на два види: ті, які діють на почуття і ті, які заторкують наш розум. Тому вершина майстерності ораторського мистецтва полягає у вмілому використанні цих двох форм людського мислення: логічного і образного. Ігнорування одним з них позбавить промову її ефективності. Якщо ми орієнтуємося лише на логічну здатність сприйняття не заторкуючи чуттєвої сфери людини, то аж ніяк не зможемо справити сильного враження на слухача.

Логіка як наука досліджує мислення людини. Вміння мислити є певного роду невіддільною рисою людської істоти, властивістю, яка різнить її від інших істот. Специфіка логічної науки полягає в тому, що вона вивчає закони і форми розумової діяльності людей, принципи і засоби побудови правильних суджень і міркувань про предмети та явища об’єктивного світу.

Розглянемо основні властивості мислення. Найперше, це певна діяльність людини, функція її мозку, що розвивається на основі пізнання навколишнього світу і взаємозв’язків з ним. По-друге, цей активний процес людської життєдіяльності є процесом віддзеркалення об’єктивного світу в людському мозку у формі висловлювань, понять і умовиводів.

Логіку не цікавить мислення як один з психічних процесів чи пізнання мислення в цілому. Вона насамперед розглядає мислення через призму його функцій і структури. Основними структурними елементами мислення виступають форми і закони правильного мислення, що провадять до істини. Саме пізнання законів і форм мислення лежать в основі предмету дослідження логіки.

Зміст мислення не може існувати без форми. Форма мислення – це спосіб організації думки, спосіб її побудови та виразу. Логіка послуговується такими формами мислення, як поняттям, висловлюванням, умовиводом.

Формальна або класична логіка виділяє чотири основних закони мислення: закон тотожності, який вимагає, щоб у процесі розсудів про який-небудь предмет думки цей предмет залишався тотожним самому собі; закон несуперечності, який полягає у тому, що не можуть бути водночас істинними два протилежних висловлювання – стверджувальне і заперечне – про один і той же предмет, в одному і тому ж розумінні; закон виключеного третього, що звертає увагу на те, що між двома суперечливими висловлюваннями немає нічого загального; закон достатньої підстави, який стверджує, щоб бути істинною будь-яка думка повинна обґрунтовуватись іншими думками, істинність яких доведена або самоочевидна.

Цікаво, що ще римський оратор і трибун Марк Тулій Цицерон(106-43 рр. до Р.Х.) розглядав логічні прийоми побудови промови. Він виділяв наступних шість її частин:

1. “Exordium” – підготовка слухачів (вступ).
2. “Narratio” – виклад основного змісту справи.
3. “Partitio” – подання переліку основних частин виступу.
4. “Probatio” – наведення доказів, якими володів судовий оратор.
5. “Repetitio” – повторення основних ідей та доказів.
6. “Peroratio” – висновок.

Вплив Цицерона на риторику є більш ніж вагомий. Він став прикладом вмілого промовця, причому не лише теоретика, але й практика. Про роль оратора він в свою чергу зазначає: “Він [оратор] може безпечно перебувати навіть серед озброєних ворогів, охоронений не так своєю палицею, як своїм званням оратора; він здатний силою свого слова [...] привернути кару на винного у злочині, а невинного, силою свого дару, спасти; він здатний підштовхнути нерішучий народ до подвигу, здатний вивести його з помилкового знання; він може одним своїм словом і запалити, і заспокоїти будь-які людські пристрасті, коли цього вимагає ситуація”[3, с. 21]. Ці слова підкреслюють основні риси оратора, його поставу і важливість.

Методів практичної і пізнавальної діяльності дуже багато. Методи дослідження, які описує і вивчає логіка, – це не лише певні шляхи, прийоми, засоби, якими досліджується мислення у світлі його форм і законів, але й засоби розумової діяльності людей, які дають змогу здобувати нове, більш глибоке і всебічне знання на підставі відповідної обробки вже існуючого знання. До логічних методів пізнання відносять аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, дедукцію, індук-

цію, аналогію і т. д. Вони використовуються як кожною людиною в процесі виконання нею різноманітних інтелектуальних дій, так і у різноманітних сферах науково-теоретичного пізнання. Не залишається осторонь від використання логічних методів і риторика. Так, наприклад, застосування дедуктивного методу, який передбачає сходження від загального знання до часткового, допомагає надати теоретичному матеріалу, який використовує оратор, логічності, зв'язності, обґрунтованості, послідовності та систематичності.

Застосування індуктивного методу, що базується на потребі здійснення узагальнення на підставі однотипних прикладів, вимагає від оратора більш вимогливо підійти до відбору самих прикладів. Н. Ржевська радить звертати увагу на те: 1) чи відповідають дійсності запропоновані оратором факти; 2) чи стосується наведений приклад якимось чином узагальнюючого висновку; 3) чи достатньо наведено прикладів; 4) чи типовими є приклади; 5) чи відомі оратору негативні приклади, замовчування яких дало б підставу слухачам спростувати сам висновок [3, с. 61-62]. Отже коректне застосування логічних методів допоможе людині і пізнавати істину, і заносити її до інших в різних комунікативних процесах.

Мовлення виступає основним засобом подачі інформації. Воно становить єдність мислення і мови. Ми мислимо мовними формулами, виразами, і саме через це у цій ділянці основну роль відіграє логіка як наука про мислення, а зокрема, наука про правильність побудови згаданих вище мовних формул. Тому її досягнення будуть широко застосовані в підготовці мовного матеріалу промови, беручи до уваги те, що логіка вивчає структуру розумової діяльності людей на підставі аналізу мовних виразів, через зображення результатів мислення у мові.

Найперше, будуючи промову, слід пам'ятати про логічний зв'язок усіх запропонованих фактів і думок. Вибираючи тему чи складаючи конспект промовець неодмінно повинен звертатися до законів логіки, які наче каркас створюють логічно-послідовний скелет промови. Розглянемо тепер закони логіки через призму риторики та її вимог.

Закон тотожності. Визначеність думки в найбільшій мірі впливає на якість промови, а підміна понять досить часто призводить до непорозуміння і плутанини.

Закон несуперечності. Оратор, що порушує цей закон втрачає довіру слухачів щодо істинності сказаного.

Закон виключеного третього. Оратор не може висловлювати одночасно два діаметрально-протилежні погляди на певну річ. Це викличе підозру до його слів.

Закон достатньої підстави. Щоб висновки були істинні, ритор має мати ґрунтовні істинні засновки.

Як бачимо, важливість цих основних законів логіки є очевидною, а нехтування ними позбавить промову її діючої сили.

Оратор, як носій фундаментальних знань цієї самостійної науки, завжди повинен пам'ятати про такі фактори, як: про що він має говорити, перед ким і як саме. В промові акцент ставиться і на поставу оратора, володіння голосом та міміку. Проповідники-богослови, що несуть світло Євангельської науки, безсумнівно мусять брати до уваги не лише церковно-богословські змістовні норми при підготовці проповідей, але й особливості людського сприйняття, використовувати надбання риторики та логіки. Як кожна дрібничка промови позитивно або негативно впливає на слухачів, так і врахування засад людського мислення може примножити плоди проповідництва.

Зокрема, при тлумаченні і пояснюванні Святого Письма слід враховувати, що Біблія має ряд наступних значень: духовне як своєрідна Божа педагогія, алегоричне (приховане богословське значення) як втілення в конкретному художньому образі Старого Завіту абстрактного поняття Нового Завіту, яке вчить у що вірити; моральне (тропологічне), яке відкриває звичаї і поведінку конкретних постатей і вчить про те, що треба робити та аналогічне (тайнственне) значення як перенесене з проблем матеріальних у духовні, вічні, яке вчить куди треба прямувати. Буквальне, літеральне, дослівне сприймання Біблії, яке вчить про події, не завжди правильне. Вчення про роз'яснення Святого Письма зветься з грецької мови ἐξηγησις – екзегетика. Свавільне пояснення Біблії призводить до небезпеки, до поширення ересей (фальшивих вчень), наприклад, що Христос не є Богом, що мав рідних братів, що Богородиця не є Матір'ю Божою тощо. Церква єдино правильно пояснює Біблію в справах віри та моралі. Святе Письмо найкраще читати з відповідним тлумаченням, що приходить до нас через учительський уряд Христової Церкви, враховуючи слова св. Августина: “Я б не повірив у Святе Письмо, коли б мені не дала його Церква” [5, с. 99].

Проте поглиблений аналіз як змістовних, так і риторичних та логічних засобів, що розглядаються гомілетикою (наукою про красномовство або проповідництво), може бути предметом окремого наукового дослідження.

Література:

1. Сопер П.Л. Основы искусства речи. – Москва. – 1995.
2. Бредемайер К. Черная риторика. – Москва. – 2004.
3. Иванов Е. А. Логика. – Москва. – 1996.
4. Ржевська Н. Основы теории красномовства. – Львів. – 1999.
5. Андрушко В.Т., Огірко О.В. Релігієзнавство: проблеми і перспективи викладання. Навчальний посібник. – Львів. – 2011.

О.П. Гужва – проф., д.філос.н.
В.М. Щербак – доц., к.іст.н.
(Харків)

ЕТАПИ ГЕНЕЗИ РИТОРИКИ В УКРАЇНІ

Дар слова – одне з найвеличніших надбань людини, яке підносить її над світом усього живого. Кожна людина зацікавлена в тому, щоб уміти правильно і гарно розмовляти з колегами, друзями, рідними; коректно і переконливо вести дискусію; цікаво і розумно будувати свій виступ перед широкою аудиторією. Усіх цих умінь та ще багатьох інших навчає наука, яка в сучасній системі української освіти поступово відроджується і, безумовно, міцно утвердиться, – риторика. Зростання інтересу до риторики як науки і мистецтва говорити – закономірний процес, адже лібералізація і демократизація суспільного життя виявляється передусім в розширенні свободи використання слова і вимагає ефективності всіх видів усного ділового мовлення.

Українська риторика має досить глибокі історичні корені. Остаточне формування ораторського мистецтва відбувається вже в епоху Київської Русі. Саме тому Київська Русь залишила видатні пам'ятки насамперед гомілетичного красномовства. Досить відомою є проповідь руського митрополита Іларіона (XI ст.) "Слово про закон і благодать". Досить важливим чинником у цьому процесі було, звичайно, прийняття християнства. Разом з ним приходить і мистецтво красномовства, збагачене потужною античною та візантійською традицією. Раціоналізації риторичних знань уникнула давньоукраїнська риторика. Філософсько-дидактичний полілог "Бджола", риторична спадщина Кирила Туровського, пам'ятки братських шкіл, твори філософів доби українського Відродження-бароко Г.Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Юркевича демонструють філософське осмислення риторики через затвердження кордоцентричності, єдності душевного і духовного, емоційного і раціонального в слові.

Другий період піднесення риторики в Україні припадає на кінець XVII – початок XVIII ст. Це часи розквіту риторики як навчальної дисципліни, коли вона викладалась у Києво-Могилянській академії і практичне застосування знавцями риторики відбувалося під час різних судових розборів, суперечок тощо, коли було необхідно довести права тієї чи іншої сторони, кваліфіковано провести захист [1]. Певний розквіт курсів риторики припадає на саме на цей період. Переважна їх більшість мали світський характер. Питання гомілетики, церковно-богословського красномовства розглядались досить побіжно, як пра-

вило, наприкінці курсу поряд з іншими типами промов. Зразком для підручників була антична теорія красномовства, насамперед доробок Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана. Курси риторики складались із п'яти розділів: винахід, розташування, словесне вираження, запам'ятовування і виголошення. Крім того, велика увага приділялась теорії трьох стилів: високого, середнього і простого. Кожним з них рекомендувалось користуватися, виходячи з критерію доречності. На риторичні курси суттєво вплинули також думки античних і ренесансних теоретиків про те, що філософія є найважливішою частиною загальної освіти оратора. Однак основу семи вільних мистецтв складало, все ж таки, красномовство. Першим відомим нам риторичним курсом, що був прочитаний у Києво-Могилянській академії в 1635/36 навчальному році, був курс Йосипа Кононовича-Горбацького. Він складався з двох частин: риторики і діалектики. Риторика містила вступ і три трактати ("Про силу красномовства", "Про ораторську промову", "Про тему дослідження").

Одним із найвидатніших українських професорів риторики був Феофан Прокопович (1677-1736), який не тільки вивчав загальні питання риторики, а й демонстрував її користь у повсякденному житті. Риторичний курс Ф.Прокоповича складається із десяти розділів: Книжка I. Подає загальні вступні настанови. Книжка II. Про підбір доказів і про ампліфікацію. Книжка III. Про розташування матеріалу. Книжка IV. Про мовностилістичне оформлення. Книжка V. Про трактування почуттів. Книжка VI. Про метод написання історії і про листи. Книжка VII. Про судовий і дорадчий рід промов. Книжка VIII. Про епідиктичний, або прикрашувальний, рід промови. Книжка IX. Дещо про священне красномовство. Книжка X. Про пам'ять і виголошування [2].

Ф. Прокопович розглядає визначення риторики, які пропонувались різними античними авторами, і вважає найбільш вдалим таке визначення, яке належить Квінтіліану. Тобто риторика – це вміння добре говорити. Метою оратора, на думку українського ритора, є переконувати мовою, а завданням так скласти промову, щоб вона переконувала слухачів. Це положення Ф. Прокопович конкретизує таким чином: "Аби досягти цього оратор повинен винаходити те, що найбільше сприяє справі: він повинен винайдене викласти у відповідному порядку, має сам те оформити добре підібраними словами, найкращими реченнями і формами речень і слів, обов'язково це все запам'ятати і, нарешті, виголосити усно, пристосовуючи до мови жести і рухи. Через те завдання оратора є, задовольнивши всі ці умови, винаходити, розкладати, мовно оформляти, охоплювати в пам'яті і виголошувати" [2].

У цілому концепція риторики, яку пропонує Ф. Прокопович, прагне певним чином поєднати традиції Аристотеля та Квінтіліана.

Адже промова оратора повинна не тільки переконувати, показувати, що відповідь на важливі питання є правильною. Вона повинна також викликати почуття насолоди у слухачів. Завдання оратора полягає не тільки в тому, щоб інформувати, а й зворушити аудиторію. Тлумаченню почуттів присвячена ціла книжка в курсі риторики. Діяльність оратора оцінюється передусім тим, наскільки ефективною була його промова. Крім того, український ритор докладно розбирає різні види промов і дає поради щодо їх написання. Зокрема, книжки VI-IX присвячені висвітленню саме цих питань. Риторика постає як нормативна дисципліна, що встановлює певні правила, якими повинен керуватися оратор при підготовці того чи іншого виду промови.

У 1716 р. цар Петро I запрошує Ф. Прокоповича до Петербурга. Український професор стає главою "Ученої дружини", найближчим радником Петра I з питань освіти й церкви, теоретично обґрунтовує його реформи. Слід відмітити також указ Петра I 1724 р., який вплинув на розвиток практичного красномовства: "Панам сенаторам... заборонити промову читати по папірцю, токмо своїми словами, щоб дурість кожного всім явна була" [1].

Можна стверджувати, що риторичні курси, які читались у Києво-Могилянській академії, вплинули і на розвиток риторики в Росії. Зокрема, певним підсумком східнослов'янської риторики є праці Михайла Ломоносова (1711-1765). Він був знайомий з працями Ф. Прокоповича в цій галузі. Крім того, в примітках до роботи М. Ломоносова "Коротке керівництво до риторики" відмічається: "Пам'яткою шкільних занять Ломоносова риторикою слугує рукописний її курс латиною, який був прочитаний в 1733/34 навчальному році в московській Слов'яно-греко-латинській академії викладачем риторики, українським монахом Порфирієм Крайським, і переписаний частково рукою Ломоносова".

Розвиток риторики в Україні в XIX – поч. XX ст. являє собою доволі строкату картину. Перебування нашої країни в складі Російської та Австро-Угорської імперій не давало можливості розвитку навіть української мови. Як відмічають дослідники: "...мовами освіти, церкви, юриспруденції була російська, німецька, польська чи церковнослов'янська". Тобто у цей період красномовство розвивається не рідною мовою. Варто відмітити певне піднесення судового ораторства, особливо після судової реформи в Російській імперії 1864 р. Після запровадження суду присяжних відповідно до цієї реформи значно зростає інтерес до публічних змагань між прокурорами та адвокатами. Як відмічає В. Молдован, судові промови часто висвітлювалися в пресі. З'являється ціле сузір'я видатних судових ораторів: С. Андрієвський, М. Карабчевський, А. Коні, Ф. Плевако, П. Пороховщиков (П. Сергеїч)

та ін. Деякі з них прославились і як теоретики риторики. Відомі, наприклад, книги А. Коні "Судові промови", "Поради лекторам"; П. Сергеїча "Мистецтво промови на суді" тощо.

Певне піднесення переживає й академічне красномовство. Видатними професорами-лекторами були В. Антонович, М. Максимович, К. Зеленецький та ін. Зі становленням у Російській імперії на початку ХХ ст. інституту Державної думи спостерігаємо злет і політичного красномовства. Окремо слід відмітити роботу Сергія Поварніна (1870-1952) "Спір. Про теорію і практику спору", яка вийшла друком у 1918 р. Ця робота являє собою спробу в систематичному та популярному викладі подати ті знання, які було накопичено в еристиці, логіці, риторичі та психології спілкування. У вступі автор відмічає, що майже не існує книжок, які б розробляли теоретичні та практичні аспекти суперечок. Хоча: "Спір має величезне значення в житті, в науці, в державних і суспільних справах. Де немає суперечок про важливі, серйозні питання, там застій" [3]. Деякі аспекти праці С. Поварніна було висвітлено при розгляді питання про види аргументів. По-справжньому творчий доробок даного автора в галузі мистецтва суперечки оцінили тільки наприкінці ХХ ст. Багато з тих прийомів, що було розглянуто в роботі "Спір. Про теорію і практику спору", не втратили своєї значущості й на сьогоднішній день.

Наступним періодом піднесення ораторського мистецтва можна вважати відкриття у 1919 р. у Петрограді унікального навчального закладу – Інституту Живого Слова. Очолив його професор В. Всеволодський-Гернгрос. До складу викладачів цього інституту ввійшли відомі діячі того часу Ф. Зелінський, А. Коні, А. Луначарський та ін. Як зазначає Г. М. Сагач: "За найновішими програмами тут готували педагогів загальноосвітньої школи, викладачів – спеціалістів з мистецтва мовлення, ораторів судових, духовних, політичних, а також співаків, письменників, акторів тощо. До програми входили унікальні предмети: теорія і історія ораторського мистецтва, теорія поезії, прози, історія декламації, ритміка вірша, ритміка прози тощо". Слід відмітити, що цей "риторичний ренесанс" був досить нетривалим в історії ораторського мистецтва. Загалом у період Радянського Союзу спостерігаємо певний занепад риторики як теорії. Новий спалах у розвитку української риторики відбувається вже в період розбудови нашої незалежної держави. Останнім часом інтерес до даної науки в Україні все більше зростає. Володіння навичками ораторського мистецтва на сьогоднішній день є необхідною умовою сучасного фахівця в будь-якій сфері. Опануванню риторики сприяють підручники С.Д. Абрамовича, В.М. Вандишева, Л.І. Мацько, В.В. Молдована, Г.М. Сагач та інших авторів, що вийшли друком наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Аналі-

зуючи праці російських дослідників А. Михальської та О. Юніної, було запроваджено філософсько-антропологічний підхід до риторики як способу філософування та спілкування особистості зі світом. Окрема увага такому підходу приділяється філософсько-дидактичним розробкам з риторики Г.Сагач, яка через екзистенціали віри та любові трактує риторику як життєтворчу силу, сакральну за своєю природою. У аналізі теорії екзистенційної лінгвістики А. Курдюмова відзначає погляд на екзистенційну природу слова як детермінанту буття людини. Філософське надбання Київської антропологічної школи (ідеї багатимірності буття, амбівалентності людської природи, мовлення як сутнісна риса людини тощо) набуло подальшого розвитку у дослідженнях сучасних українських філософів А. Єрмоленко, Л. Ситніченко щодо німецької комунікативної філософії, яка обґрунтовує принципи “дискурсивної етики” в толерантній комунікації, на визначення нових світоглядних орієнтирів в сучасній філософії, що обґрунтовано в працях В. Ляха, О. Нельги, В. Рижко.

Література:

1. Сагач Г. М. Золотослів. Ч.1. / Г. М. Сагач – К. : Райдуга, 1998. – 360 с.
2. Сагач Г. М. Риторика. / Г. М. Сагач – К. : Райдуга, 2000. – 286 с.
3. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики. / Н. А. Безменова – М. :Тандем, ЭКМОС, 2006. – 426 с.

**Krystyna Najder-Stefaniak – prof. SGGW, dr hab.
(Warszawa)**

RETORYKA Z PERSPEKTYWY ETYKI

Retoryka to sztuka, która ma pomagać posługiwać się słowem. Współczesny sposób kształcenia nie przygotowuje człowieka do mądrego korzystania z możliwości, jakie daje posługiwanie się słowem. Często nie uświadamiamy sobie tych możliwości i lekceważymy moc słowa. Tę moc zauważali i cenili starożytni filozofowie greccy. Słowo jest zwerbalizowaniem pojęcia, a pojęcie starożytni filozofowie postrzegali jako zbiór wiedzy na temat tego, co jest nim określone. Słowo pozwalało odkrywać aletheia. W oparciu o słowa prowadzone były racjonalne rozmowy filozofów, w tym sokratejski dialog. W dialogu sokratejskim wiedza nie jest przekazywana słuchaczom, lecz jest wspólnie poszukiwana i odnajdywana.

Słowo nie tylko pomaga odkrywać prawdę jest też narzędziem komunikowania i narzędziem wpływania na ludzi. Platon w Gorgiaszu [3, 483e-484c] przeciwstawia sobie dwa sposoby posługiwania się słowem: dialog i poezję. Dialog realizowany przez Sokratesa jest rozmową zakładającą równość rozmawiających i potrzebę dyskusji, starożytna poezja

zaś jest formą dostojnej przemowy. Z poetą się nie dyskutuje. Natchniony przez muzy przekazuje on prawdy, które należy przyjąć. Relacja między nim i słuchaczem podobna jest do relacji między słuchaczem i obwieszczającym swą wolę władcą.

Jest jeszcze inny sposób wpływania na świadomość i działania ludzi – przekonywanie do swoich racji. Pisze o nim Arystoteles w dziele zatytułowanym *Retoryka* [1]. Praca ta powstała jako notatki do wykładów w czasie pobytu Arystotelesa w Akademii Platońskiej (367-347 rok p.n.e), a ostateczna redakcja datawana jest na około 330 r.p.n.e. Arystoteles rozumie retorykę jako sztukę posługiwania się słowem. Jest ona w jego ujęciu nie tylko systemem reguł i zasad argumentowania, ale też umiejętnością praktyczną, która umożliwia zastosowanie tych reguł w konkretnym przypadku. Jej zadaniem jest wynajdywanie wiarygodnych sposobów argumentacji, odkrywanie tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonujące. Retoryka nie jest potrzebna natchnionemu przez muzy poecie. Przekazywane przez niego prawdy nie podlegają dyskusji, są uniwersalne, nie dają się zamknąć w słowach dotyczących emocji.

Zdaniem Arystotelesa retoryka ma charakter interdyscyplinarny. Korzysta z wiedzy gromadzonej w logice i z wiedzy nauk politycznych a funkcję swoją spełnia, rozwijając charakterystyczną dla ludzi umiejętność rozumowania, argumentacji i ekspresji słownej. Stagiryta nie akceptuje sofistycznej koncepcji retoryki jako "sztuki nakłaniania". O sztuce zwanej retoryką myśli on podobnie jak Sokrates i Platon.

W platońskim *Faidrosie* znajdujemy analizę sztuki krasomówczej, z której wynika, że musi ona opierać się na wiedzy. Warunkiem pięknej mowy jest znajomość rzeczy, o których się mówi. W rozmowie z Sokratesem Faidros zwraca uwagę na pogląd, iż ten, "kto chce być mówcą, nie potrzebuje się uczyć, co jest naprawdę sprawiedliwe, lecz co się takim wydaje pospółstwu, które właśnie wyrokuje, ani też naprawdę dobre lub piękne, lecz co się takim wydaje. Od tego bowiem zależy przekonanie, nie zaś od prawdy" [2, s. 46 (260a)]. Sokrates ma inny pogląd na sztukę układania mów. Dostrzega jej związek ze znajomością prawdy. Taka znajomość chroni przed błędzeniem w debacie i umożliwia osiągnięcie celu debaty. Sokrates nie ceni rozmowy w schemacie podmiot → przedmiot. Debata jest dla niego szansą na wspólne odkrycie prawdy.

W debacie, której celem jest prawda, niezbędna jest umiejętność rozpoznawania podobieństw i ich braku u danych jestestw. Retoryka, która ma być sztuką wspomagającą taką debatę staje się umiejętnością równoważną dialektyce, a nawet ją przewyższającą, gdyż w sztuce przemawiania posiadanie wiedzy jest warunkiem koniecznym, ale nie jest warunkiem wystarczającym. Sokrates stwierdza „Ja bowiem wcale nikogo, kto nie zna prawdy, nie popycham do tego aby się uczył wymowy,

przeciwnie, jeśli ktoś szuka u mnie rady, to ten może się wybrać do mnie dopiero, gdy już poznał prawdę. To jednakże odważam się twierdzić, że bez mnie temu kto zna prawdę, nie będzie wcale łatwiej przekonywać umiejętnie”[2, s. 47/48 (260d)]. Prawda, do której przekonuje Sokrates jest z poziomu metarefleksji, jest można powiedzieć metaprawdą. Dotyczy konieczności ciągłego poszukiwania prawdy. Sokrates ostrzega przed zamykaniem aktywności poznawczej w tym, co zdołaliśmy odkryć i nazwać. Celem i wartością sokratejskiego dialogu jest otwieranie drogi poznania a nie zamykanie jej, uświadamianie ludziom niewiedzy a nie uspokajanie wiedzą. Zdaniem Sokratesa celem filozofa jest nie „dawać wiedzę”, ale „wskazywać drogę ku niej”.

W obrębie retoryki powstała erystyka – sztuka doprowadzania sporów do pożądanego rozwiązania bez liczenia się z prawdą i sprawiedliwością. Termin erystyka został w nowożytnej myśli filozoficznej przypomniany, przez Arthura Schopenhauera w napisanej około 1830 roku krótkiej rozprawce *Die eristische Dialektik*[4]. Schopenhauer znalazł w pismach Arystotelesa rozważania na temat dialektyki erystycznej. Dotyczą one kwestii prowadzenia rozmowy tak, aby zachować pozory racji – *per fas et nefas* (wszelkimi dozwolonymi i niedozwolonymi środkami). Schopenhauer podkreślał, że *Erystyki* nie powinno się traktować jak elementarza przygotowującego do stosowania nieuczciwych reguł. Jego intencją było uświadomienie ludziom forteli, jakich używają w sporach dyskutanci nierzetelni. Autor rozprawki *Die eristische Dialektik* uświadamia, że moc słowa może być wykorzystywana zarówno w sposób etyczny jak i nieetyczny.

Słowo ma moc odkrywania prawdy, komunikowania i wpływania na sposób myślenia i postawę człowieka. Sztuka dialogowania służy odkrywaniu prawdy. Przyswojenie sobie sztuki retoryki pozwala skutecznie komunikować i wpływać na myślenie i postawy ludzi.

Do tego, by mądrze korzystać ze słowa, potrzebna jest nie tylko retoryka ale także etyka. Powstała w starożytności dziedzina wiedzy, której celem jest odkrywanie i gromadzenie prawd potrzebnych do tego, by człowiek mógł mądrze troszczyć się o siebie, jest potrzebna także do tego, by człowiek mądrze korzystał z narzędzia jakim jest słowo. Retoryka dostarcza reguł, których znajomość pomaga być skutecznym w realizowaniu celu, do którego zmierzamy korzystając ze słów. Etyka pomaga te cele wybierać tak, by ich zrealizowanie przyczyniało się do tworzenia przyjaznej człowiekowi przestrzeni. Za pomocą słów możemy realizować Prawdę, Dobro i Piękno.

Słowo mówione ma moc zarówno odkrywania prawdy jak i zasłaniania prawdy. Za pomocą słowa można tworzyć rzeczywistość powołując do istnienia byty prawdziwe. Słowo może też służyć do kreowania rzeczywistości fałszywej. Słowo pozwala komunikować, czyli

przekazywać informacje i pozwala też przekonywać do określonych racji, nawet do twierdzeń, w które nie wierzy przekonujący. Słowo pomaga rozwiązywać konflikty i inicjować konflikty. Może zarówno uruchamiać, organizować i wyciszać aktywność.

Słowo jest ważnym narzędziem i łatwo jest posłużyć się nim nieetycznie, czyli w taki sposób, że skutkiem będzie brak dobra. Nieetycznemu posługiwaniu się słowem sprzyja brak poczucia odpowiedzialności, brak zrozumienia mocy słowa i brak umiejętności posługiwania się słowem w sposób skuteczny. Retoryka potrzebna jest by posługując się słowem sprostać wymaganiom etyki.

Bibliografia:

1. Arystoteles: *Retoryka. Poetyka*, przeł. H. Podbielski, Warszawa 1988
2. Platon: *Faidros*, przeł. L. Regner, s. 46 (260a), PWN, Warszawa 1993.
3. Platon: *Gorgiasz*, przeł. P. Siwek, (483e-484c), PWN, Warszawa 1991
4. Schopenhauer A.: *Erystyka. Sztuka prowadzenia sporów*, przeł. Bolesław i Łucja Konorscy, Wydawnictwo Literackie Kraków 1968

<http://www.is.uw.edu.pl/studenci/pliki/spolecznejkonteksty2sem/pdf/schopenhauer.pdf>

**Iwona Błaszczak – Ph.D.
(Warszawa)**

AN INTRANET AS A MODERN TOOL FOR COMMUNICATION USED IN PROFESSIONAL DIALOGUE

Abstract: *An intranet is contemporary one of the most commonly used tools for communication and professional dialogue within an organisation. Corporate intranet implementation constitutes an investment which, within a short period of time, brings expected results such as: employee integration, access to credible information, communication improvement, employee motivation and knowledge enhancement. Effective internal communication facilitates organisation management and well-informed employees feel better motivated to perform tasks entrusted to them.*

In the 21st century the electronic media has become the dominant means of social communication. Obviously, the technological development changes the way of the world perception by an individual and the character of interpersonal communication. The aforementioned changes also affect the way of conveying information within professional dialogue.

Modern organisations attempt to follow these alterations. For this reason they introduce electronic systems of internal communication comprising intranet as one of the most effective electronic tools used for infor-

mation management, professional dialogue and communication within an organisation.

An intranet is a computer network, which comprises one enterprise or institution. This tool is available only for a particular group of people, for instance, employees of an organisation, who are provided with an authorised access to their company Intranet. It enables the control of the flow of information and prevents the access to it of those who are unauthorised, from the outside of an organisation.

At the initial stage of its development, an intranet was replaced by company newsletters, and now its basic task is connected with conducting professional dialogues within an organisation. An intranet is described as 'elastic' due to the fact that it can be freely modified, improved and extended, depending on the current needs. Taking WAN into consideration, which is a distributed network, there is an unrestricted territorial scope of the net.

Using an intranet brings both measurable financial benefits for the company and it leads to employees integration via heated discussions on essential topics connected with a particular company.

As Barbara Rozwadowska emphasizes (Rozwadowska 2002, s. 120): *"Internal communication is for an organisation the same as blood for a living organism. When properly conducted it becomes a platform of modern management, as it arises trust and prevents isolation, organises actions and gives them a profound sense."*

Internal communication within an organisation constitutes a valuable tool for building company culture and for internal crisis prevention. The image of each institution ought to be shaped amongst its employees, since the way in which its members evaluate their company has a great significance for shaping their attitudes and identifying with the workplace.

Those employees, who have a great knowledge about their company, form their opinions about its functioning easier and take an active attitude. Well-informed employees feel important and of great worth, better motivated to fulfil the tasks entrusted to them. Furthermore, they identify themselves with an organisation and feel responsible for it. They demonstrate their own initiative more frequently. Informing employees about difficulties, successes and the direction towards which the enterprise goes, arises trust towards the managing staff, favours appropriate atmosphere, strengthens the authority of the managing staff.

The effectiveness of communication with employees depends, to a high extent, on the choice of proper means of conveying information within an organisation. Table 1 presents the combination of the chosen means.

Table 1.Means of communication within an organisation

Connected with conveying information	Connected with direct communication	Having an influence on the shaping of the company image in the eyes of its employees
The print media:	Formal	
- corporate publishing company (company bulletin, newsletter, Employee handbook, company chronicle), - reports for employees (annual, periodic) - information and announcing boards, - publications management staff, - informative brochures,	- written manuals, - internal documents, memoranda, formal meetings and conferences for employees,	- visual identification system, - exhibitions, - contests for employees and their families, - charity in favour of local community, - company open days, - special events, recreation, employee clubs,
The electronic media:	Informal	
- Internet, - electronic post, - company radio, - online	- personal communication, - briefings, - consultations, - visiting employees in their workplace	
The audiovisual media:		
- video, - projects, - complaint box, ideas box,		

Source: J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*, Warszawa 2010, s. 114.

Electronic communication plays a significant role in professional dialogue in every modern company. According to Józef Penc, electronic communication consists of formal information systems and personal information techniques.

A. Formal information systems.

An optimal information system ought to enable access to necessary and proper information to every employee. Nonetheless, a closed and unin-

egrated system is likely to seriously hamper the flow of information within an enterprise.

When such a system is created, the following conditions are to be fulfilled (*Penc, 2010, s.106*): it must be adapted to the needs and comprise all areas of business activity, levels of management and levels of decision-making; this system is to serve complex and current information in order to react quickly to changes connected with internal and external conditions; this system ought to segregate, assemble and update information, as it enables speed and frequency, information flow path must be as short as possible and compatible with the structure of an organisation; this system must be protected against the influence of unwanted informal information.

B. Personal electronic engineering technology.

Nowadays almost every position is equipped with a computer, mostly a mobile one. Several factors may disrupt the process of communication among employees. As shown in Table 2, these may be divided into two categories: individual barriers and organisational barriers.

Table 2.Barriers to effective communication

Individual barriers	Organisational barriers
- conflicting or inconsistent signals - interlocutor’s credibility - reluctance to communicate - poor listening habits - attitude adopted in advance	- semantics - status or power differences - different perceptions - noise - overload

Source: R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacjami, Warszawa 2005, s. 610.

When defeating communication barriers within an organisation, methods comprising individual and organisational skills, referring to both managing staff and other employees, are extremely useful. It is presented in Table 3.

Table 3.Overcoming barriers to communication

Individual skills	Organisational skills
- developing good listening skills - encourage two-way communication - be aware of language and meaning - maintain credibility - be sensitive to the receiver’s perspective - be sensitive to the sender’s perspective	- development and continuation - regulate information flows - understand the richness of media

Source: R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacjami, Warszawa 2005, s. 611.

An intranet in the era of information technology is widely used in order to ensure current communication of employees, exchange of information, ideas, opinions and remarks. Grzegorz Kolasiński, an expert on this issue, states that the most useful and the most frequently ordered intranet modules include (*Kolasiński, 2008*):

1. *A phonebook, a company contacts book*- it is a search engine that after entering the surname or name allows you to find the desired person. The description may include a photo, contact information (phone number, email address), job description and other additional information. A phonebook performs an integrating role within an organisation.
2. *The database of external contacts* – these contacts are jointly updated via employees creating a knowledge base within an organisation.
3. *Company news* – every organisation needs to transmit information amongst groups of employees. All current information that applies to all employees are placed on the intranet.
4. *The database of company documents* - in one place on the intranet known to all employees there is a basic set of documents, such as business documents patterns, statute, product descriptions, tender templates, contract templates, holiday applications, etc.
5. *Knowledgebase and corporate training* – an intranet has got a special place dedicated to training and storage of all training materials.
6. *Holiday application* – holiday module not only informs you about the number of holiday days left, but this is the way to report a will to take a leave by resigning from paper application forms and in this place one is able to obtain information whether one's leave has been accepted or rejected.
7. *Calendar* – may include absence of employees, and sometimes is limited to specific corporate events. Corporate Calendar is a presentation of important events from the perspective of an organisation.
8. *Reservation of resources* - it is a way to organise information regarding the use of corporate property; via an intranet in the resource reservation module we can book a room, projector, or a company car.
9. *Lending book of records*– it is the next intranet module via which people are able to manage company's goods.
10. *Employee notices* - one of the natural needs is to exchange information directly between employees.
11. *Business discussions* – it is a conversation on an intranet at a distance, but more importantly it is sharing this conversation with others. Business discussions constitute also a way to build a knowledge base of an organisation.
12. *Company gallery* – contains images of employee events, such as business trips, holiday celebrations, special meetings of employees, etc. The

company gallery module is most commonly used as a factor integrating all employees.

13. *Useful links* – the Intranet gives its users another facilitation: all kinds of web addresses to restaurants, bars, but also to the latest acts.

14. *Employee surveys and polls* - at this point one can express their views, opinions, taking part in surveys and polls designed specifically for employees and placed on an intranet.

15. *Intranet statistics* – these are statistics which provide data on the assessment of suitability of individual intranet modules.

The added value that we obtain after the implementation of an intranet in an organisation depends mostly on the attitude of the employees and their commitment to the company. An intranet as an information management system and internal communication management system turned out to work amongst employee groups consisting of young people. Aleksander Sala, in the article published in the portal *Intranety.pl. The First Polish Portal about Intranets and internal communication*, presented 21 key benefits resulting from using an intranet in communication within an organisation (Sala, 2009): communication improvement, more efficient reserve management, quick access to current standards and patterns, the introduction of electronic document circulation, creating libraries and information archives in the form of electronic documents, creating a demand for information in a company, learning from the mistakes of others and one's own, employee integration, easier building of organisational culture, lowering operating costs, improving the implementation of new employees, low maintenance costs of positions (only Internet browsers required), access to relevant data and business resources for the proper group of employees, creating an important source of knowledge about the functioning of the company and its subsidiaries for the management staff, the ability to perform a quick assessment of the state of the various departments of the company, as well as cross-sectional analysis of the business through the use of reporting tools, quick response to the needs of the company, providing all key company information in one tool via systems integration function, easy to use user interface – the use of an intranet does not require long-lasting and expensive training, the ability to browse the web using a web browser, system flexibility expressed via modularity allows the implementation of the system at the right time for particular areas of activity, relatively low implementation costs, short implementation time.

Organisations that have chosen to apply intranet communication show an improvement in the level of professional communication, and convenience at work. Effective internal communication allows employers to manage the organisation more easily and prevent conflicts and crises. Moreover, informed employees have a sense of participation in the activi-

ties of the organisation and are better motivated to perform their tasks. Employees are motivated due to the feeling that their opinion is taken into account in making decisions about their business. Because of tools such as discussion forum, poll, chat and the ability to comment on articles, the communication process within the company becomes bilateral – everyone can express their opinion instead of being a passive reader of published content.

An intranet is undoubtedly one of the most effective forms of communication, which increases the efficiency of an organisation, contributes to the integration of employees. Through an intranet the employed have the opportunity to improve their competence, eg. by participating in interactive training and e-learning courses. These examples are just some of the benefits that can be obtained using an intranet in an organisation.

References:

1. Griffin, R., W. (2005). *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
2. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe*, wydanie III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008,
3. Golko M. (2008). *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (de)informacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
4. Penc J. (2010). *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*. Warszawa: Difin.
5. Rozwadowska B.(2002). *Public Relations teoria, praktyka, perspektywa*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.

Netography:

1. G. Kolasiński, *MTH Intranetu, czyli co każdy dojrzały Intranet mieć powinien*, Intranety.pl – Pierwszy Polski Portal Intranetów i komunikacji wewnętrznej. <http://www.intranety.pl/?dalej=article&articleID=10>, [Dostęp: 02.02. 2015].
2. A. Sala, *Minimum 21 korzyści z wdrożenia Intranetu*, Intranety.pl - Pierwszy Polski Portal Intranetów i komunikacji wewnętrznej. <http://www.intranety.pl/?dalej=article&articleID=5A>, [Dostęp: 02.02. 2015].

**Ю.Г. Борејко – доц., к.іст.н.
(Луцьк)**

КОМУНІКАТИВНІ ГОРИЗОНТИ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Дискурс повсякденності передбачає сприйняття всіх об'єктів навколишнього світу як образів, а не понять, стверджуючи, таким чином, знаковий характер повсякденності. Повсякденність оперує переважно буденним дискурсом, способом реалізації якого є комунікативний акт, що постає медіатором між мовною картиною світу та мовою. Отже, мову, мовлення, дискурс можна інтерпретувати як одиниці формування вербального рівня природної мови. Природна мова

містить різноманітні дискурси, що виявляються в актах мовлення, наприклад, повсякденний та інституційний дискурси, поєднання яких зумовлює своєрідність природної мови певної сфери суспільства. В рамках положення про багатомовний характер повсякденності В. Ле-леко виокремлює природні мови – розмовну мову та супутні їй мови тіла (жестів, міміки, поз) і мову простору людського спілкування, яким відповідають лінгвістика, кінезика і проксиміка. Вчений зазначає, що досі залишається актуальним завдання комплексного вивчення побутової розмовної мови [1].

Будь-яка інформація перебуває в постійному русі, оскільки безперервно передається в часі та просторі від адресанта до адресата. Така трансляція реалізується безпосередньо в дискурсі – механізмі, що дає можливість прочитання тексту та розпредмечування його смислів. В руслі дискурсивних практик текст мислиться як дискурсивна єдність з полісмісловою структурою, що здатна породжувати нові смисли в процесі прочитання новим адресатом в новому контексті.

Повсякденна мова є об'єктивною семіотичною системою, що здійснює на людину примусовий вплив, підпорядковуючи її своїм структурам. Мова типізує переживання та досвід, даючи можливість розподілити їх у більш широкі категорії, в термінах, у яких вона набуває значення для всіх людей. Завдяки здатності виходити за межі ситуації «тут-і-зараз», мова поєднує різноманітні зони повсякденного життя в єдине смислове ціле. Відтак розуміння мови є істотним для розуміння реальності повсякденного життя.

Важливе значення мови для повсякденного життя полягає в здатності пояснити щось недоступне і невідоме, виходячи за межі повсякденної реальності. Мова конструює грандіозні системи символічних уявлень, які перебувають над реальністю повсякденного життя подібно до явищ з іншого світу. Релігія, філософія, мистецтво, наука – найбільш важливі системи такого роду. Мова може не лише конструювати вкрай абстраговані від повсякденного досвіду символи, але й перетворювати їх в елементи повсякденності, що об'єктивно існують. Відтак символізм і символічна мова стають істотними елементами реальності повсякденного життя та буденного розуміння цієї реальності [2, с. 69-71].

Крім вербальної комунікації в повсякденному житті людина використовує множину допоміжних засобів мови невербальної комунікації. Насамперед, йдеться про паралінгвістику, кінезику і проксемику, які вивчають суперсегментні властивості (тони голосу) і факультативні варіанти, що доповнюють словесне спілкування, жести і рухи тіла, наділені конвенційною значимістю. Умовно вони належать до парамови, як і вокальні якості, вокалізація, німа мова жестів, ритуальні рухи

рук, неаполітанська жестикуляція, стилізовані жести, пантоміма і танці. До парамови відносяться характер ходи, що змінюється в різних культурах, характерні риси положення стоячи, манери сміятися, посміхатися, плакати. До цього слід додати дослідження рухів головою, жестів, що виражають вдячність, поцілунок. Жести ввічливості належать до найбільш кодифікованих, тоді як рефлекторні рухи, що піддалися конвенціоналізації, часом змінюються так, що, наприклад, кінезика німого кіно стає незрозумілою або й навіть смішною.

Жести, що супроводжують розмову, уточнюють чи замінюють фрази, поєднуються з масштабними ораторськими жестами. Вчені досліджують конвенціональні значення символічних жестів (жести пропозиції, дарування), а також жестикуляції в різних видах спорту (кидок в бейсболі, гребля на каное), аж до манери стрільби з лука, яка разом з ритуальними жестами чайної церемонії складає одну із засад естетики дзен. І, нарешті, різноманітні значення шуму та свисту (аплодисменти, вираження зневаги), а також різні способи їсти і пити [3, с. 396-397]. Кожен з цих випадків, як і все, що стосується парамови, свідчить, що жести і тони голосу розуміються як умовні сигнали, які орієнтують у повсякденній культурі.

Як бачимо, невербальні аспекти комунікації компенсують недоліки вербального спілкування та доповнюють його (наприклад, мовчання має істотні потенційні смисли), що спонукає до більш детального аналізу сучасної невербальної семіотики, яка складається з тісно пов'язаних між собою дисциплін – паралінгвістики, кінесики, проксемики, окулесики, аускультатії, гапники, гастики, ольфакції, хроніміки.

І. Касавін та С. Щавелєв акцентують увагу на мовних корелятах народної свідомості – зовнішньому вигляді людини, прийнятій в її спільноті парамові міміці, жестах, зачісках, а також татуюванні та інших невербальних формах міжособистісної комунікації. Народну культуру, на думку дослідників, визначають також семантика житла, його зовнішніх конфігурацій, планування та інтер'єру, технології трудової діяльності та її оснащення знаряддями, покрій і прикраси одягу, рецепти приготування їжі, народної гігієни та медицини, самодіяльне мистецтво тощо. За спостереженнями авторів, у традиційній свідомості представників різних етносів значущу роль відіграють характеристики людського обличчя. На думку вчених, етнічні погляди на обличчя розрізняються фокусуванням уваги та змістом периферійного зору. Так, наприклад, англійці й росіяни уявляють обличчя середньо частотними лексемами *face* та обличчя. Різниця виявляється в тому, що «англійське *face* використовується функціонально: обличчя як спосіб передачі інформації про індивідуальність (особа як індивідуум); російське ж обличчя (зазвичай біле – гранично позитивна конотація) – екран

емоційного життя, сигнал краси, тобто «портретне» в повному розумінні цього слова» [4].

Отже, мова повсякденного життя може існувати як у вербальній, так і невербальній формах. Соціокультурний досвід людей кодується в міміці, жестах, рухах тіла, інтонаціях, словах. Різні покоління, соціальні групи, верстви не завжди розуміють повсякденну мову один одного. Представники субкультур використовують свої особливі форми кодування повсякденної культури і створюють в ній семіотичну різноманітність. Найбільший інтерес для дослідників становить семіотичний аналіз субкультур, в тому числі й релігійного походження, в яких створюється не лише своєрідна вербальна мова спілкування, а й невербальні канали комунікації, що містять мову жестів, одягу, етикету тощо.

Серед підходів до розуміння комунікації можна виокремити механістичний, що розглядає комунікацію як односпрямований процес кодування та передачі текстів між учасниками комунікативного акту, і діяльнісний, який вбачає в комунікації спілкування, спільну діяльність або обмін текстами. Комунікативні процеси з приймання-передачі текстів та їхнього наступного прочитання реалізуються двома способами: від «Я» до «Він» (комунікація з Іншим) і від «Я» до «Я» (автокомунікація). Суть першого способу полягає в трансляції певної інформації, заданої в текстовій оболонці, різним адресатам від суб'єкта до об'єкта. Другий спосіб комунікації поєднує в одній особі адресанта і адресата, тому в комунікативному акті фіксується збільшення інформації в результаті трансформації та переформулювання в новому контексті [5, с. 16-17].

Таким чином, мова, вербальна і невербальна, є найбільш значущим і універсальним символом повсякденності. Завдяки мові передаються соціальний досвід, культурні норм, традиції, реалізується спадкоємність поколінь та історичних епох. Аналіз мови дає багато інформації про психологію та спосіб мислення, про співвідношення індивідуального та колективного. Засвоюючи повсякденну мову, людина осягає параметри власної ідентичності, розуміє культурні особливості та єдність з представниками інших спільнот. Посередником між мовною картиною світу та мовою є дискурс, що реалізується в комунікативному акті, постаючи особливим способом спілкування та розуміння навколишнього світу. Невербальне виявлення повсякденних знань здійснюється завдяки паралінгвістичним засобам, використання яких у повсякденному житті дає можливість досягати розуміння, значно скоротивши вживання вербальних засобів. За певних обставин засоби паралінгвістики компенсують недоліки вербального спілкування та розширюють комунікативний горизонт.

Література:

1. Лелеко В. Д. Пространство повседневности в европейской культуре / В. Д. Лелеко. – СПб.: С.-Пб. гос. ун-т культуры и искусств, 2002. – 320с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман / Пер. с англ. Е. Д. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
3. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – Санкт-Петербург: Петрополис, 1998. – 432 с.
4. Касавин И. Т., Щавелев С. П. Анализ повседневности [Электронный ресурс] // journal.iph.ras.ru: [сайт] / И. Т. Касавин, С. П. Щавелев. – Режим доступа: <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc>. – Название с экрана.
5. Лотман Ю. М. История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство – СПб, 2002. – 768 с.

Н.В. Попова – доц., к.филос.н.
Я.И. Артеменко – доц., к.филос.н.
(Харьков)

РИТОРИКА И КОНСТРУИРОВАНИЕ РЕАЛЬНОСТИ

Наша жизнь – это непрерывная цепь столкновений с явлениями мира и, как следствие, череда попыток эти события истолковать. Именно толкование/понимание включает человека в само единство мира, его целостность. Посредством языка конструируются, апробируются и осваиваются разнообразные модели реальности. Социальная реальность как реальность дискурса является примером по мнению Н. Лумана – аутопоэтической системы, поэтому мы обратимся к понятию *риторики* как средства конструирования реальности. В широком смысле под риторикой можно понимать такую речевую практику, которая, будучи ориентированной на репрезентацию идей или убеждений ее участников, следует главному «неписаному закону» аутопоэтической реальности – является историей. Т.е., по мнению Й. Брокмейера и Р. Харре, у нее есть «действующие лица и сюжет, который эволюционирует во времени», она ограничена «уровнем мастерства каждого индивида и смесью его ... социально-коммуникативных способностей с лингвистическим мастерством», рассказывается с определенных позиций, ««случается» в локальных моральных контекстах, в которых права и обязанности лиц как рассказчиков влияют на определение места ... авторского голоса» [1. с. 30]. В широком смысле понятие риторики близко понятию *нарратива* – повествования как «психологической, лингвистической, культурологической и философской основы наших попыток прийти к соглашению с природой и условиями существования» [1. с. 30]. Еще «ритори-

ку» можно рассматривать как технику воздействия (в смысле Аристотелевого *τέχνη*). Модель риторического воздействия можно описать так: у слушателя есть проблема (потребность оратора высказаться может быть искусно представлена аудитории как ее собственная потребность в вопрошании), а говорящий особым образом проблему проясняет, снимая со слушателя бремя колебаний. Снимает особым образом, так как риторика учит подбирать подходящие коды. За избавление от сомнений слушатель платит тем, что *принимает предлагаемую картину мира*. Таким образом, риторика выступает как техника, оформляющая понимание слушателя в соответствии с определенным образом.

Технические способы прояснения/убеждения различны. Это могут быть доводы и аргументы классической риторики, апеллирующие к здравому рассудку и свободной воле оппонента, а могут быть разнообразные *ухищрения* – приемы, которые классической риторикой могли бы рассматриваться как пограничные, находящиеся между риторическими и манипулятивными практиками.

В русской риторической литературе для обозначения такого рода приемов традиционно используется термин «уловки» [2]. Уловку от довода отличает экспрессивная целевая установка: желает ли оратор одурачить публику и создать такой речевой порядок, в котором «свободен лишь один».

Существует ряд классификаций риторических приемов и техник, берущих свое начало от Аристотеля и схоластических диспутов средневековья. Классической считается классификация уловок, предложенная С. Поварниным. Исследователь разделил уловки на позволительные и недозволенные, что приводит к парадоксальной ситуации: появляется оксюморон – разрешенный обман.

Однако в других языках, например, в украинском, в терминологическом аппарате риторики отсутствует достойный эквивалент термина «уловка», поскольку его перевод как «пастка» (ловушка) искажает смысл термина. Впрочем, и термин «уловка», по нашему мнению, недостаточно отображает суть манипулятивных риторических приемов. Поэтому мы [3, 4] разработали новую классификацию и предложили новое название таких приемов: *риторические стратегемы*.

Риторические стратегемы – это наступательные риторические приемы, ориентированные на достижение риторического консенсуса посредством конструирования приемлемой для всех участников спора реальности. Сталкиваясь с риторической стратегемой, мы попадаем в «лабиринт отражений» мысли Другого, следуем за ним, используем его лексику, стилизуем свою речь в соответствии с заданным шаблоном. Функции риторических стратегем – предупреждение само-

стоятельных шагов оппонента в споре и включение его контраргументов в арсенал отстаиваемой позиции.

Моментами новизны в таком подходе к риторическим техникам являются следующие: а) в отличие от понятий «уловка» или «ловушка», термин «стратегема» (букв.с греч. – «веду войско») подчеркивает динамический характер риторической ситуации как *нарратива*, имеющего развивающийся сюжет, героев, сверхзадачу, особую экспрессивность; б) стратегемы понимаются как наступательные и, вместе с тем, адаптивные приемы, поскольку не столько разрушают реальность оппонента, сколько видоизменяют ее благодаря искусной конверсии действующих культурных конструкторов; в) в ситуации риторического взаимодействия более важным является не «улавливание» и «иммобилизация» оппонента, а использование его эвристического потенциала в интересах убеждающего.

Из стратегем особо выделим *диверсию*. Термин «*диверсия*» используется в здесь в значении: метод, с помощью которого достигается отклонение от ключевой проблемы спора. Риторические диверсии многообразны. Одна из них – «*гамбит*» (от итал.«*dareilgambetto*» – «сделать подножку») – как в начале шахматной партии, где жертвуют фигуру ради достижения активной позиции. Риторический гамбит можно определить как условное согласие с оппонентом. Этим достигается активная позиция в споре и возможность рекомбинирования понятийного поля оппонента, что в конечном итоге приводит к навязыванию ему нового восприятия реальности.

В древнегреческом языке аналогом русского «уловка» может выступать слово «*лабе*» (λαβη), означающее *слабое место, за которое можно ухватиться во время рукопашного боя, удачная позиция для победы, трудности, искусственно создающиеся для противника* (современному читателю это понятие больше знакомо благодаря производному от него слову «лабиринт»). Как риторическое средство «*лабе*» предполагает создание искусственного понятийного аппарата для описания реальности. Технологически это выглядит, например, как создание синонимического ряда для тех понятий, которыми оперирует собеседник, что позволяет втянуть оппонента в новое символическое и языковое поле. Такой способ ярко представлен в политической полемике. Противника заманивают в риторические «лабиринты», помещая в незнакомую языковую реальность, где автор стратегемы уже готов выполнить функцию «гида-переводчика».

Таким образом, риторическими технологиями создается образ реальности, в которой явлениям дают ясную и категоричную оценку. Отсюда недалеко до безусловной уверенности убеждающего в своей

правоте, чреватой информационным насилием и «промыыванием мозгов». Существует особый вид риторической диверсии, где неравноправие оппонентов и асимметрия влияния достигает абсолютной степени. У. Эко, вспоминая басню «Волк и ягненок», назвал подобную практику «риторикой бессовестности», посредством которой манипуляция и вербальное злоупотребление маскируются под конструктивный диалог. Речь идет о преднамеренной агрессии, когда целью взаимодействия является не риторический консенсус а, например, повышение самооценки одного собеседника за счет унижения другого.

К недопустимым риторическим диверсиям можно также отнести ловушки типа «*несло́ва*» – необычные звуко- или слово-сочетания (например, «блудный флюид», «межушный ганглий»). Такие «*несло́ва*», изрешетив «психологический фон» оппонента, частично замещают у заинтересованного слушателя нормативные элементы литературного языка, тем самым подменяя психическую реальность (для этого особенно удобны аббревиатуры, неологизмы, иноязычные заимствования, «йзыкпадонкафф», «кащенизмы» и т.п.). Такие конструкции работают как вирус, т.е. встраиваются в язык и рекомбинируют у оппонента привычную модель понимания, заставляя его сосредоточиться на адаптации новых конструкций к собственному вербальному полю.

Безусловно, осуществить видоизменение реальности на практике не так просто, поскольку реальность – это многоуровневая знаковая система, а значит, и воздействие должно быть нелинейным, многоаспектным. Риторика, избирая способы оформления реальности, старается максимально учитывать разнообразие символических связей, при трансформации которых можно смещать акценты, подменяя одни конструкции другими.

Возможны ли варианты благоприятного риторического конструирования реальности, ведущие не к деградации, а к личностному совершенствованию? Несомненно. Но любовь и понимание не терпят формы лозунга. Потому риторика убеждения стремится к иным формам диалога и оставляет оппоненту пространство для выбора. И, хотя, согласно М. Фуко, любая риторическая практика враждебна принципу парресии, важно понимать, что тезис о возможности «абсолютной искренности» в условиях информационного общества – не более, чем риторический трюк.

Переход от риторики как способа репрезентации к риторике как манипулированию чаще всего прост и практически неосязаем. Рубеж – человеческая свобода, и действовать в этом пространстве нужно ответственно. Без философско-этической базы риторика превращается в орудие деструкции и подавления. И если «философия – это опасно»

(А.А. Мамалуй), то наскільки небезпечніше можуть бути риторическі технології, позбавлені морального оснoвання? Поштому *целю* цієї роботи було викликати інтерес до сьогоднішнім риторическим проблемам, шукати поняття, які допоможуть охарактеризувати ситуацію, дадуть шанс осмислити її.

Литература:

1. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблеми і обещання одної альтернативної парадигми / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – №3 – С. 29-42.
2. Поварнин С. Спор: О теории и практике спора: [электронный ресурс] / С. Поварнин. – Режим доступа: <http://www.koob.ru/books/contact/spor.rar>.
3. Артеменко А. П. Риторичні стратегії в дискурсі ідентичності / А. П. Артеменко, Я. І. Артеменко, Н. В. Попова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – Харків, 2011. – № 984. – С. 109-117.
4. Попова Н. В. Риторическі стратегії і конструювання реальності/ Попова Н. В., Артеменко Я. І. // Вестн. Том.гос. ун-та. Філософія. Соціологія. Політологія. 2014. № 2 (26). С. 49–56.– Режим доступа:http://journals.tsu.ru/philosophy/&journal_page=archive&id=1081&article_id=11288

**Н.І. Моїсєєва – доц.,к.філос.н.
(Харків)**

МОВНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Протягом розвитку людства розвивалася і трансформувалася й сама мова, а разом з нею і науки, що залучали мову до предмету свого вивчення. Першою такою наукою була риторика, яка розглядала мову як інструмент впливу на людей за допомогою не лише самої мови, але й мистецького володіння нею. Сьогодні риторика є одним з розділів філології, а її предмет, тобто мова, пов'язує її з іншими філологічними та соціальними науками – лінгвістикою, мовознавством, літературознавством, філософією, психологією, соціологією. Визначені головні підгрупи вивчення мови, що пов'язані з соціальними аспектами спілкування, комунікації, мовної діяльності [1, с.20-21].

Незважаючи на значну глибину і широту вивчення мови, проблемна ситуація зберігається, тому що у сучасному світі, коли спілкування все більше віртуалізується та візуалізується засобами мультимедіа, мова втрачає свої класичні смисл, зміст та форму. Сьогодні важливо визначитися у процесах трансформації мови в умовах становлення та функціонування системи соціальних комунікацій, перспективах

збереження мови, зокрема літературної, яка складає один з основних шарів семіосфери сучасного суспільства.

В теорії соціальних комунікацій мова посідає одне з ключових місць як один з засобів передачі інформації та знань, впливу на стан свідомості комунікантів. Визначають такі види мовної комунікації як розмова, аудіювання, читання та письмо, які в свою чергу також є предметом соціальних комунікацій і розглядаються в системі комунікації в її інтегральному розумінні. Мова не лише виконує такі важливі функції в спілкуванні, як інформаційна, агітаційна та емотивна, що проявляються у різних комбінаціях з перевагою однієї з них, вона визначає джерела в процесі соціального наслідування та у процесах формування соціальної пам'яті. Завдяки цьому мовна комунікація між людьми є важливим механізмом розвитку та становлення людини як особистості, а також засобом впливу на неї та суспільство в цілому. Мова поряд з трудовою діяльністю впливала на соціалізацію людства. Це розвинуто в психології, класичній антропології, філософії, соціології та інших науках.

Кожна з наук підсистемного відносно до теорії соціальної комунікації рівня розглядає мову відповідно до своїх завдань та проблематики, що дає змогу побачити зв'язки між науками та їх зведення до об'єднання в єдиному розумінні та визначенні спільного предмету. В цьому напрямі теорія соціальних комунікацій зробила великий крок як метанавка, тому що розглядає комунікацію та її прояви в комплексі на основі інтеграційного підходу до явищ і фактів комунікаційної сфери суспільства.

На базі мови виникали різні комунікаційні канали передачі інформації, які сьогодні набули форму соціально-комунікаційної системи людства [2]. Основу комунікативних каналів складають вербальні – спілкування за допомогою слів та невербальні – передача інформації за допомогою різних несловесних символів та знаків.

В сучасних умовах інформаційного суспільства роль мовної комунікації набуває нового значення в різних сферах людської життєдіяльності. З'являється все більше нових засобів передачі інформації від традиційних до сучасних електронних, мультимедійних, що надає майже необмежені можливості для передачі повідомлень. В той же час, всі вони потребують створення своєї максимально належної комбінації для ефективного спілкування, передачі інформації та знань, а також створення та підтримки соціально-комунікаційної системи суспільства. Правильний підбір та оформлення, спосіб передачі, інтерпретація та розуміння такого повідомлення в процесі мовної комунікації напряму залежать від різних зовнішніх соціально-комунікаційних факторів: рівень доступності інформаційних ресурсів, рівень інформа-

тизації, наявність відповідних інформаційно-комунікаційних систем. Крім того, мають бути враховані характеристики комунікаторів: освіта, комунікативний досвід та навички, сфера професійної діяльності, походження, культура тощо.

Аналіз складових мовної комунікації дає підстави для визначення декількох актуальних напрямів розвитку мовної комунікації, що пов'язані з теорією масової комунікації, соціально-лінгвістичним та психологічним аналізом соціальних комунікацій, а також з інформаційно-когнітивним рівнем функціонування сучасних соціальних комунікацій.

Мова лишається важливим напрямом досліджень в соціально-комунікаційній науці, перш за все, в межах теорії масової комунікації, де мова є одним з найефективніших засобів впливу на людину та суспільство [3, 4, 5], а також предметом досліджень професіоналів масового спілкування. Крім того, мова доповнюється візуальними засобами в просторі мультимедіа впливу на свідомість людини.

Мовні аспекти мають великий потенціал в межах дослідження і практики здійснення міжкультурної комунікації. В умовах полімовного простору сучасних медіа, зокрема Інтернет, проблема спілкування представників різних народів є актуальною і визначається в прикладних аспектах, таких як переклад інформації, що циркулює в каналах комунікації, доступ до світових інформаційних баз, використання універсальних та національних символів. В міжкультурній комунікації, для досягнення максимального рівня розуміння представниками різних культур один одного, велику роль відіграють невербальні засоби комунікації, або артефакти. Також підіймається питання культури комунікації з формуванням загальних засад комунікаційної культури в суспільстві. В інформатиці мова залучена до процесів класифікації та консолідації інформації в інформаційних системах, створення пошукових зразків інформаційних потреб користувачів. Інформатиці належить також розвиток штучних мов, зокрема класифікаційної мови, інформаційно-пошукової мови та інше. Використання мовних засобів розвивалося в програмах систем штучного інтелекту та експертних системах, що стало початком когнітивної складової в системі соціальних комунікацій.

Крім загально позитивного процесу розвитку мови та уявлень про неї, існують певні побоювання стосовно її використання та процесів викривлення мовних повідомлень в каналах мовної комунікації, це стосується як традиційних документальних комунікацій, так і мережових комунікацій.

Інформація в каналах комунікації стає також зняряддям в організації «інформаційних війн», що впливають на стабільність суспіль-

ного життя і свідомість людей. Також слід відмітити, що в умовах інформатизації в просторі мови, з точки зору лінгвістів, мовознавців та літературознавців спостерігаються негативні прояви трансформування мову як на етнічному, так і на транснаціональному рівнях. До цих явищ можна віднести формування Інтернет-сленгу, перенос мережевих скорочень до повсякденної мови, використання професійного сленгу, що можна назвати «мемізацією» мови.

Таким чином, можна казати про те, що ми спостерігаємо наявність полідискурсивного наукового простору вивчення мови в теорії соціальних комунікацій. Його головними ознаками є: мова як засіб в комунікаційній взаємодії в процесах передачі масової інформації; мова як засіб формування конструктів мислення, порозуміння комунікантів та формування соціальної пам'яті; мова як засіб міжкультурної взаємодії та відображення глобальної культурної реальності; мова як засіб представлення знання в когнітивній підсистемі суспільства.

Література:

1. Бориснев С. В. Социология коммуникаций: учеб.пособие / С. В. Бориснев. – М., 2003. – 128 с.
2. Соколов А. В. Метатеория социальной коммуникации / Аркадий Васильевич Соколов. – Спб., 2001. – 351 с.
3. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. / Холод О.М. – К.: КиМУ, 2010. – 391 с.
4. Квіт С.М. Масові комунікації. – К.: Вид-дм «Києво-Могилянська академія», 2006. – 251 с.
5. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підручник / В.В. Різун. –К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 260 с.

**Л.А. Сухих – доц., к.филос.н.
(Харьков)**

ОРАТОРСКОЕ МАСТЕРСТВО В АНТИЧНОМ МИРЕ

Цицерону принадлежат слова: «Поэтами рождаются, ораторами становятся». Проблема изучения основ ораторского мастерства всегда была актуальна для человечества. Объективной основой развития ораторского искусства как социального явления остается необходимость публичного обсуждения и решения вопросов, имеющих общественную значимость.

В настоящее время основы риторики преподаются в ведущих вузах Украины. "Так в ведущих технических вузах Украины при подготовке инженерных кадров читаются такие коммуникативные курсы как риторика; деловые коммуникации: межличностные коммуника-

ции; аргументация и дебаты; коммуникация в сфере обслуживания; межкультурные коммуникации и др. Коммуникативные курсы имеют междисциплинарный статус и призваны интегрировать те навыки, которые студенты приобретают в ходе изучения всех предметов. Эти установки стали основой для создания коммуникативных курсов в национальном техническом университете сельского хозяйства имени Петра Василенка" [1, с. 69].

У истоков теории красноречия стояли ораторы античного мира, что было обусловлено рядом причин, способствовавших появлению древнего ораторского искусства, его влияния на социально-политическую жизнь общества.

Ораторское искусство стало значительным общественным явлением, достигшим высокого уровня еще в древнем мире: Египте, Индии, Китае. Жрецы в те времена были искусными ораторами, культивировалось официальное и особенно церемониальное красноречие в придворных кругах китайских царств. Владели тайнами науки слова индийские мудрецы. Однако именно Древняя Греция признается родиной красноречия, где начинает складываться его теория. Наряду с эпосом, лирикой, музыкой и зодчеством риторика признавалась нужным творчеством. Она считалась «царицей искусств» - настолько сильно было ее влияние на решение государственных дел, настолько эффективно она воздействовала на чувства и умы людей.

История свидетельствует, что важнейшим условием появления и развития ораторского искусства, свободного обмена мнениями по жизненно важным проблемам являются демократические формы управления, активное участие граждан в политической жизни страны. Не случайно ораторское искусство называют «духовным детищем демократии».

Античная риторика возникла в Греции в 5-4 вв. до н.э., затем она сложилась в систему в 3-2 вв. до н.э. и далее распространилась в Риме в 1 веке до н.э. Греческие риторы мастерски владели правилами и формами устной речи, законами логики, особенно суждений и доказательств.

Красноречие, «духовное детище демократии» особой искусности достигло усилиями софистов, которые отличались критицизмом и находчивостью в словесных спорах, развивали искусство спора, мастерство доказательства и заметно подняли культуру рационалистического мышления. Искусство слова они считали наукой воздействия на людей.

С софистами полемизировал великий древнегреческий философ Сократ, который владел диалектическим методом диалога. Будучи одним из родоначальников диалектики, он разработал метод поиска

истины путем постановки наводящих вопросов (так называемый «сократический метод»). Для Сократа диалектика – это философское искусство вести беседу, рассуждения с целью обнаружения, выяснения истины. Иным был софистический метод обсуждения вопросов. Для софистов главное – одержать победу, во что бы то ни стало, независимо от того, истинно или ложно отстаиваемое ими утверждение.

Ученик Сократа, Платон, значительно поднял искусство диалога, сделав его совершенной формой публичного изложения самых сложных мыслей, положений и идей. Платон обогатил живую публичную речь приемами и формами полемики, яркой выразительностью языка, иносказаниями и метафорами. В своих высокохудожественных диалогах «Горгий» и «Федр» Платон закрепил понимание риторики как средства убеждения. Он подчеркивал различное назначение речей ритора (оратора) и философа. Ритор желал не убедиться сам, а переубедить другого. Философ хотел в первую очередь убедиться сам, то есть найти истину. Его речь – это рассуждения вслух с целью отыскания истины.

Крупнейшим теоретиком античной риторики являлся великий древнегреческий философ и ученый-энциклопедист Аристотель. Он был учеником Академии философа Платона и за много лет научных поисков приобрел высочайший авторитет. Аристотель был выдающимся лектором академического склада, сумевшим именно своими лекциями в знаменитых лицеях развить культуру теоретического, философского мышления, совершенствовать логику: систему определений и суждений, аргументаций и доказательств, умозаключений и обобщений.

В 335 г. до н.э. появилось сочинение Аристотеля «Риторика», в трех книгах которого были изложены основы ораторского искусства. Это единственное древнегреческое произведение по риторике, дошедшее до нас в целостном виде. Положения, сформулированные в этих книгах, не потеряли своего значения до наших дней, от них тянутся нити ко всем направлениям позднейшей риторики.

Самым знаменитым оратором Древней Греции являлся Демосфен. Примечательно, что он родился в один год с Аристотелем и умер в один год с ним. Его блестящие речи были направлены, в частности, против македонского царя Филиппа II, проводящего политику захвата Греции. Демосфен называл эти речи «филиппиками»; так впоследствии стали называть все гневные, обличительные речи. Речи Демосфена производили огромное впечатление на слушателей. Когда Филипп II получил текст речи Демосфена, то сказал, что если бы он слышал эту речь, то голосовал бы за войну против себя. Результатом

убедительных выступлений Демосфена стало создание антимакедонской коалиции греческих полисов.

Кроме техники выступления, Демосфен огромное значение придавал нравственному облику оратора. Он утверждал, что ценность представляет не сама по себе речь оратора и не звучность его голоса, а то, насколько он разделяет точку зрения народа и насколько любит и ненавидит тех же людей, что и Отечество. Он считал, что цель оратора – не добиться личных выгод, говоря только угодное народу, как делают многие демагоги, а идти напрямик ради блага народа, принимая на себя всю ответственность.

Рим выдвинул большую группу блистательных ораторов во главе с великим, после Демосфена, трибуном Марком Туллем Цицероном (106-43 гг. до н.э.). Его называют лучшим оратором Древнего Рима. Марк Туллий Цицерон высоко почитал Демосфена, считал его лучшим ритором Греции и призывал ораторов – современников учиться у Демосфена искусству публичной речи. Цицерон сам следовал его примеру и даже подражал его знаменитым филиппикам. Но вместе с тем он вполне самостоятельно развивал ораторское искусство, в особенности мастерство судебной речи.

Отмечая огромные возможности красноречия для воздействия на массы людей и управления ими, Цицерон считал его одним из главных орудий государства. Поэтому он был убежден в том, что любой государственный и общественный деятель должен владеть искусством публичного слова.

Римские теории или концепции красноречия развивались Марком Фабием Квинтилианом (35-95 гг. н.э.), выдающимся оратором и преподавателем риторики. Его школа стала первой государственной риторической школой. Его основной труд «Наставление в ораторском искусстве» в 12 книгах обобщает опыт древнегреческой и римской риторики. Основу этого труда Квинтилиана составляют принципы и нормы, выработанные и основанные Цицероном, продолжившим и развивавшим лучшие традиции древнегреческой риторики и особенно искусства Демосфена. Именно в римской риторике цicerоновского времени сложилась система классических понятий риторики, которые впоследствии составляли основу европейских риторических теорий.

Литература:

1. Фирсова Л.В. Коммуникативные курсы в инженерном вузе // Матеріали міжнародної науково-методичної конференції "Слобожанський гуманітарій – 2014" (Харків. ХНТУСГ, 31 жовтня 2014). – Харків: КП "Міськдрук", 2015, с. 269.

**ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СПІЛКУВАННЯ
У ВИМІРІ КАТОЛИЦЬКОГО ПАЛОМНИЦТВА**

Християнське, зокрема католицьке паломництво, становить особливий вид не тільки релігійної культової практики, але й специфічний вимір людського спілкування. Екзистенційна природа паломництва простежується і в тому, що воно має своє біблійне коріння. Праобразом сьогоднішніх паломників є патріарх Авраам, якого покликав Бог і він вирушив зі своїм родом з Уру халдейського до вказаного йому Ханаану (пор. Бут. 12,1). Ізраїльський народ за наказом Бога вийшов з Єгипту та прямував через пустелю до Обіцяної Землі (пор. Втор. 2,7; Пс. 136, 10-26). В обох подіях подорожей Старого Завіту мали місце важливі релігійні події. Спільнота людей, що подорожувала, передусім переживала духовне преображення та ставала особливо близькою в спілкуванні з Богом та між членами власної громади.

В історії Старого Завіту з'явилися різноманітні санктуарії, до котрих здійснювали паломництво ізраїльтяни. Під час формування головного культу єдиного Бога Ягве головне місце в паломницькій практиці почав займати Єрусалимський храм. Кожен ізраїльтянин повинен був відвідати святе місто три рази щороку (пор. Лук. 2, 41-42). Уже тоді формувалися різноманітні обряди під час відвідання святих місць: взивання імені Ягве (напр., Бут. 12,8), помазання олією (напр., Бут. 35, 14), очищення (напр., Бут. 12,1), складання десятини (Бут. 28,22).

Окремою культовою формою паломницької комунікації був спів псалмів. Давньоєврейський вираз *Szirhamma alòt*, що зустрічався як епіграф до п'ятнадцяти псалмів (Пс. 120-134), перекладався як «пісня сходин», «пісня вступу», «пісня на вхід». До кінця серед фахівців не з'ясовано значення цієї образної назви. Давня юдейська традиція свідчила, що ці 15 пісень співали левіти в Єрусалимському храмі, проходячи через 15 сходин, які відділяли жіночий двір від двору Ізраїля. Деякі дослідники припускали, що ці псалми відрізнялися особливо піднесеним змістом. Проте мало ймовірно, що вони якимось чином особливо вирізняються від інших частин Псалтиря, наповненого пафосним зверненням до Бога. Більшість науковців сходиться на тому, що ці псалми побожні ізраїльтяни співали, коли здійснювали щорічні паломництва під час святкування трьох основних юдейських свят в Єрусалим. Слід звернути увагу, що святе місто розташоване досить високо

в Юдейських горах (Втор. 12,5-7; 16,16; Пс. 42,4; Іс. 30,29), його рельєф вирізняється від іншої місцевості, тому, відповідно, ця географічна особливість лягла в основу духовного змісту псалмів, що супроводжували паломників: звісно, мова йде передусім про духовне піднесення при наближенні до Єрусалимської святині. Сам Ісус Христос, будучи ще дитиною, виконуючи закон Мойсея, разом із батьками прямуював до Єрусалиму (Лук. 2,41). Під час своєї публічної місії кількаразово прибував до Храму на свята (напр.: Ів. 2,13; 5,1; 7, 14; 10,22).

Від самого початку існування християнства народилася традиція паломництва. Ще святий апостол Павло поспішав із паломництвом до Єрусалиму на свято П'ятидесятниці (Дії 20,16; 24, 11).

Для паломників метою паломництва стали місця культу мучеників та їхні реліквії (особливо від III ст.), центри, пов'язані з культом пустельників та монастирі, що динамічно розвивалися (з кінця III ст.), Свята Земля, а також місця культу страждань Ісуса Христа та чудотворні зображення Христа (особливо з IV ст.), центри марійної побожності з відповідним вшануванням її ікон та скульптур (з V ст.).

Паломницькі центри формувалися різного типу й сфери значення: локальні, регіональні (дієцезіальні), понадрегіональні, загальнодержавні, міжнародні й світові. Способи і форми пересування, час тривання паломництв постійно еволюціонували, що було пов'язане з новими способами комунікації, фінансовими можливостями, інфраструктурою при шляхах та в самих санктуаріях.

На сьогодні, незважаючи на загальний пошук прагматичних і мобільних способів подорожування, католицьке піше паломництво відроджується і триває протягом кількох днів, навіть тижнів.

Можна виділити певну типологію католицьких паломництв:

- за географічною метою (Свята Земля, Рим, марійні санктуарії);
- за духовною метою (покута гріхів, подяка тощо);
- за особовим складом (професійні групи, католицькі спільноти, хворі, інваліди, молодь та ін.);
- за тривалістю (одноденні, багатоденні);
- за способом переміщення (піші, велосипедні, автобусні, залізничні тощо).

Відповідно, кожний зі згаданих видів паломництва моделює свою специфіку душпастирської програми, культового супроводу й духовного спілкування.

Мотиви і цілі паломництва різноманітні та між собою взаємопов'язані. Передусім, це - духовні мотивації (аскетизм, покута, подяка, прославлення), участь в богослужіннях, церковних таїнствах та паралітургійних обрядах (зокрема, т. зв. відпусти Католицької церкви, що

пов'язані з конкретними сакральними місцями та відповідним часом – такий собі священний хронотоп).

Паломники вірять, що ці традиційні інтенції підсилюються фізичним виміром жертвності через подолання непростой дороги, погодних і географічних чинників до святих місць.

Для підростаючого й молодого покоління зусилля й самообмеження паломницького шляху наповнені дидактично-повчальним змістом. Нерідко паломники офірують свої випробування в наміреннях і проханнях інших осіб, в чому полягає психосоціальний чи міжособистісний сугестивний аспект паломництва.

Булла «*Incarnationis mysterium*», видана з нагоди 2000-літнього ювілею християнства так синтетично характеризує завдання паломництва: «Паломництво є практикою чинного аскетизму та спокутування за людські слабкості, виражає постійну чуйність людини у відношенні до власної недосконалості та готує до внутрішньої зміни серця. Через чування, піст і молитву паломник розвивається шляхом християнської досконалості, намагаючись дійти при допомозі Божої благодаті «до дорослої людини, досягнувши повноти зрілості Христа» (Еф. 4,13)[1, № 7].

Паломництво є особливою формою спілкування з Богом, пошуком джерел віри, а також сенсу людської екзистенції.

Не варто відкидати і позарелігійних мотивів паломництва, як-от: любов до подорожей, цікавість у пізнанні нових місцевостей, знайомство з пам'ятками культури, прагнення особливих переживань, досвід самоаналізу та спілкування з іншими людьми. Звісно, вони можуть певною мірою бути пов'язані з вірою, наприклад, у переживанні відчуття єдності релігійної спільноти, знайомстві з архітектурними й живописними шедеврами християнського сакрального мистецтва, що наділені й віроповчальним змістом.

Гідними відзначення є суспільні та національні мотиви паломництв. У складні історичні періоди того чи іншого народу вони підтримували патріотичний дух, єднали націю та допомагали переживати складний досвід. Наприклад, 20-21 вересня 2014 р., коли Україна переживає один із найдраматичніших періодів своєї новітньої історії, в марійському духовному центрі, що в Зарваниці на Тернопільщині, з благословення глави УГКЦ Блаженнішого Святослава відбулося VI Всеукраїнське військове паломництво. Під час проповіді єпископ Михайло Колтун звернувся, зокрема, з такими словами: «Нехай ніколи і нікому в душу не увійде гріх, що порочить людську гідність. У любові очищуємо наше життя через покаяння та добрі вчинки, наповнюймо наше життя жертвністю. Кожен, хто молиться, стає учасником Божого миру. У часи протистояння не забуваймо про особисту відповідаль-

ність за тих, які на передовій, та про тих, які в тилу. Молімося про на-
вернення ворогів, бо і вони потребують навернення й спасіння» [2].

У середньовічній Європі, в якій релігійну монополію займала
Католицька церква, паломництво було одним із конститутивних куль-
турних чинників, що проявилось в формуванні численних паломниць-
ких центрів, котрі протягом століть відігравали стимулюючу роль про-
гресу духовного життя, як в особистісному, так і в колективному ви-
мірах. До сьогоднішнього дня в паломницькому культі Католицької
церкви плекається глибинне зосередження на екзистенціалах спілку-
вання: у внутрішньо-особистому, міжлюдському та трансцендентному
аспектах. Паломництво відіграє роль реколекційного, катарсисного й
укріплюючо-стимулюючого чинника духовного життя людини в соці-
альному й трансцендентному вимірах.

Література:

1. John Paul. Incarnationis Mysterium. Bull of Indiction of the Great Jubilee of the
Year 2000 / John Paul [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.christusrex.org/www1/pope/y2k-uk.html>
2. Узарваніцізавершилося VI Всеукраїнське віськовепаломництво [Електронний-
ресурс]. – Режим доступу :[http://news.ugcc.ua/
news/u_zarvanitsi_zavershilosya_vi_vseukrainske_viyskove_palomnitstvo_71574.html](http://news.ugcc.ua/news/u_zarvanitsi_zavershilosya_vi_vseukrainske_viyskove_palomnitstvo_71574.html)
3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за
оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – United Bible
Societies, 1991. – 1494 с.

**П.Є. Мазур – к.мед.н.,
О.В. Батюх
(Кременець)**

КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

*«Слова, як і ліки мають пряму токсичну чи побічну дію.
На окремі слова виробляється несприйняття –
вони можуть викликати «алергію», шок.
А передозуєш, хай навіть за змістом своїм
лікувальні слова – може розвинутися «хвороба».
Балакуча людина може викликати
у своїх слухачів головний біль і втому».*
(П. Бейлін)

На сучасному етапі розвитку суспільства вагомого значення на-
буває формування всесторонньо розвиненої особистості та її соціаль-
но-психологічної компетентності. Ґрунтовні психологічні знання і

вміння дозволяють продуктивно будувати соціальні та міжособистісні стосунки, адекватно сприймати та оцінювати інших людей, регулювати власну поведінку, здійснювати обмін думками, інформацією, впливати один на одного.

Психологічна підготовка майбутнього медичного працівника суттєво впливає на якість надання медичної допомоги, на побудову ефективних взаємин з хворим, тому що ми працюємо у сфері «люди-на-люди». Ми вчимо студентів сприймати і передавати інформацію, слухати і чути, давати та отримувати зворотній зв'язок, використовуючи різноманітні засоби впливу.

Комунікативна компетентність (лат. *competentia*, від *competo* – «взаємно прагну, відповідаю, підходжу») – це система знань, вмінь і навичок, необхідних для ефективного спілкування. Для цього медичний працівник має володіти великою сумою систематизованих знань про мовні і немовні засоби спілкування, людську психіку, культуру, суспільство, національну своєрідність, тощо. Відомо, що характер поведінки медичної сестри впливає на перебіг хвороби та стан пацієнта. Відсутність у фахівця навичок професійного спілкування робить його професійально малопридатним.

Спілкування як найважливіший професійний інструмент, присутнє при здійсненні всіх етапів лікувального процесу. Ми не можемо своїм студентам дати рецептів для різних ситуацій, що виникають у медичній практиці, адже кожен пацієнт – це особистість з певним ставленням до хвороби, але ми можемо навчити студентів тактиці спілкування з різними типами пацієнтів. Поєднуючи професійні знання, навички та вміння спілкуватися медпрацівник досягне майстерності у своїй діяльності. Тому перед нами стоїть завдання навчити студентів комунікативної компетентності, яка є професійно значимою характеристикою медпрацівника. Адже з давніх-давен медицина стоїть на трьох китах: «ніж, трава і слово».

Формування компетентності у спілкуванні передбачає ряд етапів: 1) Оволодіння теоретичними знаннями по міжособовому спілкуванню. 2) Діагностика комунікативних вмінь і навичок, визначення бар'єрів у спілкуванні. 3) Корекція виявлених недоліків, проблем у процесі спілкування, тренінг ефективних навичок комунікації. 4) Повторна діагностика комунікативних вмінь та навичок.

На першому етапі студенти опановують теоретичні знання з психології спілкування: мистецтво комунікації, його види, методи, культуру спілкування та етику взаємовідносин медичних працівників, психологічні особливості спілкування, конфліктології, міжособистісних відносин, стосунків у колективі. Формування комунікативної ком-

петентності нероздільне і повинно відбуватись паралельно з формуванням духовно - ціннісної сфери майбутніх медиків.

Варто зазначити, що на початковому етапі навчання студенти-медики, зазвичай не володіють навичками міжособистісного спілкування, по-різному відносяться до тієї чи іншої ситуації, часто проявляють нетерпимість до тих, хто не поділяє їхню точку зору. Частина з них має завищену самооцінку, що також заважає побудові гармонійних міжособистісних відносин, не секрет, що студентам перших курсів вищих медичних навчальних закладів притаманний загалом невисокий рівень спілкування. Тому комунікативні вміння необхідно формувати впродовж всього терміну навчання.

Організацію педагогічної діяльності з формування комунікативної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів умовно можна поділити на два етапи: теоретичний і практичний.

Міцні теоретичні знання дозволяють здійснювати самопсиходіагностику своїх навичок спілкування (використовуючи ряд психодіагностичних методик). Це дозволяє визначити проблемні моменти комунікативної взаємодії кожного студента зокрема та коригувати виявлені недоліки.

Основні завдання тренінгу спілкування – оволодіння психологічними знаннями, формування комунікативних вмінь і навиків, корекція, формування та розвиток установок, необхідних для успішного спілкування, розвиток здібності адекватно та повністю пізнавати себе та інших людей, корекція та розвиток системи відношень особистості.

Соціолінгвістична (мовна) складова комунікативної компетентності формується при вивченні гуманітарних дисциплін, а саме: філософії, соціології, історії, української та іноземної мов за професійним спрямуванням тощо.

Практичний етап спрямований на оволодіння студентами умінь і навичок комунікації у процесі вивчення студентами професійно орієнтованих клінічних дисциплін та під час виробничої і переддипломної практик. Тобто орієнтація робиться не на процес навчання, а на результат освітнього процесу – готовність випускника до подальшої професійно-комунікативної діяльності. При проведенні практичних занять з клінічних дисциплін, часто користуємося ступеневою структурою навчального процесу, що забезпечує не лише належний рівень професійної підготовки студентів, а й готовність їх до повноцінного функціонування в самостійній професійній діяльності.

Першою сходинкою до успішної професійної діяльності майбутньої медсестри є навчання студентів умінь та навичок, які вони здобувають на практичних заняттях у вигляді демонстрації практичних навичок викладачем та здійсненні їх контролю.

Другою сходинкою є забезпечення допомоги в оволодінні навчальним матеріалом. Під час практичного заняття студенти у взаємодії з викладачем планують і виконують різноманітні види професійної діяльності, що відповідає особистим інтересам та є соціально значущою.

Третьою сходинкою є схвалення та розуміння студентів викладачем. Застосовуючи різноманітні форми міжособистісної взаємодії студентів, у процесі якої вони виконують різні внутрішньогрупові ролі, ми забезпечуємо розвиток міжособистісних контактів, вироблення індивідуального стилю мислення й власне розуміння проблеми, приймання спільного рішення.

Четвертою сходинкою є професійний досвід, тобто той досвід який студенти отримали на практичних заняттях і мають можливість застосувати на практиці, яку проходять на завершальному етапі вивчення навчальної дисципліни. Таким чином забезпечуючи собі самоповагу та повагу оточуючих.

П'ята, найвища сходинка – самостійна діяльність. Суть полягає в організації навчально-пізнавальної діяльності як процесу індивідуального міркування, самостійності, пошуку власного розуміння професійних проблем та явищ реального життя. Студенти самостійно формують проблему та розв'язують її (в індивідуальних дослідних завданнях) з подальшим контролем викладача. Таким чином поступово долаючи всі сходинки студенти не тільки навчаються професійній підготовці, а й реалізуються як особистості, стають професіоналами своєї справи.

Для проходження всіх сходинок та досягнення найвищої – ми використовуємо суб'єкт-суб'єктні взаємин між викладачами і студентами в навчальному процесі, де відбувається міжособистісна взаємодія на засадах діалогу, співпраці, партнерства. Викладач використовуючи ці рівноправні партнерські стосунки і виконуючи функції організатора навчально-пізнавальної та інших видів діяльності студентів, дає їм можливість виявляти активність, ініціативу, участь у різноманітних видах діяльності, здійснення пошуку нестандартних практичних рішень, усвідомлення власної значущості та самоцінності. Наявність усіх цих процесів формує у студентів комунікативні навички необхідні в професійній діяльності.

На практичних заняттях широко застосовуємо інноваційні методи інтерактивного навчання:

- алгоритми вирішення ситуаційних задач;
- постановку, обговорення проблеми та її колегіальне вирішення;
- використання ділових ігор, імітаційних тренінгів;
- моделювання клінічних ситуацій;

- вироблення стандартів сестринського догляду.

Ці методи допомагають розвивати навички спілкування з усіма категоріями хворих.

Елементи комунікації включаємо у всі алгоритми виконання сестринських маніпуляцій із урахуванням різноманітних аспектів діяльності медсестри. Наприклад: один – це збір інформації для постановки медсестринського діагнозу. Обстеження пацієнтів починають з розпитування, метою якого є отримання від хворого даних про його хворобу та пов'язані з нею відчуття. Хоча анамнестичні дані носять певною мірою суб'єктивний характер, однак вони відіграють ключову роль у встановленні діагнозу.

У процесі лікування і спілкування між пацієнтом і медичним працівником, зазвичай, встановлюється одна з наступних моделей комунікативної взаємодії: **авторитарна; партнерська; контрактна; маніпулятивна; особистісно-орієнтована; чергувально-командна.**

Значне місце в професійній діяльності медсестри займає консультування, оскільки є головним етапом надання допомоги пацієнтам та використовується у всіх сферах медицини. Тому ми використовуємо на заняттях ще один спосіб формування комунікативних навичок – медичне консультування – це конфіденційна бесіда, що вимагає двостороннього спілкування і концентрується на індивідуальних потребах пацієнта. Для поглиблення сформованих навичок спілкування ми використовуємо науково-комунікативні компетентності, такі як володіння комп'ютерними технологіями, підвищення свого фахового рівня засобами Інтернету.

Використовуючи навчання через рефлексію (осмислення) власних дій, ми даємо можливість нашим студентам не тільки здобувати вміння та навички, а й вчимо їх мислити, відстежувати свої дії та досвід інших, отримувати додаткову інформацію, робити глибокий аналіз і бути комунікабельними.

Вміння розумно і гарно говорити, мистецтво спілкування цінувалося і цінуватиметься скрізь і завжди. Якщо людина хоче йти шляхом самовдосконалення, щоб бути кориснішою і приємнішою для інших людей, вона має постійно поглиблювати і розвивати свою комунікативну компетенцію та вдосконалювати майстерність спілкування. «Ніщо так не виказує походження, освіти, самодисципліну й виховання так швидко і промовисто, як слова, що ми їх уживаємо, і те, як ми їх вимовляємо» (Е. Поуст).

Висновок: Використовуючи різноманітні форми й методи комунікативної компетентності при навчанні дипломованих медичних сестер, вчимо вмінню навичок співробітництва, вмінню висловлюватись та активно слухати, вести діалог з пацієнтом, здатності до емпатії,

спроможності у різних нестандартних ситуаціях займати адекватну позицію, умінь активно й тактовно співпрацювати з колегами.

Пропонуємо в навчальних програмах враховувати аспекти формування у студентів комунікативної компетентності як важливої складової професійної компетенції лідера, наставника.

Література:

1. Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О., Темрух О.В. Загальна психологія: Практикум. – К.: Каравела, 2013. – С. 172-185.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія. – Вінниця: Нова книга, 2004. – С. 204-213.
3. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология. – М.: МЕДпресс, 1998. – 285 с.
4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К.: Знання, 2008. – С. 21-22.
5. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К.: Академвидав., 2006. – 352 с.

**І.В. Книш – доц., к.філос.н.
(Суми)**

РОЗВИТОК РИТОРИКИ У ШКОЛАХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

В Україні з самого початку її заснування та становлення як держави існувала потреба у всебічно освічених, здатних до правління кадрах. Вже за часів Київської Русі постала проблема підвищення рівня освіти, бо виникла гостра потреба у людях, які б вміли самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дій в ім'я торжества істини, добра, краси. Такою життєдайною силою була риторика – наука і мистецтво переконуючої комунікації.

Значно зростає вагомість розвитку риторики, коли київські князі та княгині починають вкладати значні кошти у розвиток освіти та риторики з метою формування національного інтелекту і національного ресурсу. Наприклад, київський князь Володимир Святославич, який згадується у літописі від 972 р., у Новгороді наказав створити школи і навчити грамоті 300 дітей. Розвитку освіти та риторики також сприяли розширення дипломатичних та торгівельних зв'язків Київської Русі з Візантією та іншими країнами, що також потребувало високоосвічених кадрів, які б самостійно мислили та вільно володіли словом. З метою підготовки освічених кадрів при Софії Київській, князь Ярослав Мудрий, у 1037 р., створив школу нового типу. Навчалися в ній діти найвищої знаті Київської Русі, діти самого Ярослава, а також іноземці

– претенденти на корони королівств, такі як діти англійського короля Едмунда Залізнобокого, угорський королевич Андрій, наступник датського престолу Герман, норвезький конунг Гаральд, син норвезького короля Олаф та інші. Та треба зазначити, що і самі київські князі були освіченими, наприклад, Володимир Мономах володів п'ятьма мовами, Ярослав Осмомисл знав вісім мов, за що славилися вони як «книжні мужи». У літописах того часу згадується про школу, яка була відкрита онукою Ярослава Мудрого Ганною (Ганкою) Всеволодівною при Андріївському монастирі у Києві.

У школах Київської Русі навчали: читати, писати, рахувати, співати, писати ікони, переплітати книги, оволодівали схедеографією. Таким чином, ми бачимо, що за часів Київської Русі досить розвинутою була освіта та риторика, бо держава потребувала освічених кадрів і робила усе можливе для того, щоб розвивати їх. Про це свідчить той факт, що самі наші князі та княгині були дуже освіченими особами, і школи Київської Русі славилися своїми методами та результатами навчання, бо сюди приїздили вчитися діти королів з-за кордону.

Великі риторичні багатства зберігаються в рукописних відділах бібліотек у великих містах України, осередках науки і культури, адже у XVI-XVII ст. риторика була традиційною шкільною дисципліною.

У Києві освітню справу здійснювало братство при Богоявленському монастирі на Подолі. Київське братство заснувало школу, яка спочатку була розташована у Лаврі. Братчики Київського Богоявленського братства і гетьман реєстрових козаків звернулись до Петра Могили з проханням об'єднати всі школи в одну. Пізніше з його ініціативи братська школа перетворилася у вищий навчальний заклад, який дістав назву Києво-Могилянський колегіум і у XVII-XVIII ст. відіграв визначну роль у розвитку освіти та риторики на Україні.

Академія ставила високу і благородну мету: тут “наук визвольних навчаються звідти підпору церкві православній і вітчизні необхідну творчість” [4]. Академія мала глибоко національне спрямування, брала за взірць систему і методи навчання кращих західноєвропейських університетів і академій. Уній викладали “сім вільних наук”: граматику, піїтику, риторику, арифметику, геометрію, філософію, музику. Протягом XVII-XVIII ст. у Києво-Могилянській академії було накопичено великий досвід виховання і навчання українських риторів. Курс світової риторики читався на ідейній основі античності, патристики, схоластики, нанізму і деяких ідеях просвітництва.

У курсі риторики прогресивні вчені, такі як Ф. Прокопович, М. Довгалевський, І. Галятовський виховували у молоді істинне почуття патріотизму на прикладах вітань, панеґіриків відомим громадсько-політичним діячам, таким, як Петро Могила, кошові отамани та

інші. Риторика в академії була самим популярним предметом, так як мала постійне практичне застосування: студенти створювали ораторські промови, орації, шкільні драми, інтермедії, при цьому самі вони та викладачі академії були бажаними учасниками багатьох урочистих громадських та церковних подій.

Метод вивчення риторики в академії був таким: студентів вчили створювати промови (судові, панегіричні) та писати листи (вітальні, поздоровчі, дякувальні, прохальні, прощальні). Церковного красномовства навчали лише бажаючих, бо студенти-риторики вважалися світськими людьми. Вони активно вивчали твори римських, грецьких класиків риторики. Підручники в академії були рукописними, бо кожен викладач мусив складати свій курс лекцій. Першим друківаним підручником став курс лекцій професора Іоанікія Галятовського (1659 р.) під назвою “Наука або Спосіб зложеня казаня”.

Також відомим викладачем академії був Ф. Прокопович, який у своїх лекціях висловив нові погляди на світ і суспільство, збагачені як античною давньогрецькою і римською спадщиною, так і новітніми ідеями західноєвропейських сучасників. Він розтлумачує нові поняття, цитує безліч творів в оригіналі, майстерно викладає матеріал, шукає по селах і містечках України здібних, охочих до навчання юнаків. Курс риторики розглядався як унікальна наука про слово взагалі. Прокопович ставить великі вимоги до таланту, знань і мовних умінь оратора; стверджує, що з красномовства походить багато благ громадських, приватних і божественних, багато вигод людського життя; вважав, що посольська служба потребує допомоги красномовців, щоб захистити державу, зберегти її авторитет і не вдатися до зброї.

Ф. Прокопович також розвинув свою теорію риторичного ідеалу, сформованого ще Цицероном і Квінтіліаном. Цицерон найголовніше у риторичному ідеалі вважав обдарованість, талант, потім – винахідливий розум, сприйнятливий і тривку пам'ять, і вже за ними – знання, досвід. Ф. Прокопович же наполягав на національній користі красномовства: риторика, вважав він – це захист інтересів країни, її авторитету, заохочення молоді до подвигів.

Метод риторики він убачав у тому, щоб навчити, як оратору у своїй промові за допомогою оволодіння мистецтвом слова дати відповіді на важливі запитання й переконати, що ці відповіді є правильними. Оратори повинні вміло розпочати виклад, бути поважними у повчанні, дотепними у розважанні, сильними і багатослівними у зворушенні, оратор, вважав він, підбирає стильне на свій розсуд, а з вимогами обставин. Прокопович конкретно розробив поради до основних частин промови: вступ обов'язково має бути майстерним, влучним, дотепним від нього залежить перше враження слухачів про промовця),

розповідь має бути чіткою, стислою (короткою), вірогідною, приємною, напруженою. Це досягається психологічно-образною мовою і відсутністю зайвого. Обґрунтування думки – друга частина викладу – досягається завдяки умілому розміщенню доказів трьома способами: природний (за часом та місцем); довільний (за вибором); мистецький (за законами стилю, підстилю, жанру). Завершення промови мало складатися з двох частин: переліку сказаного (підсумок) і збудження почуттів.

Професор Ф. Прокопович визнав і описав такі функції риторики: соціально-організаційну (засіб агітації, мобілізації); культурно-освітню (життя народу, країни), одержання нових знань, збудження почуттів, формування громадської думки, вплив на них тощо. Джерелом красномовства Ф. Прокопович вважав природу, мистецтво (талант), освіту, тренування, наслідування, поділив він також і античні поняття міри в усьому, міри як естетики середини, в якій повинні сходитися і поєднуватися всі крайнощі.

Надзвичайно корисним і повчальним є розділ “Почуття” з “Риторики” Ф. Прокоповича, який виховував у своїх учнів-риторів (в їх ораторських виступах) такі почуття: любов, тривога, надія, ревність, радість, гнів, гордість, жаль, страх, жах, обурення та ін., чим обґрунтовував психологічну культуру оратора, який має бути талановитим мистцем, щоб у душі слухача збудити необхідні почуття.

Ф. Прокопович та його послідовники творчо використовували досягнення античної риторичної думки – вчення про три стилі. Завданням і метою високого стилю він вважав хвилювати аудиторію, для чого підбираються сильні емоції, величаві способи викладу: часті метафори, величаві фігури. Квітчастий стиль має приносити насолоду, для чого вживаються гарні способи вислову: часті тропи, легкі почуття, помірковані сенсації, дотепні вислови. «Низький стиль служить для повчання і вживається у розповідях, якими ми повчаємо інших. Він виключає сильні емоції, рідко вживає фігури, тропи, буденні справи, то май на увазі, що навчання вимагає низького стилю, розвеселення — середнього, а зворушення — високого» [1, с. 89.].

До аналізу особливостей мовної картини українства звертався Валерій Шевчук, ґрунтовну наукову розвідку праць якого здійснила О.С. Переломова [2, с. 71-75]. Чотири книги риторичної праці Ф. Прокоповича містять поради, зауваження, рекомендації, зразки складання промов, листів та історій. Серед професорів Києво-Могилянської академії він першим уводить до курсу риторики розділ про написання історії з метою увічнити історію своєї Батьківщини. Прокопович розробив методику епістолярію і сам був великим майст-

ром цього жанру. Стиль листів, як вважав Ф. Прокопович, має бути не ораторським, а спокійним, розсудливим.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що розвитку освіти та риторики на Україні сприяли школи, які були відкриті за часів Київської Русі, а також братські школи та Києво-Могилянська академія. Велика роль при цьому відводиться талановитим вчителям риторики того часу, таких як Ф. Прокопович, М. Довгалевський, І. Галятовський.

Література:

1. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII - першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К.: Наук., думка, 1983. – 236 с.
2. Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука: Монографія / О.С. Переломова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010.
3. Прокопович Феофан. Філософські твори: Т. І. Про риторичне мистецтво / Ф. Прокопович. – К.: Наук, думка, 1979. – 512 с.
4. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. Суспільно-політичні й ідеологічні передумови виникнення вищої освіти на Україні / З. І. Хижняк. – К.: Знання, 1991. – 80 с.

**Т.М. Сібіякіна – м.н.с.
(Чигирин)**

ЗАМОВНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ: МАГІЧНА СИЛА СЛОВА

*Будь-яка думка, виражена словами,
є сила, дія якої безмежна.*

Л. М. Толстой

Кожен із нас використовує вербальну (словесну) магію навіть не задумуючись про це. Так, при зустрічі з людиною ми говоримо «доброго дня» або «доброго здоров'я», «здравствуйте». Це нехитрі магичні формули якими ми себе і зустрічного налаштуємо на добрий лад та бажаємо здоров'я. Вони зародилися в народі і дожили до наших днів. Такі вислови як «йди до біса», «а щоб < > очі повилазили», «щоб < > пусто було» та ін.. теж мають відповідне магичне навантаження, то ж треба добре подумати перш ніж їх застосовувати. На Черкащині медики розповіли нам, що не можна на «дякую» від хворого відповідати «на здоров'я», адже тоді ти віддаєш своє здоров'я. Треба говорити «одужуйте» [записано: с. Будище, Черкаська обл.]. Тож і сьогодні віра в магичну силу слова займає вагоме місце в уявленнях українців і потребує подальшого дослідження.

Слово в усі часи було важливим елементом комунікації і управління. На вірі у його могутність сформувалися магичні заклиральні формули, що супроводжувалися обрядами. Спільна і основна функція яких зумовила значну близькість лінгвістичного оформлення різних їх типів. Всі вони виражали вимогу, побажання, прохання. Тональність була різною – від благання до наказу. Самі тексти дуже короткі, в них чітко сформована лише основна думка, але вони могли розвиватися і доповнюватися різними деталями.

Протягом багатьох століть магичні тексти були серцевинною святинею язичницького світогляду та життєвого укладу з власними уявленнями космосу і людини, без окреслення яких розуміння більшості наших вірувань, пов'язаних з ними, не можливе [1, с. 7].

Силу слова зручно розглядати через призму народної медицини, яка в своїх методах цілком опиралася на уявлення про світ та його сили, адже своє здоров'я давня людина пов'язувала зі сферою вірувань, а народні лікувальні замовляння є найчисельнішими серед соціально-побутових, господарчих, любовних. В них найяскравіше показаний вплив замовляльника на хворого. Лікувальні, спеціально зіставлені формули були важливим компонентом психотерапевтичних народних методик, що передбачали лікування словом. Їх мета – здійснити вплив на оточуючий світ та викликати бажане явище.

Замовляння має статус магичного тексту, відтворення якого має бути надзвичайно точним. За давніми віруваннями воно втрачало силу, коли щось забувалось чи змінювалось в давно усталених формулах. Завдяки саме такій ознаці, як «усталеність формули», чимало текстів зберегло свою первісність.

Сьогодні, в світі інформаційних технологій серед офісних працівників нам вдалося відшукати декілька магичних формул. За структурою їх можна віднести до лікувальних замовлянь, хоча подібна класифікація є умовною, а варіації позбавлення від хвороб могли бути різні. Найчастіше вони персоніфікувалися та виганялися з усіх можливих частин тіла хворого. Їх відсилали туди де «людська нога не ступала», тобто в неземний («той») світ. Наслідком присутності потойбічних істот серед людей і навпаки є порушення природного балансу. Саме тому виникали захворювання, а відновлення природного балансу – запорука оздоровлення: «...іди на очерета на болота. Тут тобі не бувають, червоної крові не пий, білої кості не ламать...» [записано: с. Стецівка, Чигиринський р-н].

Своєрідною межею між «цим» і «тим» світом виступали ріка, міст, кладка: «Гикавко, гикавко, іди до води. Кого хочеш напади...» [записано: м. Чигирин, Черкаська обл.]; «Гикавко, гикавко, та піди на кладку, та напади бабку» [записано: с. Стецівка, Чигиринський р-н].

В окремих випадках застосовувалось заплутування ситуації. Наприклад, зурочення, як безпосередній вплив потойбічного, запобігалось шляхом смислового змішання тілесного верху і низу. Таким чином створювався сюжет, який розгортався лише тоді, коли чистий верх здійснював не властиві йому дії: «Камінь на груди, а печінка в зуби. Хто мене навроче, той хай через сраку (низ) язика (верх) переволоче» [записано: с. Стецівка, Чигиринський р-н]. Негативна дія урочного рота нейтралізувалася його опозитом [2, с. 243].

Радикальним засобом від урочливих очей було засипання їх сіллю: «Сіль вам у очі, камінь на груди. А моїй дитині нічого не буде» [записано: м. Чигирин, Черкаська обл.]. Пояснення до цього тексту зустрічаємо у етнологі Темченка А. І., сіль у значенні насолити пов'язана із здатністю консервувати/виїдати, тому це поняття можна розглядати як оберіг від потойбічного і як засіб на шкоду. Згадування каменя мало згустити кров/припинити кровотечу або унеможливити її приплив, тому могло застосовуватися як ліки або оберіг. Традиційне вживання солі як оберегу і звичай накладання каменя біля/на місце покійного семантично співвідноситься із заклинанням: «Сіль вам у очі, камінь на груди...». У замовляннях від злого ока вживання подібних прокльонів може розцінюватись як рудимент обряду засипання очей і накладання каменю на груди заложеному покійнику/померлій відьмі (пор. із звичаєм закривати очі небіжчику). Обряд засипання очей сіллю зумовлений її якостями – виїдати/випікати, що розцінюється як «останнє» осліплення відьми [2, с. 282]. Можемо припустити, що в схожому заклинанні «Сіль вам у очі, а сокиру в спину, щоб не зглазили мене і мою дитину» [записано: м. Чигирин, Черкаська обл.] мається на увазі «осліплення» злого ока – «сіль вам у очі», та знешкодження його володаря шляхом унеможливлення пересування – «сокиру в спину».

Властивість урочливих очей приписували відьмам. Найбільша шкода, яку могла вона вчинити – це «зурочити», відібрати молоко у корови, головної годувальниці дому. Аби уберегти тварину, будували перешкоду, створювали своєрідне завдання, яке не можливо виконати: «...Баба дала мені свячену мачину, щоб я прийшла додому і начала молитися «Отче нашу» розломила той мак і начала сипать ним між роги корові хрестиком, потім коло корови, і по дрову аж до хвіртки, щобхватило. І щоб казала: «Хто цей мак буде збирать, той і молоко буде мать» [записано: с. Стецівка, Чигиринський р-н]. Цікаво, що один і той же текст міг бути одночасно господарським і лікувальним. Людина традиційна не виокремлювала себе з природи, тому методи лікування худоби і людини були ідентичними [2, с. 26].

З прагматичної точки зору, замовляння та дії пов'язані з ними навряд чи мали магічні властивості. Можливо, знахарі, користуючись повагою та довірою народу, застосовували їх тільки щоб додати таємничості та важливості своїм діям. І лікування, насправді, полягало в знаннях цілющих властивостей трав. Населення ж з легкістю допускало використання таємничих слів в силу своєї забобонності.

В 60-х рр. XX ст. активізувався психологічний напрямок дослідження замовлянь, де текст розглядається як код, за допомогою якого реалізуються приховані можливості підсвідомого впливу на психіку людини. З цієї точки зору, основна мета замовлянь (вплив на психіку хворого) здійснюється за допомогою ритуальної дії, форми мовлення (ритму) і його образного обрамлення. Цікавим є дослідження етнолог А. І. Темченка, де вчений припускає, що секрет психотерапевтичного впливу замовних текстів криється, можливо, у правильному чергуванні голосних та приголосних звуків, які створюють сприятливі чи не сприятливі для психіки звукові коливання. На його думку, діалектику ритму виявлено в прагненні врівноважити діаметральні стани (статичні плюс і мінус), що виникають в наслідок їхнього одночасного тяжіння і відторгнення. В культурному аспекті відбувається переосмислення чергування планетарних ритмів тепла/холоду, світла/темряви, шуму/тиші, руху/спокою. Природні цикли сприймаються як боротьба життя/смерті, дня/ночі, літа/зими, молодості/старості, свого/чужого, добра/зла, чоловічого/жіночого. Збій ритму викликає загальний дисбаланс. Порушення фізіологічних циклів призводить до захворювання. Подібні процеси спостерігаємо в емоційній сфері. Людська психіка відзначається крайньою нестабільністю. Зміни настрою є періодичними і прогнозованими, але часто не залежать від волі людини. Виголошення лікувальних текстів спрямоване максимально врівноважити ці протистояння [2, с. 101].

Відкриття в галузі психології та психоаналізу значним чином вплинули на дослідження замовних текстів. Важливе значення слова почали сприймати як психологічний феномен, сила якого криється в тому, що людина вірить в магічну його дію.

В ХХІ ст.. вивчення магічних текстів не втратило актуальності. Їх важлива особливість в тому, що вони не створюються заново, а відтворюються по раз і назавжди закріпленій семантичній моделі, яка містить фрагменти пізнання і інтерпретації віту, що сформувалися і закріпилися в пам'яті суспільства [3, с. 111]. Замовляння зберегли тісний зв'язок з магічною дією, народним календарем, загалом, з традиційними віруваннями населення. Мова, якою вони написані віддзеркалює накопичений протягом століть народний досвід в галузі медицини, психології та інших сфер людської діяльності.

Література:

1. Українські замовляння/ упорядник М.Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
2. Темченко А. І. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми: Монографія/ А. І. Темченко. – Черкаси, Інтроліга TOP, 2014. – 527 с.
3. Романова О. Стереотипи магічного мислення в контексті українських, російських, білоруських замовлянь (кін. XVIII-XX ст.)// Український історичний збірник. – К.: Історія України НАН України. – 2008. – Вип. 11. – С. 100-112.

**В.Н. Овчаренко – доц., к.филос.н.,
Н.Я. Мокрецова Н.Я. – доц., к.филос.н.
(Харьков)**

МЕТАФОРЫ В СИСТЕМЕ РИТОРИКИ И ТЕХНОЛОГИЙ КОММУНИКАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Представления о риторике в современном обыденном сознании очень различны и содержат диаметрально противоположные оценки ее роли и значения. С одной стороны, в повседневной речевой практике этому слову наилучше соответствовало бы выражение «пустая болтовня», и понятие «риторики» в этом случае воплощает недостатки человеческой речи в ситуациях превалирования чувств над логикой. Поиск истины, тем самым, начинается для многих с отказа от «красивых слов», затуманивающих суть событий, ради «простого описания» этих событий. Отсюда распространенный стереотип: «меньше слов – больше дела». С другой стороны, продолжает существовать традиция, заложенная древнегреческим философом Эмпедоклом из Акраганта. Это традиция возвеличивания риторики как основы ораторского искусства. Греческие риторы развивали искусство слова, часто подменяя своим красноречием логические законы и правила. Особенно ценились красноречие и развитие форм устной речи, среди которых важнейшее место занимала метафора. Именно с ее помощью выполнялась важная задача оратора – «услажение слушателей» оригинальным, смелым словом, опирающимся на благородные чувства, например, на чувства добра и справедливости, правды и веры, гражданского долга и патриотизма.

Искусство слова софисты Древней Греции считали инструментом воздействия на людей, которых необходимо было побуждать к определенному действию путем целенаправленного формирования у них субъективных убеждений, метафорических образов. Основы определения и значения метафоры были заложены еще Аристотелем

(«Поэтика», «Риторика», «Топика»), который рассматривал метафору как способ переноса имени. Он считал, что метафора может быть основой живого процесса коммуникации и обучения. В дальнейшем метафорические образы широко использовались в литературно-художественном творчестве, в теоретических диспутах и педагогике. Иллюстративные метафоры явным образом присутствуют в дискурсе и подразумевают наличие аналогии или структурного сходства между двумя областями референции. Они, как правило, функционируют в дискурсе лишь ограниченное время и либо «умирают», либо перерастают в «модели» или стереотипы. Метафоры-модели в свою очередь конструируют объект, создают новый язык описания реальности, рождающий новые смыслы, новые ракурсы, новые представления исследуемых проблем.

В рамках парадигмы научной рациональности Нового времени сложилось достаточно негативное отношение к метафоре как неадекватной и необязательной форме выражения истины. Идеалом было представление о языке как о чистом «зеркале мира», фиксирующем его в статичных, точных, абсолютных понятиях. Но, как отмечает Н.Я. Мокрецова «метафорический язык является неискоренимой чертой выражения наших мыслей и целей нашего мышления, даже если мы пытаемся избавиться от него» [1, с. 50]. Так, у Томаса Гоббса мы читаем: «Свет человеческого ума – это вразумительные слова, однако предварительно очищенные от всякой двусмысленности точными определениями» [2, с. 36]. Но следует отметить особую неискоренимость метафор в социальном познании. Создавая впервые в истории сочинении «Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского» (1651 г.) систематическое учение о государстве, Т. Гоббс широко пользуется метафорическим языком и сравнениями. На обложке первого издания было дано символическое изображение государства-левиафана: словно вырастая из земли, надо всем возвышается коронованный гигант, тело которого составлено из множества маленьких фигурок людей, взоры которых обращены на лицо гиганта; в чертах этого лица угадывается сходство с Кромвелем. Наверху приведены слова из книги Иова: «Нет на земле подобного ему». В библейской мифологии Левиафан (евр. *liwyāṭan*, от *lawā* – «свертываться, виться») – морское животное, описываемое как гигантский змей или дракон. В работе рассматриваются проблемы «социальной патологии» современного ему общества, но метафоры «болезней» и «смерти» социальной материи, а также образ органического тела популярны и сегодня.

Современные идеологические и политические технологии активно используют метафоры как средство коммуникативного воздей-

ствия. «Представления о том, что слова – это простое сотрясение воздуха, в информационный век оказались существенно поколеблены... Когда люди поняли, что удачная метафора способна изменить общественную жизнь скорее, чем мускульные усилия многих людей, успех риторики оказался предрешенным» [3, с. 22]. Использование риторики для мобилизации народа во время ведения войн и борьбы за власть известно еще со времен расцвета и упадка греческой демократии. Даже величайшего оратора Демосфена порицают за то, что из своего красноречия он сделал доходное занятие – писал тайком речи для Формиона и Аполлодора, которые вели тяжбу друг против друга; принял, покрывши себя позором, деньги от персидского царя; наконец, он был подкуплен Гарпалом и осужден. Умение воздействовать на толпу часто ведет и к возвеличиванию своей личности, к гордыне и презрению к тем, кого они ведут за собой. Плутарх пишет, что покидая Афины, будучи изгнанным его народом, Демосфен простер руки к Акрополю и промолвил: «Зачем, оВладычня хранительница града сего, ты благосклонна к трем самым злобным на свете тварям – сове, змее и народу?» [4, с.335].

Современная риторика еще более часто становится «черной риторикой» в политико-идеологических целях и бизнес-конкуренции, где она играет роль блокиратора активного поиска альтернативной информации и самостоятельного мышления, обращаясь, в первую очередь, к чувствам, а не к интеллекту.

Таким образом, использование метафор исторически служило различным социальным силам, но бесспорно, что они являются существенным вспомогательным способом осуществления скрытых возможностей человеческого разума. Поэтому необходим поиск новых форм дальнейшего их исследования. В частности, можем отметить фреймовый подход, который выделяет в метафоре «фокус» (focus) и вспомогательную «рамку» (frame). Метафора является результатом взаимодействия этих двух объектов, в процессе которого происходит расширение, сдвиг в значении. В силу этого они выполняют порождающую функцию, то есть способны создавать новые способы видения мира. Рефрейминг направлен на поиск расширяющих наши возможности значений. Для формирования новых проектов нужны очень глубокие знания, которые в современную эпоху справедливо считаются главным богатством и движущей силой развития общества. Риторика должна не блокировать информацию, а ориентировать людей на творческое использование максимально большего количества знаний.

Литература:

1. Метафора: возможности интерпретации и конструирования социальной реальности. Философия языка: в границах и вне границ (Международная серия моно-

графий). – Х.: ХНТУСГ ім. П. Василенко, 2013. – Т. 8 – 204 с.

2. Гоббс Т. Сочинения в 2-х т. Т. 2 / Сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов; Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – 731 с.

3. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика. Учебник. – М.: Никколо-Медиа, 2002. – 313 с.

4. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В 2-х т. / Изд. подг. С. С. Аверинцев, М. Л. Гаспаров, С. П. Маркиш. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука. 1994. – Т. 2. – 672 с.

**В.Ю. Ковальчук – проф., д.пед.н.
(Дрогобич)**

ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА: СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах сучасного інформаційного глобального світу мовна підготовка вчителя потребує особливої уваги, зважаючи як на культуру рідної мови, так і на загальну культуру комунікації, де визначальна роль належить риторичі. Вміння грамотно, логічно, оптимально розлог донести до учня знання і визначає фаховий рівень учителя.

Зважаючи на явну диференціацію наукового знання, те ж явище ми бачимо і в царині риторики. Тут поширені такі поняття як «ділова риторика», «логіка риторики», «шкільна риторика», «педагогічна риторика» (див.: Н. А. Іпполітова, А. К. Михальська, К. А. Юніна та ін.).

Якщо звернутись до історії вітчизняної освіти, то в Києво-Могилянській академії, яка поєднувала функції гімназії та вищої школи, в трьох граматичних класах: клас «інфіма», клас «граматики» і клас «синтаксими» готували учнів до навчання в класах поетики і риторики. Ці класи становили завершальний етап освіти перед переходом у «вищі класи» філософії та богослов'я. Після закінчення класу риторики студенти отримати атестат про закінчену освіту і це давало їм можливість влаштуватися на службу або продовжити навчання.

Навчальна риторика перших десятиліть XIX ст. спрямована на викладання основ красномовства. Вона існує у двох формах: загальна риторика і прикладна риторика. У цей період з'явилася і нова форма риторичних творів – коротка риторика. Короткі риторичні твори, викладаючи курс скорочено, в кожному окремому випадку адресуються виключно певному навчальному закладу.

Велика роль у розвитку педагогічної риторики належить К.П. Зеленецькому (1812-1857), який виділив академічні, навчальні,

професійні види промови і розглянув, в якій формі риторика повинна входити в курси навчання гімназійного та університетського¹.

Будучи професором Одеського Ришельєвського ліцею, К.П. Зеленецький здобув авторитет своєрідного, самостійно мислячого вченого. До другої половини 1840-х років відносяться його фундаментальні праці, які є одночасно серйозними навчальними посібниками для гімназій і університетів: «Дослідження про реторику...» (1846), «І. Загальна риторика», «ІІ. Приватна риторика», «ІІІ. Піїтика» й «Історія російської літератури для учнів» (все було опубліковано 1849 року). Крім фундаментального розбору історії риторики Зеленецький представив нову класифікацію філологічних дисциплін; саме риторичне дослідження давало систематику всіх наук загалом. Відомо, що на початку 1850-х років на замовлення Міністерства народної освіти головуючий Відділення мови та словесності Імператорської Академії наук І.І. Давидов відредагував чотири курси словесності К.П. Зеленецького і вони у анонімному виданні «Теорії словесності» (1851-1860) стали основним гімназійним курсом для навчальних закладів Росії.

Зеленецький виходив з того, що в гімназії характер викладання повинен бути діяльним, практичним. В університеті, як і в академії, викладання повинно бути теоретичним, заснованим на вищих засадах знання, недоступних для підлітка (отрока). У розділі «Про реторику і логіку в педагогічному відношенні» розкриваються вченим методичні прийоми теоретичного «педагогічного» викладу риторики. Під «педагогічним викладом» Зеленецький розумів «пристосування науки до віку учня (в сучасній методиці це називається перекодуванням професійних знань учителя на мову учня). Сутність практичного викладання риторики в середніх училищах (гімназіях, ліцеях) учений вбачав у тому, яким чином і якими засобами можна повідомити учневі вміння володіти мовою.

Зважаючи на свій досвід викладацької роботи в університеті, можна стверджувати, що «педагогічна риторика» виступає як самостійна галузь науки і як навчальний предмет.

У першу чергу педагогічна риторика – це область людської культури, що включає в себе мистецтво, науку і практику переконливої, ефективної промови, достатньо пафосної, модальної, громадянської в різних жанрах педагогічного спілкування. Це мистецтво впливу на учня за допомогою красномовства, адже викладання свого предмета неможливе без пристрасті, напруження, натхнення, без любові. Важливо пам'ятати, що тут йдеться про умови та форми ефективної педа-

¹Див.: Зеленецький К. Теория словесности. Курс гимназический. Риторика. – СПб., 1851. С. 119, С. 129.

гогічної комунікації. Вона відрізняється від інших часткових риторик (судової, політичної, ділової та ін.) тим, що розглядає міжособистісні мовні відносини вчителя-учня в сфері педагогічного спілкування і практику їх оптимізації.

Об'єкт педагогічної риторики – процес формування риторичної культури мовця. Предмет педагогічної риторики – система принципів, прийомів, умов, моделей ефективного риторичного навчання вчителя як мовної особистості елітарного типу. Педагогічна риторика вивчає мову з точки зору, по-перше, втілення думки в слово (мова через аргументацію, вербальні та невербальні засоби), по-друге, з точки зору фундаментальних риторичних категорій «етос», «пафос» і «логос», на що звертає увагу проф. О.С. Переломова на прикладі творчого доробку українського письменника Валерія Шевчука¹.

Етос у риторичі з самого початку виступає як морально-філософське начало, що проявляється в слові вчителя, яке дає підстави учням, батькам і колегам довіряти йому. Логос – це аргументативна складова промови і думки, яку послідовно розкриває вчитель як ритор в слові. Пафос – це емоційне начало, почуття, вкладене в промову. Саме через пафос і виявляється індивідуальність вчителя як ратора, який спонукає аудиторію переживати предмет мовлення та наведені ним ідеї та приклади. Утім, зазначимо, що педагогічна риторика має будуватись на реалістичному пафосі.

Погоджуємось з думкою Н.А. Іпполітової, що курс «Педагогічної риторики» «...должен вызвать у студентов размышления о сути человеческого общения, о тех нравственных ценностях, которые лежат в основе этого общения, что будет способствовать формированию у них взглядов, идей, суждений, вкусов, имеющих общекультурную ценность»².

Зміни, яких очікує суспільство в царині вищої освіти, мають бути і в риторичній освіті вчителя-нефілолога. По-перше, оволодіння і володіння професійною мовною майстерністю стає невід'ємним елементом підготовки викладачів та вчителів. По-друге, в нашому суспільстві наприкінці 1990-х років у науці і педагогічному середовищі відбулося усвідомлення потреби в такому навчальному предметі, який не тільки пояснював би сутність досліджуваного професійного знання, але й залучав учнів до його соціальних функцій, тобто до професійної риторики. По-третє, риторика як «педагогічна риторика» повинна бути

¹ Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука: Монографія / О.С. Переломова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – С. 99-104.

² Ипполитова Н. А. Педагогическая риторика / Риторика: Методология и практика: Сборник программ. – М.; Ярославль, 2003. – С. 26.

включена до державного стандарту підготовки вчителя-нефілолога у вузі, а не тільки викладатися як дисципліна за вибором. Адже педагогічна риторика – це дисципліна інтегративна, що об'єднує і професійний комунікативний простір вчителя-предметника, і сприяє формуванню його професійної майстерності.

**Н.В. Вандишева-Ребро – доц., к.філос.н.
(Харків)**

СТАНОВЛЕННЯ РИТОРИКИ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Відродження вітчизняної риторики – це процес сьогодення, який набуває неабиякого значення та популярності. Становлення її відбувається під впливом тих напрацювань, що були раніше зроблені українськими вченими в цій галузі. Досліджуючи становлення та розвиток риторики в українській культурі зрозуміло, що цей процес відбувався під могутнім впливом православ'я. Риторика зайняла дуже поважне місце у навчальних закладах України вже у XVII столітті, коли стала зрозумілою необхідність захисту цінностей українців.

У XVII-XVIII ст. проповідницька література активно поширюється, що відповідає вимогам часу та намаганням українців захистити православну віру. Тоді в усіх православних школах риторика було поставлено на перше місце, всі сили спрямовувалися на підготовку проповідників, бо саме вони вважалися першими в релігійній боротьбі. Друкарні випускали полеміко-богословські твори тогочасних письменників, серед яких були твори І. Вишенського, Л. Барановича, Й. Галятовського. І. Вишенський започаткував у ренесансну добу жанр проповідницької літератури в Україні, але саме його послідовники стали ефективними продовжувачами такої необхідної для країни справи.

Лазар Баранович як фундатор української проповідницької літератури прожив довге й насичене подіями життя, що припало на бурхливі козацькі часи. Прожив близько ста років та був свідком діяльності багатьох гетьманів, починаючи з Петра Сагайдачного й до Івана Мазепи, тому й не дивно, що в більшості його творів це знайшло відображення, особливо буремність тих часів відобразилася у назвах проповідей. Відомо, що свою педагогічну та наукову діяльність розпочав доволі пізно. Займав посаду ректора Києво-Могилянської колегії у 1650 році. Як церковний діяч відстоював інтереси та боровся за збереження прав українського духівництва, наполягав на самостійності Київської

митрополії, виступав проти підпорядкування її Москві. В історії української культури Лазар Баранович залишився саме як автор проповідей та став визначним представником ораторсько-проповідницької прози: «Меч духовний», «Труби словес проповідних», «Лютня Аполлонова» - це декілька назв збірок його проповідей, за своїм змістом вони мають релігійно-моралізаторську спрямованість. Лазар Баранович за своє життя написав дуже багато творів, мав схильність до віршування, писав в тогочасній книжній та польській мові та весь час намагався виказати правдивість і святість православ'я. Також Л. Баранович відомий в ті часи книговидавець, завдяки якому твори багатьох українців побачили світ, а саме понад 1500.

Але споглядаючи на минуле ми маємо розуміти й об'єктивно оцінювати роль українського вченого Йоанникія Галятівського в історії ораторського мистецтва в Україні, бо саме він заклав основи української риторичної термінології у другій половині XVII століття. Він був учнем Л. Барановича, викладав риторику в академії, багато проповідував, а у 1659 році побачило світ перше видання збірки його проповідей під назвою "Ключ розуміння". Йоанникій Галятівський у середині XVII століття остаточно утвердив в Україні цілковито інший тип проповіді – схоластичну проповідь, яка відзначалася насамперед логічною стрункістю, системністю, планомірністю викладу. У додатку до "Ключа розуміння" Галятівський видав риторичний твір "Наука короткая або способ зложеня казаня", в якому вперше природною українською мовою були викладені основні поняття стилістики та риторики й обґрунтовані основні вимоги, яким повинна відповідати нова українська проповідь. Українські письменники XVII століття у своїх творах постійно вказують на джерела, і якщо попередники Галятівського посилаються виключно на духовних письменників, то сам він часто наводить імена письменників світських. Відомо, що Й. Галятівський добре знав твори багатьох західноєвропейських письменників XII–XV століть й у своїх творах постилався на багатьох римських письменників – Овідія, Вергілія, Цицерона, Сенеку. Також спирався на праці руських знавців, наприклад, згадував "Києво-Печерський патерик", "Синопис" Інокентія Гізеля.

Максимальну увагу вчений звернув на форму проповіді. Якщо старий тип проповіді можна було будувати довільно, то Йоанникій Галятівський ставить до "казаня" вимоги такі самі, як до літературного твору – це стосується єдності предмета, єдності думки, співмірності складових частин, художності викладу. Основою релігійної проповіді вчений вважає тему, своєрідний епіграф, в якому втілюється основна думка проповіді. Структурно казання теж підпорядковано певним нормам. Так, ораторську промову Й. Галятівський поділяє на три части-

ни: ексордіум, наррація, конклюдія. Кожен із цих трьох латинських за походженням термінів він пояснює і наводить їхні українські відповідники, які й сьогодні належать до активної української лексики. Ексордіум – початок, в якому проповідник повинен підвести слухачів до предмету свого виступу і визначити цей предмет. Друга частина проповіді – наррація, тобто сама розповідь, де пояснюють основну тему. Третя частина проповіді – конклюдія, тобто закінчення. Вона має коротко нагадувати про те, що викладено в наррації, і підсумувати сказане, сформулювати висновки.

Треба враховувати те, що Й. Галятовський був не лише теоретиком, а в першу чергу практиком-проповідником. Враховуючи свій досвід, він формулює дуже важливу та актуальну до сьогодні вимогу до промови, а саме – вона має бути зрозумілою для слухачів, а значить стиль викладу і мова мають бути дохідливими. Це сприяло активному проникненню в українську ораторську прозу нового літературного стилю – бароко. Цей стиль позначився у яскравій словесній орнаментативній творчості, який набув вишуканих порівнянь, несподіваних алегорій. Різні оповіді, що їх проповідники залучали до тексту промови, називалися прикладами. Це були короткі новелки різних жанрів, за допомогою яких ілюстрували чи аргументували положення проповіді. Ораторські твори насичуються публіцистичними, науковими матеріалами; відомостями історичного, географічного, природничого характеру. На допомогу проповідникам у цей час укладають спеціальні збірки прикладів, які можна було використовувати в майбутніх казаннях. Кілька таких збірок уклав Й. Галятовський. Для більшості промов українських ораторів другої половини XVII століття характерним був вплив фольклорних традицій, виявлявся він у вкрапленні прислів'їв та приказок до текстів казань. Спеціального аналізу заслуговує риторична термінологія, використана Й. Галятовським у його "Науці", оскільки це єдиний трактат з теорії ораторського мистецтва цього періоду, писаний літературною українською мовою, і він відображає окремий етап становлення терміносистеми риторики.

Незаперечним є вагомий внесок Й. Галятовського у розвиток української риторики, а також у функціонування української літературної мови і становлення української риторичної термінології. Саме Йоаннікій Галятовський у своїх теоретичних настановах та у практичній діяльності вперше наповнював суто церковну тематику вставками зі світського життя; дбав про чітку організацію промови, єдність думки; використовував найрізноманітніші прийоми.

Можна зазначити, що до дослідження мовної картини українства вельми результативно долучився і відомий український письменник

Валерій Шевчук, на що звертає увагу проф. О.С. Переломова у своїх працях¹.

**Ю.Г. Писаренко – с.н.с., к.іст.н.
(Київ)**

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВІДНОВЛЕННЯ ЦІЛОГО (архаїчна модель)

Зазвичай, елементарною моделлю комунікації вважається діалог Я і Ти, в якому кожна із сторін позиціонує себе відносно іншої як «суб'єкт» до «об'єкта». Окрім терміна «діалог» для визначення такої ситуації цілком підходить термін «зустріч», який передбачає поєднання двох, здавалося б, суперечливих фактів – збереження між сторонами деякої «межі» [1, с. 161], при тому, що жодна із сторін не може здійснити себе на самоті, а лише в зустрічі з протилежною [1, с. 160]. Звертаючись до архаїчного світогляду, зтикаємося з поширеним висновком, що у глибокій первісності Я ще не виокремлювалося і розмежування між суб'єктом і об'єктом не існувало [2, с.191-192]. Коли ж це протиставлення усе ж виникало, то воно стосувалося не протистояння однієї людини іншій, а «свого» колективу «чужому» [2, с. 193].

Найнаочнішою моделлю комунікації – насамперед, між архаїчними колективами – виступає обмін дарунками типу індіанського «поплачу», досліджений М.Мосом в *«Есеї про дарування»* [3]. Якщо відкинути пізніший, змагальний тип цих дарообмінів, то найпершим їх принципом було якнайшвидше віддаровування дарунку рівнозначним, в результаті чого жодна зі сторін в матеріальному плані не вигравала. Пояснюючи необхідність цього повернення дару, М.Мос запозичував думку маорі, що повертатися річ до попереднього господаря змушує такий собі дух *хау*, що буцімто завжди прагне до місця свого походження [3, с. 96-100]. К. Леві-Строс критикував вченого за надмірну довірливість до , вочевидь, штучної побудови тубільців, водночас беручи до уваги констатацію самого ж М. Моса, що папуаси та меланезійці один і той самий термін використовують для позначення купівлі й продажу, позики й запозичення. Якщо ж антитетичні операції позначаються однаково, – зазначав К. Леві-Строс, – то й самі вони не є антитетичними, а виступають двома модусами однієї реалії, отже, й поняття *хау* в якості узагальнення втрачає смисл [4, с. 427]. Тому, згідно

¹ Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука: Монографія / О.С. Переломова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – С. 99-104.

Леві-Стросу, пояснюючи архаїчний дарообмін, має сенс застосувати висловлений тим самим М. Мосом у *«Начерку загальної теорії магії»* принцип: *«Єдність цілого більші реальна, ніж будь-яка з його частин»* [4, с. 426]. Отже, можна поглянути на дарообмін як модель комунікації, в якій не стільки з частин конструюється черговий зв'язок, скільки гадано відновлюється архетипічне ціле, – менш усвідомлюване у ході емпіричної операції обміну, хоча й властиве для початкового характеру відносин [4, с. 431]. Однак, в чому це ціле виражалось, у самого К. Леві-Строса також не знаходимо.

Здається природним шукати ознаки такого цілого у межах «своєї», умовно – «родової» групи. Цілісність первісної групи, – насамперед, територіальна. В.П.Петров писав про первинне злиття уявлення про «материнський рід» і його територію, а М.В.Калачов, відзначає, що у слов'ян важливо було не лише бути пов'язаним з родом кровним зв'язком, але й залишатися завжди поряд із своїми родичами. Аж до часів середньовіччя на Русі вважалося небажаним покидати «свою» (первісно – родову) територію. Іконічним зображенням територіально-родової єдності князівського роду в літописах виступає сидіння учасників з'їзду *«на одном ковре»* (1100 р.). Це напряду пов'язане з уявленням про зв'язок князівського роду і «Руської землі» за принципом «причастя». *««Причастя» – це долучення князя до «землі», отже, до спільного тіла шляхом виділення йому «частини»»* (О.П.Толочко). Князь Василько Тербовльський, будучи осліплений 1097 р., нібито цього причастя позбавляється (хоча рішенням князів 1100 р. про відібрання в нього самостійної волості не підкорюється) [5, с. 294-298]. Якщо позбавлення зору позбавляє родового причастя, то це причастя є пов'язаним із зором (зір означає причастя?). Водночас, якщо ми визнаємо, що в первісному, класичному розумінні людина роду не має свого Я, й не виділена в якості суб'єкта, то, насамперед, саме її зір поки що не надає їй такої можливості – людина спочатку не виділяє себе в якості «Я, що бачить». Чому тоді саме зір визначає її родову належність?

Спостереження В.Я. Проппа, щодо казкового зіткнення представників двох чужих світів, нам говорить, що в архаїці «незрячий» і «невидимий» співпадали, характеризуючи уявлення про «чужого» [5, с.295-296]. З цього випливає, що так само між собою співпадали «зрячий» і «видимий», які характеризували «свого». Зрештою, це відповідає невиділеності в архаїчному світогляді суб'єкта, тобто «Я, що бачить», і видимого ним «об'єкта». Відповідно, зір виступає як зовнішня щодо людини даність, усі члени роду ніби причастують «спільному зору», що вже вторинно розуміється як їхнє необхідне перебування на родовій території. Отже, уявлення про причастя родичів спільний, ро-

довій землі, чи то спільній трапезі (на зразок братчини) перетинається із «причастям спільному зору».

Те, що позбавлення людини зору – власне як позбавлення «причастя спільному зору» – позбавляє її також причастя матеріальним благам роду, говорить про те, що властива зору інтенція причастя (своєрідна валентність зору) поширюється не лише на сприйняття родичами один одного, але й – матеріального достатку роду. У пізньому середньовіччі у творі «Єдність речей» Мейстер Екхарт помічає, як у дії погляду доти незалежні око і річ (наприклад, дерево) стають ніби одним – «окодеревом». Індійська «Бріхадараньяка Упанішада» щодо повноправного чоловіка зазначає: «Око – його мирське багатство, адже оком він здобуває його», отже око, з'єднуючись з багатством, одночасно виявляє деяку від'ємність щодо людини. Ще більше це проявляється в оповіді про договір «Зірін» у Лукіана (2 ст. н.е.) в творі «Токсарид, або Дружба». Там скіф, згідно процедури під назвою «Зірін», приходить у табір савроматів, аби викупити з полону побратима. Однак, оскільки ніякого майна при собі він не мав, то, у порушення цього звичаю, він пропонує у обмін на друга себе. Старійшина савроматів відхиляє пропозицію: «Неможливо тебе затримати всього, оскільки ти прийшов, говорячи: «Зірін»; лиши нам частину того, що маєш, і уведи свого друга». Він затребував у скіфа очі, що і послужило викупом (Toxaris. 40).

«Суб'єкт-об'єктність» архаїчної людини відповідала її відчуттю «причастя зору», й ніби сама робила її осереддям причастя. Вона «бачила -володіла» іншими і, водночас, була «видимою- такою,що нею володіють». Це поширювалося як на її зв'язок з іншими людьми, так і – речами, їжею, худобою¹. В останньому особливо переконують приклади традиційних скотарів, для яких «володіти» оленями, кінями або коровами означало саме їх «бачити». При цьому, уникаючи забивання худоби для їди власною сім'єю або – її продажу, господар охоче нею жертвував для суспільних заходів, пригостання гостя тощо, тобто, втрачаючи один «зв'язок-видимість», натомість набував іншого [5, с. 299-300].

¹Йдеться про те, що як люди між собою, так і людина та «її» річ, худоба тощо «причаствують спільному зору», «бачать-мають» одне одного. Очевидно, саме це «причастя спільному зору» може пояснити відношення первісної власності за К.Марксом: «У неї (первісної людини. – Ю.П.) власне немає відношення до своїх умов виробництва, а справа полягає в тому, що сама вона існує двоюко: і суб'єктивно в якості самої себе, і об'єктивно – в цих природних неорганічних умовах свого існування» («Форми попередні капіталістичному виробництву»).

Власне кажучи, вищенаведений договір-обмін Зірін є різновидом еквівалентного дарообміну типу потлача. Завдяки форсмажорному варіанту, за Лукіаном, де під час обміну, замість речей, у людини беруть її очі, несподівано виявляється, що семантично обмін-«потlach» (у вигляді взаємних пригощань або дарів) є «обміном очами», відтворенням нібито втраченого, архаїчного «причастя спільному зору». Це «причастя зору» виключає протиставлення Я і Ти, суб'єкта та об'єкта, отже цілком органічно зводить комунікацію у її зародковий, «докомунікаційний», несуперечливий стан цілого, властивий глибокій архаїці.

Література:

1. Больнов О.Ф. Зустріч // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С.157-170.
2. Спиркин А.Г. Происхождение сознания. – М.: Госполитиздат, 1960. – 471 с.
3. Мосс М. Очерк о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах // Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии. – М.: Вост. лит., 1996. – С.83-222.
4. Леви-Стросс К. Предисловие к трудам Марселя Мосса // Мосс М. Социальные функции священного. – СПб.: Евразия, 2000. – С.409-434.
5. Писаренко Ю. «Зрение» и «слепота» как социальные символы // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. – Вип.9. – С. 293-317.

**О.А. Щербакова – доц. к.філол.н.
(Київ)**

АКТУАЛЬНІСТЬ РИТОРИКИ ТА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ (концептуально-бібліографічний огляд)

Осмищення зарубіжного досвіду сучасних риторикознавчих досліджень потребує широкого залучення до опрацювання новітніх матеріалів науковців та викладачів риторики (загальної і професійно зорієнтованої) у системі вищої освіти. Із-поміж провідних фахівців світу у риторикознавчій галузі життєдіяльності кінця ХХ ст. назовемо (далі усі наведені переліки – прізвищ дослідників, назв країн тощо – подано за абетковим принципом; назви творів – мовами оригіналів (для російськомовних видань) чи перекладів (російсько- та українськомовних); дати – за першістю виходу у світ. – О. Щ.): Сергія Аверенцева (Росія) «Риторика и истоки европейской литературной традиции» (М., 1996); Ролана Барта (Франція) «Введение в структурный анализ повествовательных текстов» (Париж, 1966; пер. – М., 1987) та «Избранные рабо-

ты: Семиотика: Поэтика» (М., 1989); Михайла Бахтіна (Росія) «Эстетика словесного творчества» (М., 1979) та «К философии поступка» (К., 1994); Тьона Адріануса ван Дейка (Нідерланди) «Язык. Познание. Коммуникация» (пер. – М., 1989); Жака Дюбуа (Бельгія) разом із колегами-викладачами Льєзького університету – Франсіс Еделін, Жаном-Марі Клінкенбергом, Філіпом Менге, Франсуа Піром і Адленом Триноном – засновниками «Групи Мю»[франц. – «Groupe μ»] «Общая риторика» (Париж, 1970 і 1982; пер. – М., 1986 і 1998); Франса Х. ван Ємерена та Роба Гроотендорста (Нідерланди) – викладачів Амстердамського університету «Аргументация, коммуникация и ошибки» (пер. – СПб., 1992); Умберто Еко (Італія) «Отсутствующая структура. Введение в семиологию» (пер. – СПб., 2006); Юрія Лотмана (СРСР-Естонія) «Избранные статьи» (Таллінн, 1994); Хаїма Перельмана (Бельгія) – одного з засновників неориторики «Философия и риторика» та «Новая риторика. Трактат по аргументации» (Париж, 1952 і 1958; пер. – М., 1987) у співавторстві з Люсі Ольбрехт-Титекою; Юрія Рождественського (Росія) «Теория риторики» та «Принципы современном риторики» (обидві – М., 1997 і 1999); Цветана Тодорова (Франція) «Разновидности дискурса» (Париж, 1978); та ін.

Перші роки ХХІ століття знаменуються виходом у світ чималої кількості російсько- та українськомовних перекладів зарубіжних риторикознавчих праць загального й локального характеру. До кола дослідників, приміром, належать такі: Джон Адаір (Велика Британія) «Эффективная коммуникация. Как стать ферзем» (М., 2006); Роман Браун (Німеччина) «Власть риторики. Лучше говоришь – больше достигаешь» (М., 2005); Карстен Бредемайер (Швейцарія) «Искусство словесной атаки: Практическое руководство» та «Черная риторика: Власть и магия слова» (обидва – М., 2005 і 2006); Джері Вайсман (США) «Мастерство презентаций» (М., 2004), «Блестящая презентация. Как завоевать аудиторию» (СПб., 2011) та «Искусство делать эффектные презентации. Техника, стиль и стратегии от самого известного в Америке преподавателя ораторского искусства» (М., 2012); Ларрі Кінг (США) «Как разговаривать с кем угодно, когда угодно и где угодно» (М., 2006); Джесі Ламертон «Учитесь говорить» та «Говори как Цицерон» (обидва – М., 2003 і 2005); Дороті Лідс (США) «Убедительная речь. Как привлечь, заинтересовать и воодушевить аудиторию» (М., 2007); Нік Морган (США) «Ораторское искусство» (М., 2005); Аллан Піз і Алан Гарнер (Австралія) «Говорите точно... Как соединить радость общения и пользу убеждения» (М., 2005), а також Аллан Піз і Пол Данн «Как писать так, чтобы было понятно всем! Эффективные приемы деловой и личной переписки» та «Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их телодвижениям» (обидві – М., 2004 і 2003);

Хосе Луїс Рамірес (Швеція) «Поновлення Риторики як основи громадянства і освіти» (Л.-К., 2008) та інші теоретики і практики риторики.

Широко популярними й досі залишаються переклади українською й російською мовами перевидань авторів, яких уже у другій половині ХХ сторіччя вважали класиками жанру. До їхнього числа зараховують: Дейла Карнегі (США) – американського письменника, що стояв біля витоків теорії спілкування й став засновником Інституту ефективного ораторського мистецтва і людських стосунків, з українськомовним виданням популярної трилогії «Як завойовувати друзів та впливати на людей», «Як виробити в собі впевненість і впливати на людей, виступаючи прилюдно» та «Як перестати хвилюватись і почати жити» (Х., 2001); найбільш повний російськомовний переклад цих робіт – «Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей», «Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично» та «Как перестать беспокоиться и начать жить» (Ленінград, 1991); Хайнца Леммермана (Німеччина) – професора Бременського університету з двома російськомовними науково-популярними перевиданнями: «Учебник риторики. Тренировка речи с упражнениями» та «Уроки риторики и дебатов» (обидва – М., 1999 і 2002); Поля Л. Сопера (США) – викладача із 35-річним досвідом роботи в університеті штату Теннесі, який, до того ж, певний час очолював факультет риторики і театру, «Основы искусства речи. Книга о науке убеждать» (Ростов на/Д., 1999); Іржі Томана (Чехія-Швейцарія) – чеського письменника і соціолога з актуальним до сьогодні «Мистецтвом говорити» (К., 1986); та деяких інших, чий твори, здебільшого з практичними рекомендаціями, були розраховані на достатньо широку аудиторію читачів: як професіоналів різних сфер людської діяльності, які прагнуть навчитися виступати публічно, так і студентів усіх спеціальностей і форм навчання та усіх охочих до вдосконалення своєї ораторської майстерності.

Важливим складником у вивченні новітнього зарубіжного досвіду з формування елітарної особистості за умов глобалізаційних процесів є знайомство з досягненнями колег-риторів через огляд бібліографічних джерел із риторики, ораторського мистецтва та культури мовленнєвої комунікації. Нашу увагу привернули такі наукові і навчально-методичні видання французькою й італійською мовами, як: історіографічне дослідження Ренато Барілли «Риторика. Історія і теорія. Мистецтво переконання від Аристотеля до наших днів» (Болонья, 2011 і 2014); три монографії Біче Мортари Гаравеллі «Довідник із риторики» (Турин, 2011), «Перший урок у риторичі» та «Образно говорячи. Довідник риторичних фігур» (обидва – Рим-Барі, 2011 і 2010); філософське осмислення Емануель Данблон «Людина риторики: куль-

тура, розум, дія» (Париж, 2013); філологічний аналіз Крістін Нуаль-Кльозад із класичної риторики «Всесвіт стилю» (Мец, 2003); літературознавча праця Лаури Нері «Поля риторики. Література, аргумент, дискурс» (Рим, 2011); антологія керівництва з красномовства Філіпа-Жозефа Салазара «Мистецтво говорити» танавчально-методична «Риторика» Жоель Гард Тамін (обидві – Париж, 2011).

Серед англо- та німецькомовних університетських видань значимо наступні: «Введення до риторики і поетики» Штефані Аренда (Дармштадт, 2012); університетський довідник Альбрехта Бемеля «Академічна риторика» (Штуттгарт, 2012); четверте перевидання посібника «Класична риторика для сучасного студента» Роберта Коннора і Едварда Корбета (Нью-Йорк-Оксфорд, 1999); наукове дослідження «Глибока риторика. Філософія, переконання (або пояснення), насильство, справедливість, мудрість» Джеймса Кросвайта (Чикаго-Лондон, 2013); навчально-популярну книгу Сема Лейта «Ви зі мною розмовляєте? Риторика від Аристотеля до Обама» із (б/м., [ймовірноше – Лондон], 2012); історичну працю Джозефа С. Мейзела «Публічна промова і культура суспільного життя за доби Гладстона» (Нью-Йорк, 2002); введення до риторичної компетенції «Публічний виступ» Дж.-Майка Спроула (б.м., 2001); книгу Ненсі С. Струвер «Риторика, модальність, сучасність» (Чикаго, 2009); дуже короткий вступ «Риторика» Річард Тойс (Оксфорд, 2013) та перевидання кишенькового довідника «Риторика» Петера Флуме і Фольфганга Ментцеля (б.м., [ймовірноше – Фрайбург], 2013).

Завершуємо роботу над оглядами цих та інших іншомовних видань початку 2000-их років із риторики, ораторського мистецтва й культури мовленнєвої комунікації, де до роботи залучено праці (мовами оригіналів) дослідників і викладачів риторики з університетів Болоньї, Бостона, Брюсселя, Гренобля, Дармштадта, Каліфорнії, Кейптауна, Лондона, Люксембурга, Меца, Нанта, Нью-Йорка, Оксфорда, Парижа, Рима, Саарбрюккена, Сан-Дієго, Софії, Турина, Фрайбурга, Чикаго, Штуттгарта, а також інших освітніх і наукових закладів і видавництва Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Італії, Люксембургу, Німеччини, Південної Африки, США і Франції.

Сподіваємося, що доповнена новітніми зарубіжними виданнями риторикиознавча бібліографія може бути послугована як ефективний засіб соціально-культурної комунікації, що сприяє поширенню професійно зорієнтованої інформації та її суспільному використанню; а загалом відіграє важливе значення у розширенні смислового і тематичного діапазону науково-педагогічного дискурсу щодо формування елітарної особистості за умов глобалізаційних процесів, а ширше – щодо становлення новітнього напрямку досліджень у реформованій системі

вищої освіти України – риторикознавства початку ХХІ ст. та спроб обґрунтування моделі вищої риторичної освіти в Україні. Маємо намір продовжувати знайомство з сучасними працями колег із ближнього і дальнього зарубіжжя. Цей інтерес визначається також і науковою проблематикою тільки-но створеного (2015) відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти ІВО НАПН України – «Розвиток інституційного потенціалу університетів в контексті глобального лідерства», у тому числі й спробами дослідити багатогранні аспекти риторико-комунікативної культури сучасного університету як інтегративного чинника формування академічної еліти.

І.Я. Гришин – проф. к.т.н.
(м. Харків)
grivan0676875912@mail.ru

ПРОПЕДЕВТИКА В ПОЄДНАННІ МИНУЛОГО, СЬОГОДЕННЯ І МАЙБУТНЬОГО В УКРАЇНІ (у контексті звернення Сковороди до молоді Харківської губернії)

Тези статті та доповіді підготовлені на основі роботи Сковороди **«Вступні двері до християнської добронравності»**, написаної у 1766 році для молодого шляхетства Харківської губернії...», яка в той час була фактична офіційним центром держави на Сході України. [1, с. 140-150].

І. Пропедевтика (вступ). Історія і сьогодення українського краю. Істотно, стоїть питання: чи може зазначене Звернення відноситись і до нинішнього покоління української молоді, покоління сучасного століття? Для відповіді на це запитання зробимо пошук відповідних тотожних базових цінностей України у ХVІІІ-ХХІ століттях. Падіння національного та культурного життя у ХVІІ-ХVІІІ ст. у Східній Україні показує М. Грушевський [2, с. 297]: «Трохи краще (від Західної – І.Г.) було становище, в якому опинилася Східна Україна, що виійшла із складу Польської держави з половини ХVІІ ст. ... Слабкий розвиток національної української культури не дало їй можливості встояти у конкуренції з велікоруськими впливами, що мали на своєму боці і переваги великих коштів, і політичну перевагу, і нарешті - безпосередній вплив центрального уряду. В такому сенсі діє воно обмежувальними і заборонювальними заходами, досить сильно підриваючи місцеве культурне життя і підсилюючи «обрусіння» українського суспільства».

І все ж суспільство розвивалось [3, с. 266]: «Перша половина XVIII століття для Лівобережної і Слобідської України характеризувалась подальшим соціально-економічним розвитком. У надрах феодального способу виробництва розвивались елементи нової капіталістичної формації».

Ситуація в Україні у XVIII столітті практично схожа з тією, яка виникла в Україні в кінці XX і на початку XXI століть. Впливовим фактором в ті часи і сьогодні є накопичення первинного капіталу, що створювало і створює сьогодні в українському середовищі нервозність, жадність, несправедливість, нестабільність у зв'язку з зародженням капіталізму раніше і переходом від соціалістичної системи до капіталізму в наш час. Схожість є і в тому, що сьогодні іде війна на Сході України, а у XVIII столітті – війни і повстання в Західній частині. Все це сприяє занепаду суспільства, його атомізації.

«Як «природня» передмова суспільного розвитку Маркс пов'язав атомізацію з певною капіталістичною фазою еволюції людства» [4, с. 66].

Отже, Звернення Сковороди до української молоді Східної України у XVIII столітті можна віднести і до української молоді XXI століття.

Для посилення даної тези доцільно розглянути ситуацію також з боку виявлених закономірностей при ранжируванні певного набору цінностей студентами окремих вищих навчальних закладів у м. Харкові, у процесі досліджень, які виконані автором тез з 1996 року за усталеною методикою погрупового розрахунку. Набір із 18-ти цінностей, - а саме: *активне довголіття, багатство (гроші, золото), добро, здоров'я фізичне та психологічне, істина, краса, любов, молодість, освіта, патріотизм, право, свобода, щастя, власність (особиста, громадська), творчість, праця, чесність, віра релігійна*, - в зазначений термін не змінювався. Системно відслідковувались показники першого і останнього місць набору після ранжирування. У зазначений термін анкетування пройшли більше тисячі ста осіб у складі навчальних груп.

Перше місце регулярно в продовж усіх років безальтернативно займала цінність «здоров'я», а останнє, як правило займали, - «*віра релігійна*», або «*патріотизм*». Результати, істотно, мають підстави для роздумів і прийняття конкретних заходів з метою корегування ситуації в Україні у відношенні до релігії і вихованні патріотичності.

По-перше, на наш погляд, слушно продумати про поглиблені дослідження, а по-друге – звернути увагу на стан справ з зазначених цінностей в розвинутих у підприємництві та демократії країн, наприклад у США.

Для цього звернемося до думок, викладених у роботі авторитетного представника США щодо стану розвитку віри релігійної в цій країні [5, с. 223-224]: *«Это трюизм, что мы, американцы, — народ религиозный. Согласно последним исследованиям, девяносто пять процентов американцев верят в Бога, более двух третей принадлежат к какой-либо Церкви, тридцать семь процентов называют себя убежденными христианами, и в ангелов верит значительно больше людей, чем в эволюцию. К тому же религия не ограничена местами отправления культа»*.

У США *духовенство* є активним учасником в розробці і реалізації потужних програм з удосконалення життя. Наприклад: [5, с. 360] *«...над созданием Комитета по подготовке плана Маршалла работали бизнесмены, ученые, лидеры профсоюзного движения, представители духовенства ...»*. Це показує високий авторитет релігії в суспільстві.

Україна веде активний пошук щодо розвитку патріотизму в країні.

Роблячи заключення щодо першої частини даних тез, треба акцентувати увагу на тому, що Звернення Сковороди до сучасних українців лягає на підґрунтя, яке природно виникло під об'єктивними схожими між собою обставинами різних століть. В цьому контексті і розглянемо зміст скороченого варіанту Звернення.

II. Звернення сквороди до української молоді.

Перед дверима

Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же — в законі вічного.

Тепер чи ж бажаєш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не просийого в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй землею кулею, не блукай Єрусалимами...

Щастя ні від небес, ні від землі не залежить.

Численні тілесні потреби чекають тебе, і не там щастя, а для серця твого єдине є на потребу, і саме там Бог і щастя — недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй.

Про бога

... У стародавніх [людей] Бог звався *розум* *всесвітній*. Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та інше.

Про віру вселенську

Оскільки й тепер мало хто розуміє Бога, (так же як, мабуть, і сьогодні в ХХІ ст. – І.Г.) той не дивно, що у стародавніх [людей] часто через суспільну помилку вшановували речовину за Бога, а потім усе своє богошанування віддали у наругу.

... Для його честі й пам'яті про нього по всій земній кулі завжди були загальнонародно присвячені йому доми, та й тепер скрізь те ж таки є.

Про промисел загальний

Ця-бо блаженна натура чи дух утримує у русі весь світ, начебто машиністова вправність годинникову машину на башті і, за прикладом дбайливого батька, сам є буттям кожному творінню. Сам надихає, годує, розпоряджує, лагодить, захищає і за своєютаки волею, яка зветься всезагальним законом чи статутом, зновуперетворює у грубу матерію чи болото, а ми те звемо смертю.

Цей промисел є спільний, тому що стосується добробуту всього живого.

Про промисел, особливий для людини

Цей найчистіший, усесвітній, усіх віків та народів усезагальний розум вилив нам, як джерельний струмок, усі мудрощі та мистецтва, потрібні для провадження життя.

Але нічим йому не зобов'язаний так кожен народ, як тим, що він дав найвищу свою премудрість, яка є природний його портрет і печать.

Коли, наприклад, якийсь рід, чи місто, чи держава за цією моделлю засновані і встановлені, тоді бувають вони раєм, небом, домом Божим тощо. А коли якась одна людина встановить за нею життя своє, тоді буває в ній страх Божий, святиня, добродіє тощо. І як у тілі людському один розум, але по-різному в розмислі різних частин діє, так і в згаданих співжиттях, зв'язаних цією премудрістю, Бог через різні члени творить дієства на загальну користь.

Вона в усіх наших різного чину справах та речах душа, користь та краса, а без неї все мертво та бридке. Народжуємося ми всі без неї, однак для неї. Хто до неї природніший та охочіший, той шляхетніший та гостріший, а хто чим більше має із нею діла, тим дієвіше, але незбагненно всередині відчуває блаженство чи задоволення. Від неї однієї залежить особливий промисел у творенні роду людського.

Вічна премудрість Бога в усіх віках та народах немовкно продовжує мову свою, і вона є ніщо інше як невидиме лице повсюдного єства Божого і живе слово, котре таємно до всіх нас усередину гримить. Але не хочемо слухати поради її, один через те, що позбавлений слуху, а *переважна більшість — через нещасливу впертість, що залежить від поганого виховання* (виділено – І.Г.).

Ця мова, оскільки ним розділена на десять розмислів чи пунктів, названа через те десятислів'ям.

Про десятислів'я

- 1.) «Я — Господь, Бог твій... Хай не буде тобі інших богів передо Мною!...»
 - 2.) «Не робитимеш собі ваяного кумира!»
 - 3.) «Непризивай Імені!...»
 - 4.) «Пам'ятай день суботній!...» тощо.
 - 5.) «Шануй батька свого...» тощо.
- Що ж стосується інших частин суспільства, бережись такого:
- 6.) «Не вбивай!»
 - 7.) «Не чини перелюбу!»
 - 8.) «Не кради!»
 - 9.) «Не свідкуй неправдиво, або не роби наклепів!»
 - 10.) «Не жадай!...»

Про істинну віру

Коли б людина могла швидко зрозуміти неоціненну вартість великої тієї Божої ради, могла б відразу ж її прийняти й любити.

Але оскільки тілесний, грубий розмисел тут перешкоджає, то потрібна людині віра.

Благочестя й церемонії — речі різні

Уся сила десятислів'я вміщується в одному цьому імені—*любов*.

Церемонія — це все те, що може вчинити й найнещасніший нероба.

Закон божий і переказ — речі різні

Закон Божий перебуває ввіки, а людські перекази не скрізь і не завжди.

Про пристрасті чи гріхи

Пристрасть є морове в душі повітря. Вона безпутне бажання видимостей, а зветься нечистий чи мучительний дух. Найголовніша зусіх — заздрість, мати інших пристрастей та беззаконь.

Жалом пекельного цього дракона є весь рід гріхів, а от наймення його: ненависть, злопам'ятність, гордість, улещення, ненаситність, скука, розкаяння, нудьга, смуток та інший черв, що не засинає у душі.

Про любов або чистосердечність

Противиться цій прірві чистосердечність. Вона є спокійне в душі дихання і віяння Святого Духа.

Амінь.

III. Пропедевтика (заклучення для тих хто має намір поглиблювати дослідження по темі «Звернення Сковороди до молоді Харківської губернії»). Взятись за розробку статті «Пропедевтика в поєднанні минулого, сьогодення і майбутнього в Україні» спонукало авто-

ра не тільки «кругла» дата з часу виходу в світ роботи Сковороди, а і, як зазначено, факти особистих досліджень, при проведенні яких студенти ранжируючи 18 цінностей, цінність «віра релігійна», як правило, ставлять на останнє місце, або на одне із передостанніх.

У главі «Про віру вселенську» Сковорода відмічає, що «Оскільки й тепер (у XVIII ст. – І.Г.) мало хто розуміє Бога ...», то, як показують дослідження, це має місце і сьогодні у XXI столітті. Тому перший розділ тез відіграє роль пропедевтики (вступу) в спробі привернення уваги сучасної молоді до проблем віри. Цей прийом риторики в зазначеній комунікації є важливим елементом для розуміння Звернення мислителя до сучасного молодого покоління.

Для напрацювання ґрунтовних пропозицій щодо забезпечення сталого розвитку українського краю в контексті даного Звернення, в майбутньому потребуються більш глибоких досліджень. Це викликано також тим, що треба враховувати вплив атеїстичної ідеології, яка панувала впродовж багатьох десятиліть у Радянському Союзі. Вважаємо, що доцільно також дослідити пантеїстичний підхід до процесів релігійного розвитку в контексті коеволюції Природи і Людини. Враховуючи те, що в **заключенні** пропозиції орієнтовані на майбутні дії, тому і **заключення, у даному випадку**, виступає в якості **пропедевтики**.

Методи філософської школи професора Вандишева В.М. [див.: 6; 7], безумовно, будуть провідними у подальшій розробці ідей Великого Проекту «Сковорода-300 - ...» у відповідності з заявленою програмною темою «Риторика в Україні: історія і сучасність».

Література:

1. Григорій Сковорода. Твори у двох томах, том перший, «Обереги», К., 2005, с.528.
2. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. «Либида», К., 1991, с.398.
3. История Украинской ССР в десяти томах. Том третий, К., 1983, с.720.
4. Філософський словник соціальних термінів. Під ред. д.філос.н., члена-коресподента АПН України, проф. В.П. Андрюшенка «Таврида», м.Сімферополь, 2002, с.670.
5. Барак Обама. Дерзость надежды. «Азбука-классика», С.-П., 2008, с.413.
6. Вандишев В.М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандышев. – К.: Кондор, 2005.
7. Вандишев В.М. К вопросу о философии постмодернизма // Гуманітарний вісник ЗДІА. Збірник наукових праць. – Вип. 37. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. – С. 185-193.

Наукове видання

Риторика: теоретичні і практичні аспекти комунікації

Монографія

Комп'ютерне верстання В. М. Вандишева
Художнє оформлення обкладинки А. Ю. Переломова

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,51. Обл.-вид. арк. 5,98. Тираж 300 пр. Зам. № 213.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.